Розділ перший

Перед округлою, підпертою двома колонами аркою входу до маріябронннського монастиря стояло собі при дорозі каштанове дерево, самотнє дитя Півдня, що його колись давно приніс сюди один пілігрим, який ходив на прощу до Риму. Це був благородний каштан з міцним стовбуром; його кругла крона ласкаво звисала над дорогою: при подуві вітру вона вдихала повітря на повні груди, і навесні, коли довкола вже все зеленіло і навіть монастирська ліщина вкривалася червонуватим молоденьким листям, ще довго треба було чекати на каштанове листя, коли це в час найкоротших ночей дерево зі жмутів листя викидало тьмяні біло-зелені пучки своїх незвичайних квітів, від яких ішов такий притягальний, такий задушливо-терпкий запах, а в жовтні, коли овочі й виноград уже було зібрано, з пожовтілої крони скидав на осінньому вітрі шлючі плоди, які дозрівали не кожного року, через них монастирські хлопчиська зчиняли бійки, а помічник настоятеля Ґрегор, сам родом із південних країв, смажив їх у своїй келії на жару каміна. Незвично й ласкаво розвівало чудове дерево своєю кроною над входом до монастиря, це був делікатний гість з інших країв, він легко змерзав і був таємно споріднений зі струнками невеликими подвійними колонами порталу з піщанику та з кам'яними оздобами віконних арок, карнизів і кам'яних опор, його любили мешканці Італії та латиняни, а місцеві люди зиркали на нього, як на чужинця.

Під чужоземним деревом пройшло вже чимало поколінь монастирських учнів зі своїми дощечками для письма під рукою, теревенячи, сміючись, граючись й сперечаючись, залежно від пори року босі чи взуті, з квіткою у вустах, з горішком у зубах чи зі сніжкою в руці. Знову й знову приходили нові, кожні пару років — інші обличчя, переважно подібні один до одного, біляві та кучеряві. Деякі залишалися, ставали послушниками, монахами, обстригали волосся, носили рясу й мотузку, читали книги, навчали хлопців, старіли, вмирали. Інших, коли навчання закінчувалося, батьки забирали додому, до лицарських фортець, до купецьких та ремісничих домів, ішли у світ і займалися

своїми справами та ремеслами, раз на рік знову навідувались у монастир, змужнілі, приводили в науку до отців своїх маленьких синів; якусь хвилю, усміхаючись, дивились у глибокій задумі на каштанове дерево і потім знову зникали. У келіях та залах монастиря, між важкими круглими склепіннями вікон та строгих подвійних колон із червоного каменю люди жили, навчали, вчилися, порядкували, правили. Тут займалися різними мистецтвами й науками, передаючи їх із покоління в покоління,— духовними й світськими, світлими й темними, тут писали й коментували книги, тут вигадували системи, тут збирали писання старовинних авторів, малювали мініатюри в рукописах, тут віру народу кріпили, тут над нею підсміювалися. Вченість і побожність, простота і лукавство, мудрість євангелій і мудрість греків, біла і чорна магія, всього тут потроху процвітало, для всього тут знаходилося місце; це було місце як для усамітнення й каяття, так і для спілкування та безтурботності. Що з двох переважало та брало гору, залежало від особи того чи іншого абата й від панівного духу часу. Часами монастир славився й відвідувався завдяки своїм заклиначам нечистої сили і знавцям демонів, а часом завдяки своїй чудовій музиці, часом завдяки святому отцеві, який зцілював і робив чуда, а часом завдяки своїм юшкам зі щупака та паштетам з оленячої печінки, в кожну пору було щось своє. І завжди серед юрби монахів та учнів, серед богобоязних та байдужих, серед пісників та любителів попоїсти, завжди серед тих багатьох, які сюди приходили, жили тут і вмирали, був той чи інший один-єдиний, особливий, один, кого всі любили або всі боялися, один, який здавався вибраним, один, про кого ще довго говорили, коли його сучасників уже давно забули.

От і тепер у монастирі Маріябронн було двоє єдиних і особливих— один похилого віку й один молодий. Серед багатьох братів, що юрбами заповнювали спальні кімнати, церкви та шкільні приміщення, було двоє, про яких кожен знав, на яких кожен зважав. Були то абат Даніель, старший, і вихованець Нарцис, молодший, він лише недавно став послушником, через особливу обдарованість його всупереч звичаям уже було залучено до викладання, особливо як учителя грецької мови. Оцих

двоє, абат і послушник, мали тут вагу, за ними тут спостерігали, їм заздрили і поза очі обмовляли.

Абата більшість людей тут любила, в нього не було ворогів, стільки було в ньому доброти, простоти та покори. Лише у вчених людей монастиря до любові домішувалося трохи зверхності, бо ж настоятель Даніель, може, і був святим, але не вченим. Йому була властива та простота, яка і є мудрістю; та його знання латини було дуже скромним, а греки він не знав взагалі.

Ті нечисленні люди, хто принагідно трохи підсміювався з простоти настоятеля, тим більше були зачаровані Нарцисом, дивовижним хлопцем, вродливим юнаком з елегантною грецькою мовою, бездоганною лицарською поведінкою, зі спокійним проникливим поглядом та вузькими, гарними, різко окресленими вустами. Вченим подобалося, що він так досконало володів грекою. Майже всі тут любили його за те, що він був такий благородний і витончений, а багато хто був у нього просто закоханий. Дехто ображався на нього через його спокій та витримку. Настоятель і послушник — кожен із них по-своєму ніс печать вибраного, у свій спосіб панував над іншими і по-своєму страждав. Вони почувалися більш спорідненими один до одного й відчували більшу взаємну симпатію, ніж до всього монастирського люду, однак не було між ними приязні, ніхто з них не почував себе близьким до іншого. Абат ставився до юнака з особливо великою турботою й повагою, піклувався про нього, як про рідкісного, делікатного, можливо, небезпечно рано дозрілого брата. Юнак сприймав кожен наказ, кожну пораду, кожну похвалу з бездоганною витримкою, ніколи не перечив, не гнівався, і якщо абат і мав рацію, вважаючи, що єдиною вадою Нарциса була зарозумілість, то юнак умів чудово її приховувати. Нічого не можна було йому закинути, він був бездоганним, він перевищував усіх. Проте крім учених лише небагатьох можна було зарахувати до його друзів, і вишуканість оточувала його, мов потік холодного повітря.

— Нарцисе,— промовив якось абат до нього після сповіді,— мушу признатися, що я був про тебе дуже суворої думки. Я часто вважав тебе

зарозумілим і, мабуть, був тоді до тебе несправедливим. Ти дуже самотній, мій юний брате, одним-один, у тебе є шанувальники, але немає друзів. Я би, може, й хотів мати нагоду, щоб тобі від часу до часу дорікнути, та нема такої нагоди. Я, може, й хотів, щоб ти був часом неввічливим, як ото часто буває з молодими людьми твого віку. Але ти таким ніколи не буваєш. Нарцисе, я часом переживаю за тебе.

Юнак звів на старого свої темні очі.

— Мені так хочеться, прошу отця, не створювати Вам ніяких клопотів. Так воно, мабуть, і є, прошу отця, я зарозумілий. Прошу Вас мене за це покарати. Я й сам маю деколи бажання себе покарати. Відішліть мене, отче, у пустинь або призначте мене виконувати якісь простіші обов'язки.

— І для одного, і для другого ти замолодий, любий брате,— промовив абат.— А крім того в тебе, сину мій, такі здібності до мов і до мислення, що було би просто марною тратою цього Божого дару накладати на тебе простіші обов'язки. Ти станеш, імовірно, вчителем і вченим. Хіба ти сам цього не хочеш?

— Вибачте, отче, я ще добре не знаю, чого хочу. Наука мені завжди буде приносити задоволення, як же може бути інакше? Але я не думаю, що науки будуть моїм єдиним заняттям. Не завжди власні бажання вирішують долю і покликання людини, є щось інше, наперед визначене.

Абат уважно слухав і посерйознішав. Проте на його старечому обличчі була посмішка, коли він сказав: "Наскільки я вже знаю людей, усі ми схильні, особливо замолоду, плутати провидіння з нашими побажаннями. Але скажи мені щось про це сам, якщо ти вже вважаєш, що наперед відаєш своє призначення. Як ти гадаєш, до чого ти призначений?"

Нарцис напівзаплющив свої темні очі так, що їх не було видно під довгими віями. Він мовчав. "Говори, сину мій",— заохотив його після довгого очікування абат. Тихим голосом, з опущеними очима Нарцис заговорив.

— Гадаю, що знаю, прошу отця,— я передусім призначений до монастирського життя. Я стану, гадаю, монахом, стану священиком, настоятелем, а може й абатом. Я думаю так не тому, що хочу цього. Я не прагну посад. Але вони будуть покладені на мене.

Обидва довго мовчали.

— А чому ти так думаєш? — нерішуче запитав старий чоловік.— Яка твоя риса, крім вченості, дозволяє тобі так говорити?

— Риса ця,— повільно промовив Нарцис,— полягає в тому, що я маю чуття людської натури і людського призначення, і то не тільки свого власного, а й інших людей. Ця риса змушує мене служити іншим у той спосіб, що я підкорюю їх своєму впливові. Якби я не був народжений для монастирського життя, то мав би стати суддею або державним діячем.

— Може бути,— кивнув абат.— Ти вже мав якось нагоду на конкретних прикладах випробувати свою здатність розпізнавати людські долі?

— Я вже випробував її.

— І ти готовий дати мені приклад?

— Так, готовий.

— Добре. Оскільки я не хотів би проникати в таємниці наших братів, коли вони про це не знають, то, може, скажеш мені, що, на твою думку, ти знаєш про мене, свого абата Даніеля?

Нарцис підняв вії і глянув абатові в очі: "Ви наказуєте, прошу отця?"

— Наказую.

— Отче, мені буде дуже непросто говорити.

— Мені також непросто, юний брате, схилити тебе до розмови. Та я роблю це. Говори!

Нарцис похилив голову і промовив пошепки: "Я небагато знаю про Вас, шановний отче. Я знаю, що Ви — слуга Божий, якому миліше пасти кіз, дзвонити у дзвіночок десь у пустині й слухати сповіді селян, ніж керувати великим монастирем. Я знаю, що Ви особливою любов'ю любите святу Матір Божу і до неї найбільше молитеся. Часом Ви молитеся за те, щоб усі ті грецькі та інші науки, які плекають у нашому монастирі, не викликали сум'яття в душах Ваших підопічних і не становили для них небезеки. Часом Ви молитеся, щоб ніколи не втратити терпіння супроти Вашого помічника Ґреґора. Часом — про мирну кончину. І Вас, я так гадаю, почують, і Вас чекає спокійна кончина".

У невеличкій сповідальні абата запала тиша. Зрештою старий заговорив.

— Ти мрійник і маєш видіння,— приязно промовив сивий достойник. — Побожні й благі видіння також можуть вводити в оману; не довіряйся їм, як і я їм не довіряю. Ти можеш побачити, брате-мрійнику, що я у своєму серці думаю про ці речі?

— Я можу бачити, отче, що Ви дуже приязно про це думаєте. Ви думаєте так: "Цей молодий учень трохи наражається на небезпеку, він має видіння, він, мабуть, забагато медитував. Я б міг накласти на нього покуту, вона йому не зашкодить. Але ту покуту, що кладу на нього, я прийму й сам". От як Ви щойно подумали.

Абат підвівся. Усміхаючись, він кивнув послушникові, щоб попрощатися.

— Ну, добре,— сказав він.— Не сприймай свої видіння занадто серйозно, юний брате. Бог вимагає від нас іще чогось, крім видінь. Будемо вважати, що ти старого улестив, коли пообіцяв йому легку смерть. Припустимо, що якусь хвилю старий із задоволенням послухав такої обіцянки. Досить на цьому. Зранку після утрені ти повинен молитися на вервиці, і то молитися на ній покірно й ревно, а не між іншим, абияк, і я робитиму те саме. А тепер іди, Нарцисе, ми вже досить поговорили.

Іншого разу абатові Даніелю довелося полагоджувати суперечку між наймолодшим з отців-професорів та Нарцисом, ті не могли дійти згоди про одне місце в навчальному плані: Нарцис з великою наполегливістю домагався введення деяких змін у викладанні, переконливо їх обґрунтовуючи. Та отець Лоренц з почуття ревнощів не бажав з цим погодитися і після кожного обговорення наступали дні прикрої мовчанки та взаємної образи, поки Нарцис, вважаючи, що це саме він має рацію, знову не заводив про це. Зрештою отець Лоренц, трохи ображений, сказав: "Що ж, Нарцисе, ми мусимо покласти край цій суперечці. Ти ж знаєш, що вирішую я, а не ти, ти не мій колега, а помічник і повинен робити, як я кажу. Але позаяк ця справа є для тебе аж такою важливою, і я, хоча й обіймаю вищу посаду, не переважаю тебе у знаннях і здібностях, то не хочу приймати рішення сам, ми представимо справу нашому отцеві абатові, хай він і вирішує".

Так вони й зробили, й абат Даніель терпляче та приязно вислухав суперечку двох учених про їхні погляди на викладання граматики. Коли вони докладно представили свої погляди, старий радісно подивився, похитав трохи сивою головою і сказав: "Дорогі брати, ви ж не думаєте, що я на цих речах розуміюся так само добре, як і ви. Похвально, що Нарцисові школа лежить так близько до серця і що він намагається покращити навчальний план. Проте якщо його начальник дотримується іншої думки, то Нарцис повинен промовчати й підкоритися, і ніякі

покращення школи не можуть переважити, якщо через них будуть порушені порядок і покора в цьому домі. Я засуджую Нарциса, бо він не захотів поступитися. І вам обидвом, молодим вченим, бажаю я, щоб вам ніколи не бракувало таких зверхників, що дурніші за вас; бо ж немає кращого ліку від зарозумілості". З цим добродушним жартом він відпустив їх. Та він зовсім не забув простежити в наступні дні, чи вчителі зуміли знову порозумітися.

І ось сталося так, що в монастирі з'явилось нове обличчя, у монастирі, який уже бачив їх так багато, вони приходили й відходили, і обличчя це не належало до тих непомітних, що легко забувалися. Був це хлопець, якого батько вже давно перед тим записав до школи. Одного весняного дня він прибув до монастиря, щоби вчитися у монастирській школі. Батько з хлопцем прив'язали біля каштана своїх коней, з воріт назустріч їм вийшов сторож.

Хлопець поглянув на дерево, все ще зовсім голе після зими. "Такого дерева,— сказав він,— я ще ніколи не бачив. Яке гарне, яке дивовижне дерево! Хотів би я знати, як воно називається".

Батько, вже літній чоловік із заклопотаним та ніби роздратованим обличчям на слова сина уваги не звернув. Але сторож, якому хлопчисько відразу сподобався, дав йому відповідь. Хлопець люб'язно подякував, простягнув руку і сказав: "Я називаюся Ґольдмунд і буду тут ходити до школи". Чоловік той приязно всміхнувся і через браму почав підійматися широкими кам'яними сходами поперед прибульців, а Ґольдмунд без вагань увійшов до монастиря, маючи відчуття, що він уже зустрів у цьому місці дві істоти, яким міг би бути другом — дерево і сторожа.

Прибулих прийняв отець шкільний настоятель, а під вечір — і сам абат. В обидвох випадках батько, королівський службовець, представив свого сина Ґольдмунда, і його запрошували якийсь час погостювати в монастирі. Він, проте, скористався правами гостя лише на одну ніч і пояснив, що зранку повинен від'їхати. Як подарунок він запропонував монастиреві одного зі своїх коней, і цей дар було прийнято. Розмова з

духовними отцями була ввічливою і холодною, але й абат, і отець з радістю дивилися на Ґольдмунда, який шанобливо мовчав; їм відразу сподобався вродливий і ніжний юнак. Батька вони на другий день без ніякого жалю відпустили, а сина дуже радо залишили в себе. Ґольдмунда представили вчителям і дали ліжко у шкільній спальній залі.

Шанобливо, із засмученим виглядом попрощався Ґольдмунд зі своїм батьком. Він стояв і дивився батькові вслід, аж поки той не зник між коморою та млином через вузькі склепінчасті ворота зовнішнього монастирського подвір'я. На його довгих білявих віях висіла сльоза, коли він обернувся; а тут його зустрів сторож, ніжно поплескуючи по плечу.

— Молодий паничу,— промовив він заспокійливо,— не треба журитися. Більшість людей на початку трохи тужать за домом, за татом, за мамою, за братами й сестрами. Але ти скоро побачиш: тут також можна жити, і то зовсім непогано.

— Дякую, брате-стороже,— сказав юнак,— у мене немає ні братів, ні сестер, я не маю мами, у мене є тільки батько.

— Зате тут ти знайдеш товаришів, і вченість, і музику, і нові ігри, яких ти ще не знаєш, і ще всілякого різного, ось побачиш. А коли тобі потрібен буде той, хто бажає тобі добра, приходь до мене.

Ґольдмунд усміхнувся. "О, дуже Вам дякую. Коли б Ви захотіли потішити мене, то покажіть мені, будь ласка, де стоїть наш коник, якого залишив тут мій батько. Я би хотів привітатися з ним і подивитися, чи і в нього все в порядку".

Тоді сторож узяв його із собою і повів до стайні біля комори. Там у теплих сутінках різко пахло кіньми, гноєм та ячменем і в одному стійлі Ґольдмунд знайшов гнідого коня, який привіз його сюди. Він обняв за шию двома руками тварину, яка його вже впізнала і витягнула йому

назустріч голову, приклав коневі вуста до широкого, з білою плямкою чола, ніжно погладив і прошепотів йому у вухо: "Здоровенький був, Блесе, конику мій, мій хороший, тобі тут добре? Ти ще мене любиш? Ти маєш що їсти? Ти також згадуєш наш дім? Блесе, конику, любий хлопчику, як добре, що ти тут залишився, я буду часто до тебе приходити і дивитися, як тобі тут ведеться". Він витягнув з-за вилоги на рукаві шматок хліба, який відклав зі сніданку, і давав його тварині з'їсти невеликими кусниками. Тоді він попрощався з ним і пішов слідом за сторожем через подвір'я завширшки, як ринкова площа міста; частина подвір'я була засаджена липами. Біля внутрішнього входу він подякував сторожеві й подав йому руку. Тут він помітив, що більше не пригадує дороги до шкільної зали, яку йому вчора показали, засміявся й, почервонівши, попросив сторожа провести його, що той радо зробив. А тоді він увійшов до шкільної зали, де на лавах сиділа дюжина хлопчаків та юнаків, і помічник Нарцис повернувся до нього.

— Я Ґольдмунд,— сказав він,— новий учень.

Не усміхаючись, Нарцис кивнув, вказавши йому місце на задній лаві, і відразу продовжив свій урок.

Ґольдмунд всівся на своє місце. Він був здивований зустріти тут такого юного вчителя, старшого від нього всього на кілька років. Він був здивований і глибоко втішений зустріти такого вродливого, такого благородного, такого серйозного і при тому такого чарівного і привабливого. Сторож був приязним до нього, абат зустрів його так дружньо, там у стайні стояв Блес і була часточка його домівки, а тепер був і цей на диво юний учитель, серйозний, як якийсь вчений і вишуканий, як принц, зі своїм стриманим, тверезим, таким діловим і владним голосом! Ґольдмунд із вдячністю слухав, хоч і не зрозумів відразу, про що йшла мова. На серці йому було добре. Він потрапив до добрих, милих людей і сам він був готовий їх любити й добиватися їхньої дружби. Зранку в ліжку після пробудження він почувався пригніченим і втомленим після довгої подорожі і при прощанні з батьком мусив трохи поплакати. Але зараз усе було добре, він був задоволений. Подовгу,

знову й знову розглядав Ґольдмунд юного вчителя, милувався його строгим худим обличчям, холодним блиском його очей, його вузькими вустами, що чітко і впевнено формували склади і його натхненним й невтомним голосом.

Та коли урок закінчився й учні з шумом підвелися, Ґольдмунд трохи перелякався і з соромом помітив, що якийсь час спав. Це помітив не тільки він, побачили це і його сусіди по лаві і пошепки передали далі. Тільки молодий учитель вийшов із зали, однокласники почали його смикати і штурхати.

— Виспався? — запитав один із них і вишкірився.

— Гарний учень! — глузував інший.— Добрий світоч Церкви вийде з такого. Спить, як бабак, уже на першому уроці.

— Заберіть до ліжка цього малюка,— запропонував хтось, і вони вхопили його за руки й ноги, щоб винести під загальний сміх.

Ґольдмунд перелякався, а тоді розлютився; він лупцював, куди попало, намагаючись звільнитися, йому надавали стусанів і зрештою впустили на землю, а хтось і далі притримував його за ногу. Ґольдмунд напружився й вивільнився, а тоді кинувся на першого-ліпшого, хто був перед ним, і відразу почав з ним запеклу бійку. Його суперник був сильний хлопчисько, і всі дивилися на цей двобій з величезним зацікавленням. Коли Ґольдмунд не піддався і завдав силачеві кілька добрих стусанів, то він уже завоював собі друзів серед шкільних товаришів, навіть якщо ще й імені їхнього не знав. Раптом усі стрімголов кинулися врозтіч, і тільки-но зникли, як увійшов отець Мартин, керівник школи і зупинився перед хлопчиськом, який залишився сам. Він здивовано глянув на хлопця, блакитні очі якого збентежено блищали на розчервонілому, трохи побитому обличчі.

— Так-так, що це з тобою? — запитав він.— Адже ти Ґольдмунд, чи не так? Ті ледацюги тебе скривдили?

— Та ні,— відповів хлопець.— Я з ним швидко впорався.

— З ким це?

— Я не знаю. Я ще нікого не знаю. Хтось бився зі мною.

— Ах так? Це він почав?

— Не знаю. Ні, я не думаю, я сам почав. Вони брали мене на кпини, і я роззлостився.

— Ну, та ти гарно починаєш, мій хлопче. То май на увазі: якщо ти ще раз тут у класній кімнаті влаштуєш бійку, то будеш покараний. А тепер давай рухайся, щоб встигнути на підвечірок!

Усміхаючись, він дивився услід Ґольдмундові, коли той побіг геть, засоромлений, по дорозі намагаючись пригладити пальцями своє розкуйовджене біляве волосся.

Ґольдмунд і сам вважав, що його перший вчинок у цьому монастирському житті був справді негарним і нерозважливим; він пригнічено шукав своїх шкільних товаришів і знайшов їх на підвечірку. Але його зустріли по-товариськи, з повагою, і він по-лицарськи помирився зі своїм ворогом. Від тієї хвилини відчув, що його прийняли у це коло.

Розділ другий

Він хоч і потоваришував з усіма, та справжнього друга знайшов не так швидко, серед однокласників не було нікого, до кого б він відчував

особливу близькість, не кажучи вже про якусь особливу прихильність. А однокласники ті на своє здивування побачили, що завзятий забіяка, якого вони повважали було за симпатичного шибайголову, виявився дуже миролюбним товаришем, який, здавалося, більше прагнув слави зразкового учня.

У монастирі було двоє людей, до кого, як відчував Ґольдмунд, лежить його серце, вони йому подобалися і займали його думки, ними він захоплювався, їх любив і глибоко шанував: абат Даніель та помічник учителя Нарцис. Абата він був схильний вважати за святого: його лагідна простота, його ясний, турботливий погляд, його звичка наказувати та керувати смиренно, ніби сповняючи обов'язок, його добрі, спокійні жести,— все це страшенно притягувало до нього Ґольдмунда. Найбільше він хотів би бути особистим слугою цього богобоязного чоловіка, завжди слухатись його, слугувати йому, він хотів піднести йому як тривкий знак жертви своє юначе прагнення посвяти та від даності і навчитися від нього чистого, благородного, праведного життія. Бо ж Ґольдмунд мав намір не лише закінчити монастирську школу, а й по можливості залишитися у монастирі назавжди і посвятити своє життя Богові. Так-бо хотів він, такі були бажання і наказ його батька, так визначив і хотів цього й сам Господь. Ніхто, здавалося, не побачив цього у гарному, променіючому хлопцеві — і проте на ньому лежав якийсь тягар, тягар його походження, якесь таємне призначення до спокути і до жертви. Й абат цього не бачив, хоча батько Ґольдмунда й натякнув йому трохи про це й виразно побажав, щоб його син назавжди залишився в монастирі. Здавалося, на народженні Ґольдмунда висіла печать якоїсь прихованої ганьби, здавалося, ніби щось дуже потаємне домагалося спокути. Та батько не дуже сподобався абатові, і він зустрів батькові слова і його трохи чванливу поставу з ввічливою стриманістю, не надавши уваги його натякам.

Натомість той другий, що пробудив Ґольдмундову любов, і бачив гостріше, і передчував краще, але тримався стримано. Нарцис дуже добре збагнув, що за чудовий золотий пташок залетів до нього. Він, самотній у своїй шляхетності, відразу ж відчув у Ґольдмунді близьку,

споріднену душу, хоча й здавався дослівно у всьому його повною протилежністю. Якщо Нарцис був смаглявим і худорлявим, то Ґольдмунд випромінював радість і молодість. Якщо Нарцис був мислителем і аналітиком, то Ґольдмунд був мрійником з душею дитини. Та ці протилежності переважало щось спільне: вони обидва були шляхетними людьми, на противагу до інших їх було позначено дуже яскравими талантами та ознаками, й обидва отримали від долі особливе покликання.

Нарцис палко прийняв до серця цю юну душу, суть і долю якої він дуже швидко розпізнав. Ґольдмунд гаряче захоплювався своїм вродливим, незвичайно розумним учителем. Сором'язливий, він, проте, не знайшов кращого способу здобути прихильність Нарциса, ніж бути уважнішим та кмітливішим учнем, постійно перевтомлюючи себе. Стримувала його не лише сором'язливість. Він тримався на віддалі ще й тому, що відчував: Нарцис може бути небезпечним для нього. Він не міг мати за ідеал і доброго смиренного абата, і вченого, проникливого розумника Нарциса. Однак він з усією молодечою силою своєї душі прагнув до обох, таких несумісних ідеалів, не раз страждаючи через це. У перші місяці свого перебування у школі Ґольдмунд деколи відчував у своєму серці таке сум'яття, його роздирали такі сумніви, що він ледве не піддався сильній спокусі або кудись утекти, або вилити свої біди і свій гнів на товаришів. Не раз через якесь невинне кепкування або зухвальство учнів він, такий добродушний, ні з того, ні з сього спалахував такою дикою лютті, що лише надзвичайним зусиллям міг себе стримати і з заплющеними очима мовчки відвернутися, блідий, як смерть. Тоді він ішов у стайню провідати коника Блеса, схиляв голову йому на шию, цілував його і виплакував свої біди. Й ось так його страждання поступово зростало і ставало помітним. Щоки йому запали, погляд потьмянів, його сміх, який усі так любили, стало чути все рідше.

Він і сам не знав, що з ним. Йому справді дуже хотілося бути добрим учнем, хотілося, щоб його незабаром прийняли у послушники, і хотілося потім стати побожним, тихим братом всечеснішим отцям; він вірив, що всіма своїми силами, всіма обдаруваннями він прагне цієї богобоязної,

мирної мети, про інші прагнення він і поняття не мав. Як дивно, як сумно було йому бачити, що цієї простої та прекрасної мети так важко досягти. Із яким розчаруванням, із яким же неприємним враженням сприймав він інколи свої негожі нахили та стани душі: розсіяність та відразу до навчання, мрійництво, фантазування або сонливість під час уроків, спротив та неприязнь до вчителя латини, нетерпеливість та дратівливість, аж до люті, супроти однокласників. А найбільше збивало Ґольдмунда з пантелику, що його любов до Нарциса так важко було поєднати з його любов'ю до абата Даніеля. При цьому він деколи глибоко в серці відчував, що й Нарцис його любить, що він переймається ним і чекає на нього.

Думки Нарцисові були зайняті Ґольдмундом набагато більше, ніж уявляв собі хлопець. Він хотів мати за друга цього вродливого, світлого, милого юнака. Він відчував у ньому свою протилежність і своє доповнення, він узяв би його під свою опіку, скеровував би його, просвітлював, вів до вершин і дав йому розквітнути. Та він тримався стримано. Робив так із багатьох причин, і чи не всі добре усвідомлював. Передусім його стримувала і зв'язувала відраза, що її він відчував до тих учителів та ченців (а їх було немало), які закохувалися в учнів та послушників. Він достатньо часто й сам із огидою відчував на собі хтиві погляди старших чоловіків, досить часто мовчки давав відсіч їхнім люб'язним привітикам та пестощам. Тепер він краще розумів їх — він і сам відчував спокусу покохати вродливого Ґольдмунда, викликати його чудовий сміх, проводити ніжною рукою по його білявому волоссі. Та він ніколи не зробив би цього, ніколи. А крім того, Нарцис, хоч і був помічником викладача, сам був у ранзі вчителя, однак не маючи ні його повноважень, ані його авторитету, він був призвичаєний до особливої обережності й пильності. Він був призвичаєний до того, щоб стояти перед юнаками, які були всього на кілька років молодші за нього, стояти так, ніби він на двадцять років старший. Нарцис був призвичаєний забороняти собі вияв будь-якої переваги якомусь учневі, а супроти нелюбого учня особливо змушувати себе до справедливості та турботи. Його служіння було служінням духові, духові було присвячене його строге життя, і лише потаємно, у найнепомітніші для зовнішнього ока

хвилини він дозволяв собі відчути втіху зверхності, всезнайства та зарозумілості. Ні, х.ай дружба із Ґольдмундом і була такою спокусливою, та вона була небезпечною, і вона не могла навіть торкнутися серцевини та змісту його життя. Серцевиною ж та змістом його життя було служіння духові, служіння слову, було спокійно, розважливо, відречено вести своїх школярів, та й не тільки їх, до високих духовних цілей.

Уже більше року був Ґольдмунд учнем монастирські школи у Маріябронні, вже сотні разів він під липами на подвір'ї й під чудовим каштаном грав із товаришами у школярські ігри, у біг наввипередки, у розбійників, у сніжки. І ось уже прийшла весна, та Ґольдмунд був втомленим і почував себе хворим, в нього часто боліла голова, й у школі йому було важко зосередитися й бути уважним.

Якось увечері до нього заговорив Адольф, той учень, перша зустріч з яким закічилася бійкою навкулачки і разом з яким він цієї зими почав вивчати Евкліда. Було це після вечері, у той вільний час, коли дозволено ігри у спальних приміщеннях, балачки у шкільних приміщеннях і прогулянки по монастирському подвір'ї.

— Ґольдмунде, сказав він, тягнучи його вниз сходами,— я хочу тобі щось розповісти, розповісти щось веселе. Але ж ти зразковий учень і, звичайно ж, хочеш колись стати єпископом — дай мені спочатку слово, що будеш вірним другом і не здаси мене викладачам.

Ґольдмунд негайно дав слово. Існувало поняття монастирської честі, й існувало поняття школярської честі, і часом вони суперечили одне одному, він знав це; але, як і всюди, ті неписані закони були сильнішими за писані, і він ніколи не ухилявся від законів та понять честі, прийнятих серед учнів.

Говорячи пошепки, Адольф витягнув його до порталу під деревами. Є тут, розповів він, кілька добрих сміливих товаришів, до яких він і сам належить. Вони від попередніх поколінь перейняли звичай час від часу

пригадувати, що вони ж ніякі не монахи, і на один вечір покидати монастир та ходити в село. Це така розвага і така пригода, від якої справжній хлопець не відмовиться, вночі вони повернуться назад.

— Але ж тоді ворота будуть зачинені,— заперечив Ґольдмунд.

Ну та звісно, очевидно, що вони будуть зачинені, в цьому власне й полягає усе задоволення. Але вони знають, як таємною стежкою непомітно увійти назад, це вже не вперше.

Тут Ґольдмунд пригадав собі. Вираз "ходити в село" він уже чув, під ним розуміли нічні вилазки вихованців на всілякі таємні розваги та пригоди, монастирські закони це забороняли, і за це суворо карали. Він перелякався. "Ходити в село" — це був гріх, це було заборонено. Але він дуже добре зрозумів, що власне тому серед "справжніх хлопців" це могло належати до школярського поняття честі — зважитися на щось небезпечне — і що це мало б означати певну відзнаку, коли тебе запрошували до такої пригоди.

Він залюбки сказав би "ні", і побіг би назад, і ліг спати. Він був такий втомлений і почував себе таким нещасним, після обіду в нього весь час боліла голова. Але він трохи соромився Адольфа. І хто знає, може, там, за межами монастиря, під час пригоди, буде щось гарного і нового, щось такого, від чого можна буде забути і біль голови, і отупіння, і всі-всі біди. Це був вихід у великий світ, хай і таємний та заборонений, не дуже похвальний, але це все-таки хоч якесь звільнення, хоч якісь враження. Нерішуче стояв він, поки Адольф його переконував, і раптом розсміявся й сказав "так".

Непомітно вони з Адольфом зникли під липами на широкому, вже темному подвір'ї, зовнішні ворота якого в цю пору вже було зачинено. Товариш провів його до монастирського млина, у сутінках та під постійний шум коліс звідти легко було прошмигнути так, щоб тебе і не почули, і не побачили. Через вікно вони вже у кромішній темряві

потрапили на мокрий, слизький штабель з дерев'яних брусів, один з яких треба було витягнути й кинути через струмок, щоб перейти на другий бік. І от вони вже за межами монастиря, на битій дорозі, що ледве виднілась і зникала десь у чорному лісі. Було все це дуже хвилююче й таємничо, і страшенно хлопцеві сподобалося.

На узліссі вже стояв один товариш, Конрад. Чекали вони вже довгенько, коли до них, важко ступаючи, підійшов ще один, великий Ебергард. Учотирьох юнаки крокували лісом, над ними шумно здіймалося нічне птаство, а з-за нерухомого хмаровиння виглянуло кілька зірок. Конрад торохтів, жартував, інші деколи й собі підсміювались, однак над ними витало полохливо-урочисте відчуття ночі і їхні серця билися швидше.

По той бік лісу, через якусь часину, вони підійшли до села. Здавалося, там усе спить, блідо мерехтіли невисокі, перехрещені темними ребрами балок гребені хат, світла ніде не було. Адольф ішов попереду, крадькома, мовчки вони обійшли кілька хат, перелізли через паркан, опинилися у садку і, ступаючи по м'якій землі на грядках, пішли далі, зашпортались за якісь сходи і перед стіною однієї хати зупинилися. Адольф постукав по віконниці, почекав, постукав знову, всередині почулося шарудіння, і незабаром замиготіло світло, віконниця відчинилася, і вони один за одним залізли досередини, у кухню з чорним комином та земляною долівкою. На плиті стояла невелика гасова лампа, на тонкому гноті, тьмяно блимаючи, горів слабенький вогник. Стояла там дівчина, худа наймичка-селянка, вона подала приблудам руку. За нею із темряви вийшла інша, ще зовсім дитина із довгими темними косами. Адольф приніс гостинців, півбуханця білого монастирського хліба і ще щось у паперовому мішку. Ґольдмунд подумав, що там було трохи вкраденого ладану або свічкового воску чи чогось подібного. Дівчисько з косами вийшло, без світла намацавши двері, її довго не було, повернулася вона з глечиком із сірої глини і з намальованою на ньому блакитною квіткою. Вона передала глечик Конрадові. Він відпив з нього і передав далі, всі відпили, це було міцне молоде яблучне вино.

При слабкому світлі лампи вони посідали: на маленькі, грубо збиті ослінчики — дівчата, довкола них на підлозі — школярі. Говорили пошепки, попиваючи вино, теревенили здебільшого Адольф з Конрадом. Час від часу один із них вставав і гладив худу дівчину по волоссю або по шиї, щось шепотів на вухо, меншу ніхто не рухав. Ймовірно, думав, Ґольдмунд, старша була служницею, а гарненька молодша — донькою у цьому домі. Взагаліто це не мало значення, і його це не стосувалося, бо він більше ніколи сюди не прийде. Таємна вилазка і нічний похід через ліс — це було чудово, незвично, збудливо, таємничо. Небезпеки тут ніякої не було. Це хоча й заборонено, та порушення такої заборони не лягало тягарем на сумління. Але оце, ці нічні відвідини дівчат, таке було більше, ніж просто заборонено, так він відчував, це був гріх. Для інших і це була, мабуть, лише невинна витівка, але не для нього, він знав, що призначений до монастирського життя, до аскетизму і йому не дозволені жодні ігри з дівчатами. Ні, він більше ніколи сюди не прийде. Але у тьмяному світлі лампи цієї убогої кухні його злякане серце билося сильніше.

Його товариші вдавали із себе перед дівчатами героїв і бундючилися, вживаючи латинських зворотів, які вони вставляли в розмову. Виглядало, що всі троє користувалися прихильністю наймички, вони раз у раз підходили до неї зі своїми дрібними незграбними пестощами, найніжнішим з яких був сором'язливий поцілунок. Видно було, вони добре знали, що їм тут дозволено. Позаяк бесіда мусила вестись пошепки, було у всій цій сцені щось комічне; проте Ґольдмунд так не думав. Скоцюрбившись на долівці, він втупився у вогник ліхтаря, не кажучи ані слова. Інколи він досить пожадливо косився на інших, перехоплюючи щось із тих пестощів, якими вони обмінювалися. Нерухомо дивився він перед себе. Він залюбки глянув би лише на малу із косами, та власне це він собі заборонив. Але щоразу, коли його воля трішки послаблювалась і погляд його ніби випадково зупинявся на спокійному милому личку дівчини, він неодмінно вловлював, як її темні очі прикипіли до його лиця, як вона, мов зачарована, пильно дивилася на нього.

Пройшла вже, мабуть, година (Ґольдмунд ще ніколи не переживав такої довгої години) і запас латинських словечок та пестощів у школярів закінчився, стало тихо, і всі сиділи трохи збентежені. Ебергард почав позіхати. Тоді служниця поквапила їх іти геть. Усі підвелися, всі подали служниці руку, Ґольдмунд зробив це останнім. Потім усі подали руку малій, Ґольдмунд — останнім. Тоді Конрад виліз через вікно, за ним полізли Ебергард з Адольфом. Коли Ґольдмунд уже вилазив, то відчув, як чиясь рука затримала його за плече. Зупинитися він не міг, тож лише коли він опинився на землі, то несміливо обернувся. З вікна вихилилася мала з косами.

— Ґольдмунде! — прошепотіла вона. Він стояв, не рухаючись.— Ти ще прийдеш? — запитала дівчина. Її боязкий голос був не більше, як легкий подих.

Ґольдмунд похитав головою. Вона витягнула обидві руки, обхопила його голову, він почув тепло маленьких рук на своїх скронях. Дівчина нахилилася так низько, що її темні очі опинилися прямісінько перед його очима.

— Приходь ще! — прошепотіла вона, і її вуста торкнулися його вуст у дитячому поцілунку.

Він швидко побіг за іншими через невеличкий город, невпевнено ступаючи по грядках, відчуваючи запах сирої землі й гною, подряпав собі руку об трояндовий кущ, переліз через паркан і потюпав за іншими із села назустріч лісові. "Більше ніколи!" — наказувала його воля. "Завтра знову!" — схлипуючи благало його серце.

Ніхто не перестрів нічних пташок, без перешкод повернулися вони у Маріябронн, через струмок, через млин, через подвір'я із липами, таємними стежками, по піддашшю і через вікно з колонами вони крадькома проникли в монастир і потім у спальну залу.

Наступного ранку довгого Ебергарда треба було будити стусанами, таким глибоким був його сон. Вони вчасно прийшли на ранішню месу, на сніданок з кашою, у клас, та Ґольдмунд мав поганий вигляд, такий поганий, що отець Мартин запитав, чи він, бува, не хворий. Адольф з пересторогою зиркнув на нього, й Ґольдмунд відповів, що з ним усе в порядку. Проте на уроці греки, біля полудня, Нарцис не спускав з нього очей. Він також помітив, що Ґольдмунд хворий, однак промовчав і уважно спостерігав за ним. Під кінець лекції він покликав його до себе. Щоби не звертати уваги інших учнів, він послав його у якійсь справі до бібліотеки і пішов туди слідом за ним.

— Ґольдмунде,— сказав він,— можу я тобі допомогти? Я бачу, що в тебе клопіт. Може, ти хворий. Тоді ми покладемо тебе в ліжко і пошлемо тобі спеціальну юшку для хворих і шклянку вина. Сьогодні твоїй голові зовсім не до греки.

Довго чекав він на відповідь. Блідий хлопець дивився на нього розгубленими очима, опустив голову, потім підвів її, ворухнув вустами, хотів щось сказати і не зміг. Раптом він похилився на бік, притулив голову до читацького пульта, поміж дві невеликі голівки ангелів з дубового дерева, які обрамляли пульт, і розридався так гірко, що Нарцис збентежився і на якусь хвилю відвів погляд, аж поки не взяв хлопця за руку і не підвів.

— Ну, добре,— сказав він приязніше, ніж звичайно (Ґольдмунд ще ніколи не чув, щоб він так говорив),— добре, amice (друже, лат.— Прим. перекл.), поплач, незабаром тобі стане краще. Ну ось, сідай, не треба говорити. Я бачу, що з тебе вже досить. Ти, мабуть, цілий ранок намагався триматись і нічого не показувати, молодець. А тепер поплач, це найкраще, що ти зараз можеш зробити. Ні? Вже все? Ти вже знову в порядку? Ну от, а тепер ми підемо у лікарняну палату, ляжеш у ліжко і сьогодні ввечері тобі вже буде значно краще. Ходімо!

Обходячи кімнати школярів, він привів його у лікарняну палату, показав одне із двох порожніх ліжок і, коли Ґольдмунд почав слухняно

роздягатися, вийшов, щоб повідомити настоятеля, що той хворий. Він також, як і обіцяв, замовив йому в трапезній юшку і шклянку вина для хворих: обидві ці прийняті в монастирі bénéficia (пільги, лат.— Прим, перекл.) більшість легкохворих дуже полюбляла.

Ґольдмунд лежав у лікарняному ліжку, намагаючись дати собі раду зі своїм сум'яттям. Ще годину тому він, мабуть, зміг би чітко з'ясувати для себе, що його сьогодні так страшенно втомило, що це було за таке смертельне напруження душі, через які в нього голова була зовсім порожньою і пекли очі. Це було неймовірно сильне зусилля, воно щоразу відновлювалось і щоразу зазнавало невдачі: забути вчорашній вечір — чи радше не вечір, не безглузду чудову вилазку із закритого на всі замки монастиря, не мандрівку лісом чи слизький місток через чорний струмок за млином, чи всі оті перебирання через паркани, вікна та переходи, а тільки одну мить під тим темним вікном кухні, подих і слова дівчинки, стискання її рук, поцілунок її вуст.

Та ось до всього цього додалося ще щось, новий переляк, нове переживання. Ним перейнявся Нарцис, Нарцис любив його, Нарцис піклувався про нього — він, такий витончений, шляхетний, розумний, з вузькими, трохи насмішкуватими вустами. А він, він розклеївся перед Нарцисом, був присоромлений, щось белькотів і врешті-решт розпустив перед ним нюні! Замість того, щоб його, у сто разів розумнішого за всіх завоювати найблагороднішою зброєю, грецькою мовою, філософією, духовною доблестю та гордим стоїцизмом, він виявив слабкість і жалюгідно перед ним провалився! Він собі ніколи цього не пробачить, ніколи не зможе без почуття сорому подивитися Нарцисові в очі.

Але з плачем зникло незвичайне напруження, самотність у тихій кімнаті й зручне ліжко зробили свою добру справу, від розпачу вже майже й сліду не залишилось. Через годинку прийшов брат-помічник, приніс борошняної юшки, шматок білого хліба і до цього невеликий келих червоного вина, яке учні зазвичай отримували лише у святкові дні, і Ґольдмунд їв і пив, з'їв півтарілки, відставив її, знову почав роздумувати, проте з того нічого не вийшло, він знову взяв тарілку і з'їв

ще добру порцію. І коли трохи згодом двері тихо відчинилися і зайшов Нарцис, щоб побачити хворого, він спав у ліжку, і в нього знову на щоках був рум'янець. Нарцис довго з любов'ю розглядав його, розглядав пильно, з цікавістю, і трохи заздрісно. Він бачив: Ґольдмунд не хворий, йому завтра не треба буде більше посилати вина. Але він знав: крига скресла, вони будуть друзями. Хай сьогодні це він потрібен був Ґольдмундові, це він зміг стати йому в пригоді. Іншим разом він сам може бути слабким, потребуючи допомоги й любові. І якби таке колись трапилось, від цього хлопця він би зміг їх прийняти.

Розділ третій

Дружба юнаків міцніє, проте їм буває нелегко. Дехто в монастирі скоса дивиться на них, однак абат Даніель ніяк не втручається у їхню дружбу. Нарцис пояснює Ґольдмундові, що вони з ним дуже різні. Ґольдмунд від цього розгублений і приголомшений. Знавець людської душі, Нарцис усвідомлює, що у Ґольдмунда є якась таємниця, і намагається збагнути її. Він розуміє, що загадка пов'язана із забутою матір'ю Ґольдмунда. Ґольдмунда захоплюють кам'яні скульптури монастиря, йому подобається змальовувати звірів та рослини, він дуже любить церковний спів.

Розділ четвертий

Довго Нарцисові спроби взяти облогою і розкрити Ґольдмундову таємницю були безуспішними. Він довго, як здавалося, зовсім надаремне намагався розбудити його, навчити мови, якою можна було б ту таємницю розказати.

Те, що друг розповів йому про своє походження та домівку, картини не прояснило. Був там дещо розпливчастий, без чітких рис, але шанований батько і ще легенда про вже давно чи то зниклу, чи то померлу матір, яка була тепер тільки безбарвним іменем. Поступово досвідчений у читанні душ Нарцис збагнув, що його друг належав до

тих людей, у яких пропав шматок їхнього життя, які під тиском якихось обставин або чарів мусили змиритися з тим, що забули частину свого минулого. Він усвідомлював, що просто розпитувати й повчати тут користі не принесе, він також бачив, що занадто повірив у силу розуму та забагато й надаремне говорив.

Недаремною, утім, була любов, що пов'язувала його із другом, та звичка проводити разом багато часу. Незважаючи на глибокі протилежності їхньої вдачі, вони багато навчилися один від одного; між ними окрім мови розуму поступово повстала мова душ, мова знаків, так як ото два житла, коли між ними може і є дорога, по якій котяться вози і їдуть вершники, але притому виникає ще й багато малих, іграшкових стежок, обхідних доріг, таємних стежин: доріжка для дітей, стежки для закоханих, ледь помітні стежини котів та собак. Поступово натхненна сила уяви Ґольдмундової душі якимись чародійними стежками проникла в думки друга та в його мову, і той навчився розуміти й відчувати без слів суть і природу Ґольдмунда. У світлі любові повільно дозрівали нові зв'язки між душами, слова прийшли пізніше. І так дійшло між ними одного разу зовсім несподівано для обох до розмови, у вільний від уроків день, у бібліотеці—до розмови, яка торкнулася самісінької серцевини їхньої дружби і яка пролила на неї зовсім нове світло.

Вони розмовляли про астрологію, якою в монастирі не займалися, вона тут була забороненою. Нарцис сказав, що астрологія — це спроба ввести порядок та систему в багатоманітність людських типів, доль та призначень. Тут Ґольдмунд вставив: "Ти постійно говориш про розбіжності — я поступово зрозумів, що це в тебе така характерна особливість. Коли ти говориш про якусь велику відмінність, яка, наприклад, існує між тобою та мною, то мені здається, що відмінність полягає не в чому іншому, як у твоїй дивовижній одержимості вишукувати відмінності!"

Нарцис: "Звичайно, тут ти потрапив у точку. Справді, для тебе відмінності не дуже важливі, а мені вони видаються чимось найважливішим. Я по своїй суті учений, моє призначення — це наука. А

наука, кажучи твоїми ж словами, це ніщо інше як, власне, "одержимість у вишукуванні відмінностей". Краще її суті й означити не можна. Для нас, людей науки, немає нічого важливішого, як встановлення відмінностей, наука й означає мистецтво відрізняти. Наприклад, знаходити у кожній людині риси, що відрізняють її від інших, це означає ту людину пізнати".

Ґольдмунд: "Ну так. В одного селянські постоли, це — селянин, в іншого на голові корона, він — король. Це й справді відмінності. Але їх видно й дітям і без будь-якої науки".

Нарцис: "Проте коли селянин і король обидва вбрані у той самий одяг, то дитя вже більше не може їх розрізнити".

Ґольдмунд: "Наука теж не може".

Нарцис: "І все-таки, мабуть, може. Вона хоч і не розумніша від дитини, погодьмось із цим, але вона терплячіша, вона помічає не лише найочевидніші ознаки".

Ґольдмунд: "Так робить і кожна розумна дитина. Вона впізнає короля по погляду або по поставі. А коротко кажучи: ви, вчені,— зарозумілі, ви нас, тих інших, вічно маєте за дурніших. Можна бути і без тої всієї науки дуже розумним".

Нарцис: "Мені приємно, що ти починаєш це усвідомлювати. От, незабаром ти побачиш також, що я маю на увазі не розум, коли говорю про відмінності між тобою і мною. Я ж не кажу, що ти розумніший чи дурніший, кращий чи гірший. Я тільки кажу, що ти інакший".

Ґольдмунд: "Це легко зрозуміти. Але ж ти говориш не лише про відмінності в ознаках, ти часто говориш і про відмінності долі, призначення. Чому, наприклад, ти повинен був би мати інше призначення, ніж я? Ти, як і я, християнин. Ти, як і я, вирішив піти у

монастир, ти, як і я, дитя доброго небесного батька. У нас та сама мета — вічне блаженство. Наше призначення те саме — повернення до Бога".

Нарцис: "Дуже добре. У підручнику догматики й справді кожна людина подібна до іншої, але не в житті. Мені здається, що улюблений син Спасителя, на грудях якого Він спочивав, і той інший учень, який Його зрадив — вони ж обидва не мали того самого призначення?"

Ґольдмунд: "Ти софіст, Нарцисе. Цією дорогою ми не наблизимось один до одної"".

Нарцис: "Ми ніякою дорогою не наблизимося один до одного".

Ґольдмунд: "Не кажи так!"

Нарцис: "Я зовсім серйозно. Наше завдання полягає не в тому, щоб наблизитися один до одного, так і сонце й місяць не можуть зблизитися, чи море й суходіл. Ми з тобою, любий друже, це — сонце й місяць, море й суходіл. Наша мета полягає не в тому, щоб перейти один в одного, а щоб один одного пізнати, бачити в іншому і вчитися шанувати в ньому те, ким він є: протилежністю й доповненням іншого".

Ґольдмунд розгублено схилив голову, обличчя його було засмученим.

Зрештою він сказав: "Це тому ти так часто не сприймаєш всерйоз мої думки?"

Нарцис якусь хвилю вагався з відповіддю. Потім він сказав чистим і твердим голосом: "Так, це тому. Ти повинен призвичаїтися, любий Ґольдмунде, що я лише тебе самого сприймаю всерйоз. Повір мені, я кожен тон твого голосу, кожен твій рух, кожну твою усмішку сприймаю всерйоз. Але думки твої я сприймаю не так серйозно. Серйозно я сприймаю в тобі те, що вважаю суттєвим і необхідним. Навіщо ти хочеш

бачити, що власне твоїм думкам надають особливої ваги, коли в тебе так багато інших обдарувань?"

Ґольдмунд гірко усміхнувся: "Ну я ж казав, що ти мене завжди сприймав просто як дитину!"

Нарцис на піддавався. "Частину твоїх думок я вважаю дитячими. Пригадай собі, ми ось розмовляли про те, що розумна дитина зовсім не дурніша від вченого. Але коли дитина хоче говорити про науку, то вчений хіба не буде це сприймати всерйоз".

Ґольдмунд запально вигукнув: "Навіть якщо ми зараз не говоримо про науку, ти мене висміюєш! Ти чиниш завжди так, ніби вся моя побожність, всі мої зусилля досягнути успіхів у навчанні, моє бажання стати монахом — це лише хлоп'яцтво!"

Нарцис глянув на нього з поважним виглядом: "Я сприймаю тебе всерйоз, коли ти — Ґольдмунд. Але ти не завжди Ґольдмунд. Я не бажаю нічого іншого, тільки щоб ти цілком і повністю був Ґольдмундом. Ти не вчений і не монах — вченого чи монаха можна зробити і з простішої породи. Тобі здається, що ти порівняно зі мною не такий вчений, не так майстерно мислиш логічно, ти замало побожний. О ні, проте мені здається, що ти замало є самим собою".

Хоча Ґольдмунд, розгублений, навіть ображений, після цієї розмови пішов геть, та вже через кілька днів він сам виявив потребу її продовжити. Але на цей раз Нарцисові вдалося так подати йому картину відмінностей їхніх натур, що вона стала для Ґольдмунда прийнятнішою.

Нарцис розговорився, він був збуджений, відчував, що сьогодні Ґольдмунд сприймав його слова відкритіше й охочіше, що він має над Ґольдмундом владу. Піддавшись спокусі свого успіху, він сказав більше, ніж мав на меті, дозволив зачарувати себе своїми ж власними словами.

— Поглянь,— сказав він,— є лише один-єдиний пункт, у якому я тебе перевершую: я не сплю, тоді як ти прокинувся лише наполовину, а часом спиш глибоким сном. Тим, хто не спить, я називаю такого, хто розуміє й усвідомлює себе самого, свої найглибинніші, безтямні сили, потяги та слабості і вміє з ними рахуватися. Навчитися тобі цього — це і може бути сенсом твоєї зустрічі зі мною. У тебе, Ґольдмунде, дух і природа, свідомість і світ уяви дуже далекі одне від одного. Ти забув своє дитинство, воно домагається тебе із глибин твоєї власної душі. І воно змушуватиме тебе страждати, аж поки ти його не почуєш.— Але досить про це! В бадьорому стані, як я вже казав, я сильніший від тебе, переважаю тебе і можу тому бути тобі корисним. Але в усьому іншому, мій любий, це ти мене переважаєш — чи радше, так буде, як тільки ти віднайдеш себе".

Ґольдмунд зачудовано слухав, та при словах "ти забув своє дитинство" він здригнувся, ніби вражений стрілою. Проте Нарцис цього не помітив, він за звичкою під час розмови надовго заплющував очі або дивився прямо перед собою, наче так йому було легше підшукувати слова. Він не помітив, як Ґольдмундове обличчя пересмикнулось і зблідло.

— Я переважаю тебе! — затинаючись, промовив Ґольдмунд, щоб тільки щось сказати, він ніби заціпенів.

— Звісно,— продовжував говорити Нарцис,— натури подібні до тебе, оті із сильними та ніжними почуттями, люди натхненні, мрійники, поети, закохані, вони майже завжди переважають нас, людей учених. Ваше походження — від матері. Ви живете сповна, вам дано силу любові і вміння переживати. Ми, люди духу, хоча часто й здається, що вказуємо вам дорогу та керуємо вами, на повну не живемо, ми живемо ніби на висушеній землі. Вам належить повнота життя, саме вам — сік плодів, вам — сад любові, чудова країна мистецтва. Ваша домівка — це земля, а наша — ідея. Небезпека для вас — це потонути у чуттєвому світі, а для нас — задихнутися у безповітряному просторі. Ти — митець, а я

мислитель. Ти спиш на ірудях матері, а я чуваю в пустелі. Мені світить сонце, тобі — місяць і зорі, твої сни — про дівчат, а мої — про хлопців..."

Із широко розкритими очима Ґольдмунд слухав, як Нарцис говорив у якомусь сп'янінні власними словами. Деякі з його слів вразили Ґольдмунда, наче ніж, від останніх слів він зблід і заплющив очі, і коли Нарцис це помітив і збентежено запитав, що трапилось, то Ґольдмунд, весь аж білий, відповів згаслим голосом: "Мені вже одного разу трапилося, що я перед тобою розклеївся і мусив заплакати — ти собі пригадуєш. Це не може повторитися, я б собі цього ніколи не пробачив — і тобі теж! А зараз негайно йди геть і залиш мене, ти сказав жахливі слова".

Нарцис страшенно розгубився. Слова захопили його, у нього було відчуття, що він говорив краще, ніж зазвичай. І ось він зі збентеженням побачив, що одне з його слів глибоко вразило друга, що якимось чином він зачепив його за живе. Йому було в цей момент важко залишити його самого, якусь мить він вагався, складки на Ґольдмундовому чолі попередили його, що треба піти. Спантеличений Нарцис побіг геть, щоб дати другові побути на такій потрібній тому самоті.

Цього разу перенапруження у Ґольдмундовій душі у сльози не вилилося. Важко дихаючи, із блідим, як смерть, обличчям, з опущеними руками стояв він із почуттям глибокої та невиліковної рани, так, ніби друг раптом завдав йому ножем удару в самісінькі груди, серце його стислося, як перед смертю. Знову це був той самий жалюгідний стан, що й колись, тільки значно сильніший, знову щось душило ізсередини, таке відчуття, ніби він повинен був дивитися у вічі чомусь жахливому, чомусь зовсім нестерпному. Та цього разу ніяке полегшення від сліз не допомогло б витримати такий стан. Пресвята Мати, що ж це таке було? Щось трапилося? Його вбили? Він убив? Що такого жахливого було сказано?

Насилу переводячи подих, він, немов отруєний, аж до надриву був переповнений таким почуттям, ніби йому треба було визволитися від

чогось смертоносного, що глибоко сиділо у нього всередині. Рухаючись, як плавець, він кинувся з кімнати, нічого не усвідомлюючи, він утікав у найтихші, найбезлюдніші кутки монастиря, переходами, сходами, й назовні, на чисте повітря. Він потрапив у найпотаємніший притулок монастиря, на кружґанок, де над кількома зеленими грядками розкинулося чисте сонячне небо й у холодне повітря з кам'яного льоху несміливо вплітався солодкими нитками запах троянд.

Не здаючи собі справи, Нарцис цієї хвилі вчинив те, до чого вже давно прагнув: він назвав по імені злого духа, який вселився у його друга, він того духа викликав. Якесь із його слів зачепило таємницю у Ґольдмундовому серці, і вона почала чинити опір, відгукнувшись шаленим болем. Нарцис довго блукав монастирем, шукаючи друга, та ніде його не знайшов.

Ґольдмунд стояв під одним із важких круглих кам'яних склепінь, що вели із переходів до садка перед кружґанком, із кожної колони склепіння втупилися у нього три звірячі голови, кам'яні голови чи то собак, чи то вовків. Всередині у нього жахливо роз'ятрювалась рана, і не було якогось виходу на світло, якоїсь дороги до здорового глузду. Від смертельного страху йому перехопило дух і стиснувся шлунок. Механічно поглянувши вгору, він бачив один із капітелів з трьома звірячими головами, і йому відразу почало ввижатися, що у нього всередині сиділо три дикі голови, які вирячилися і гарчали.

— Я ось-ось помру,— відчув він із жахом. І тут же, тремтячи від страху, відчув: "Я зараз збожеволію, зараз мене загризуть ці три морди".

Здригаючись, він опустився на підніжжя колони, біль був занадто сильним, він досягнув своєї найвищої межі. Ґольдмунд знепритомнів, безсилий, із осунутим обличчям занурився він у такий жаданий для нього стан забуття.

В абата Даніеля був не дуже веселий день, до нього прийшло двоє літніх монахів; дуже збуджено лаючись і дорікаючи один одному, вони знову розлючено сварилися через якісь старі, як світ, дрібниці та ревнощі. Слухав він їх аж занадто довго, тривалий час повчав, та це було надаремне, зрештою відіслав їх зі строгими словами, наклавши на кожного дуже сувору покуту, серцем відчуваючи, що його дії не мали жодної користі. Зовсім виснажений, він усамітнився у каплиці нижньої церкви, помолився, знову підвівся на ноги, покращити свій настрій йому так і не вдалося. Його привабив легкий запах троянд, яким віяло із кружганку, він на хвилю вийшов туди, щоб вдихнути свіжого повітря. Там він знайшов школяра Ґольдмунда, який лежав непритомний на кам'яних плитах. Засмучено він подивився на нього і був наляканий блідістю та безсиллям на обличчі хлопця, зазвичай такому молодому і вродливому. День сьогодні був не особливо вдалий, а тут на тобі ще й оце! Він спробував підвести юнака, але вага виявилася для нього завеликою. Глибоко зітхнувши, старий пішов геть, щоб покликати двох молодших братів, аби вони винесли Ґольдмунда нагору, і послав на додачу й отця Ансельма, монастирського цілителя. Одночасно він послав за Нарцисом. Той незабаром знайшовся і постав перед ним.

— Ти вже знаєш? — запитав він.

— Про Ґольдмунда? Так, прошу отця, я саме почув, що він чи то хворий, чи то з ним трапився якийсь нещасний випадок, його ніби-то принесли.

— Авжеж, коли я знайшов його, він лежав на кружґанку, де йому, власне, нема чого шукати. З ним нічого не трапилося, він просто знепритомнів. Мені це не подобається. І здається мені, що ти повинен якось бути причетним до цієї справи, або ж щось знаєш про неї, адже він твій щирий друг. Говори.

Нарцис, як завжди володіючи собою та слідкуючи за своїми словами, коротко прозвітував про свою сьогоднішню розмову із Ґольдмундом і як

несподівано бурхливо вона на нього подіяла. Абат незадоволено похитав головою.

— Дивні це розмови,— сказав він і примусив себе заспокоїтися.— Те, що ти мені тут описав, це розмова, яку можна було б назвати втручанням у чужу душу, це, хочу зауважити, душпастирська розмова. Але ж ти не духівник Ґольдмунда. Ти взагалі не душпастир, ти ще й свячення не прийняв. Як так вийшло, що ти із учнем говориш тоном порадника про речі, які стосуються лише духівника? Наслідки, як ти бачиш, були кепські.

— Наслідків,— промовив Нарцис м'яким, але твердим тоном,— ми ще не знаємо, прошу отця. Я був трохи переляканий їх бурхливою дією, але я не сумніваюся в тому, що наслідки нашої розмови будуть добрими.

— Наслідки ми побачимо. Однак зараз я говорю не про них, а про твій вчинок. Що тебе змусило вести з Ґольдмундом такі розмови?

— Як Ви знаєте, він мій друг. Я особливо прихильний до нього, і мені здається, я розумію його особливо добре. Ви називаєте мою поведінку супроти нього душпастирською. Я не приписував собі ніякого духовного авторитету, я просто вважав, що знаю його трохи краще, ніж він сам себе знає.

Абат знизав плечима.

— Знаю, це твоя спеціальність. Будемо сподіватися, що при цьому ти не наробив нічого поганого. То Ґольдмунд що, хворий? Я маю на увазі: йому чогось бракує? Він що, безсилий? Погано спить? Нічого не їсть? У нього щось болить?

— Ні, до сьогодні він був здоровий. Тілом — здоровий.

— А взагалі?

— Душею він, проте, хворий. Ви знаєте, він у тому віці, коли починається боротьба зі статевим потягом.

— Знаю. Йому сімнадцять?

— Вісімнадцять.

— Вісімнадцять. Ну так. Цілком на часі. Але ж ця боротьба — це щось природне, через що кожен повинен пройти. Не можна ж його через це називати душевнохворим.

— Ні, прошу отця, тільки тому ні. Але Ґольдмунд уже раніше був хворим душею, вже давно, тому для нього ця боротьба небезпечніша, ніж для інших. Він страждає, я так гадаю, тому, що він забув частину свого минулого.

— Справді? І що це за частина?

— Це його мати й усе, що з нею пов'язане. Я теж нічого про це не знаю, знаю лише, що там має бути джерело його хвороби. Ґольдмунд, здається, не знає про свою матір нічого, крім того, що він її рано втратив. Проте складається враження, що він її соромиться. Однак це саме від неї він повинен був успадкувати більшість своїх обдарувань, бо те, що він може розповісти про свого батька, не дозволяє побачити в батькові людину, яка має такого гарного, високообдарованого й незвичайного сина. Знаю я все це не з розповідей, свої висновки я роблю завдяки симптомам.

Абат, який спочатку такі розмови висміював як не по літах розважливі та зарозумілі і йому видавалося, що справа ця — суцільний надокучливий клопіт, замислився. Він пригадав собі Ґольдмундового батька, того трохи бундючного й потайливого чоловіка, він раптом знову згадав собі також, пошукавши в пам'яті, тих кілька слів, які той сказав йому про Ґольдмундову матір. Вона, мовляв, зганьбила його й утекла, і

він доклав усіх зусиль, аби вибити синочкові з голови спогади про матір та придушити в ньому будь-які успадковані від неї вади. Це, як здається, вдалося, і хлопець бажає, аби спокутувати те, чого бракувало матері, присвятити своє життя Богові.

Ще ніколи не був Нарцис такий нелюбий абатові, як сьогодні. І все ж таки — як добре порадив цей вічно поглинутий роздумами мрійник, і справді, як добре, здавалося, він знав Ґольдмунда!

Під кінець, коли його ще раз запитали про сьогоднішні події, Нарцис сказав: "Такого сильного потрясіння, якого нині зазнав Ґольдмунд, я не домагався. Я йому нагадав про те, що він сам себе не знає, що він забув своє дитинство і свою матір. Якесь із моїх слів мало його вразити і проникнути в темряву, проти якої я вже давно боровся. Він був ніби збитий з пантелику, дивився на мене так, ніби вже й не знає ні мене, ні себе самого. Я часто казав йому, що він спить, що він не прокинувся цілком і повністю. А тепер він збудився, я в цьому не сумніваюся".

Його відпустили, без догани, але тимчасово заборонили відвідувати хворого.

Тим часом отець Ансельм наказав покласти хворого в ліжко і сидів біля нього. Йому здавалося, що повертати Ґольдмунда до притомності сильнодійними засобами недоцільно. Юнак мав дуже вже поганий вигляд. Старий із добрим зморшкуватим обличчям приязно дивився на хлопця. Наразі він спробував у нього пульс і послухав його серце. Звичайно, думав він, хлопчисько з'їв щось не те, що треба, жменьку кислиць чи ще щось таке немудре, ми це вже проходили. Язика побачити він не міг. Ґольдмунд йому дуже подобався, але його друга, цього не по літах дозрілого, занадто молодого вчителя, він терпіти не міг. І на от, маєш тобі. Ну та ясно, що Нарцис був причетний до цієї дурної історії. І навіщо треба було такому жвавому, яснооокому юнакові, такій милій дитині природи зв'язатися з цим чванливим ученим, цим марнославним грамотієм, якому його грека була важливіша за все, що є на світі живого!

Коли через тривалий час двері відчинилися й увійшов абат, отець усе ще сидів і пильно вдивлявся в обличчя непритомного. Яке ж то було миле, юне, незлобиве обличчя, і от хтось сидить біля нього, хоче допомогти і, ймовірно, не зможе цього зробити. Звичайно, що причиною могли бути кольки, він призначить гаряче вино, ще, може, ревінь. Та чим довше він вдивлявся у бліде, аж позеленіле, перекошене обличчя, тим більше його підозри схилялися до іншої причини, значно тривожнішої. В отця Ансельма був досвід. Протягом свого довгого життя він надивився на шаленців. Він вагався висловити підозру навіть собі самому. Він почекає й спостерігатиме. Але ж, подумав він розгнівано, якщо цього юнака справді було зачаровано, то винного не треба буде шукати дуже далеко і йому буде непереливки.

Абат підійшов ближче, оглянув хворого, обережно підняв йому догори одну повіку.

— Можна його розбудити? — запитав він.

— Я би ще почекав. Серце здорове. Ми не можемо нікого допускати до нього.

— Це небезпечно?

— Не думаю. Ніяких поранень, ніяких слідів удару чи падіння. Він непритомний, можливо, це були просто кольки. При сильних болях людина втрачає свідомість. Якби це було отруєння, він би мав гарячку. Ні, він знову прийде до тями й буде жити.

— А це не могло статися через стан його душі?

— Я не можу цього заперечувати. Хіба ми щось знаємо? Можливо, він пережив сильний переляк? Вістку про смерть? Затяту суперечку, якусь образу? Тоді б усе можна було пояснити.

— Цього ми не знаємо. Потурбуйтеся, щоб до нього нікого не впускали. Я прошу Вас залишатися з ним, поки він не прийде до тями. Якщо йому стане гірше, то покличте мене, навіть серед ночі.

Перед тим як піти старий чоловік ще раз нахилився над хворим; він подумав про його батька і про день, копи до нього привели цього вродливого, веселого хлопця з білявим волоссям, і як вони всі відразу його полюбили. І йому було приємно бачити його тут, у монастирі. Проте Нарцис мав рацію: хлопець нічим не нагадував свого батька! Ох, як же багато всюди клопоту, якими ж невідповідними є наші вчинки! Може, він щось прогавив у цьому бідному хлопцеві? Чи мав він доброго духівника? Хіба було добре, що в монастирі в справах цього учня не розбирався ніхто, крім Нарциса? Хіба міг йому допомогти той, хто ще сам був послушником, сам не був ані братом, ані свячень не прийняв, і в усіх думках та поглядах якого було щось таке неприємно зверхнє. Одному Богові відомо, може, й Нарцисом уже віддавна піклувалися неправильно? Одному Богові відомо, чи він за маскою послуху не ховав чогось лихого, може, він був язичником? І за все, чим ці обидва юнаки могли колись стати, за все він був відповідальним.

Коли Ґольдмунд прийшов до себе, було темно. Він відчував, що в голові в нього порожньо і йому паморочиться. Відчував, що лежить у ліжку і не знав, де він; він про те не думав, йому було байдуже. Де ж він побував? Звідки прийшов, що то була за чужа йому країна пережитого? Він десь побував, дуже-дуже далеко, щось бачив, щось надзвичайне, чудове, жахливе і незабутнє — і все-таки забув його. Що ж це перед ним там виникло, таке велике, болісне, блаженне, і потім знову зникло?

Ґольдмунд уважно вслухався в себе, туди, де сьогодні щось прорвалося, щось трапилося — що це було? Потворні клубки образів перекочувалися перед ним, він бачив собачі голови, три собачі голови, і вдихав запах троянд. О, як йому було боляче! Він заплющив очі. О, як жахливо боляче йому було! Він знову заснув.

Він прокинувся знову, і коли ще швидкоплинний світ снів тільки зникав, він щось побачив, знову відшукав образ і здригнувся, ніби у стані якоїсь болісної насолоди. Він бачив, він знову став зрячим. Він бачив Її. Він бачив Велику, Променисту, з повними квітучими вустами, із сяючим волоссям. Він бачив свою матір. Одночасно йому здавалося, що він чує чийсь голос: "Ти забув своє дитинство". Чий же це був голос? Він прислухався, замислився і пригадав. Це був Нарцис. Нарцис? І за одну мить, одним різким поштовхом все знову повернулося: він пригадав собі, він знав. О мати, мати! Гори уламків, моря забуття зникли, пропали; королівськими, світло-синіми очима втрачена знову дивилася на нього, ота невимовно кохана.

Отець Ансельм був задрімав у кріслі поруч ліжка і тепер прокинувся. Він почув, як хворий заворушився, почув, як він дихає. Він обережно підвівся.

— Хтось тут є? — запитав Ґольдмунд.

— Це я, не турбуйся. Я засвічу.

Він приніс підвісний ліхтар, світло падало на його приязне, вкрите зморшками обличчя.

— Я що, хворий? — запитав юнак.

— Ти знепритомнів, сину мій. Дай мені свою руку, подивимося на твій пульс. Як ти себе почуваєш?

— Добре. Дякую Вам, отче Ансельме. Ви дуже добрі. Мені більше нічого не треба, я просто втомлений.

— Ну та звісно, що втомлений. Незабаром ти знову заснеш. Перед тим зроби ковток гарячого вина, воно ось тут напоготові. Ми разом вип'ємо до дна келих, мій хлопче, за справжню дружбу.

Він дбайливо тримав під рукою невеликий глечик із гарячим вином, поставивши його в посудину з гарячою водою.

— Отже, ми обоє трохи поспали,— засміявся лікар.— Ти можеш подумати: гарний той медбрат, який не може бути весь час бадьорим. Ну так, усі ми люди. А тепер вип'ємо ще цього чудо-напою, хлопчику мій, немає нічого кращого вночі, ніж така маленька пиятика. Тож на здоров'я!

Ґольдмунд засміявся, цокнувся і покуштував. Тепле вино було приправлене корицею та гвоздикою і підсолоджене, такого він ще ніколи не пив. Йому спало на думку, що він одного разу вже був хворий, тоді ним заопікувався Нарцис. А тепер оце отець Ансельм був люб'язним із ним. Йому дуже подобалося, було дуже приємно, було чудово лежати отак при світлі ліхтаря й серед ночі зі старим отцем пити солодке тепле вино.

— Тебе болить живіт? — запитав старий.

— Ні.

— Так, а я думав, що у тебе кольки, Ґольдмунде. Отож це не має із ними нічого спільного. Покажи-но язика. Ну от; добре, ваш старий Ансельм знову нічого не знав. Завтра ти гарнесенько лежатимеш у ліжку, я прийду й огляну тебе. Вино вже випив? От так добре, тобі від нього повинно стати добре. Дай-но глянути, чи там ще є трохи. Буде ще по півкелиха кожному, якщо поділимо по-справедливому. Ти нас усіх перелякав, Ґольдмунде! Лежиш там у кружґанку, ніби труп дитини якийсь! Тебе справді не болить живіт?

Вони засміялися й порівну поділили решту вина для хворих, отець жартував, і Ґольдмунд вдячно й розвеселіло поглядав на нього. Очі його знову посвітлішали. Потім старий пішов прилягти.

Ґольдмунд ще якийсь час не засинав, образи знову повільно піднялися в нього ізсередини назовні, знову спалахнули слова його товариша і ще раз з'явилася у його душі білява променистa жінка, його мати; неначе подув теплого і чистого повітря, її образ пройшов через нього, немов хмарка, хмарка життя, тепла, ніжності і такого хвилюючого поклику. О, мати! О, як так могло статися, що він її забув!

Розділ п'ятий

Забутий образ матері знову повертається до Ґольдмунда у снах. Він бачить у снах своє забуте дитинство, світ снів повністю заволодів його уявою. Ґольдмунд розповідає про це Нарцисові. Той намагається пояснити Ґольдмундові, що покликанням Ґольдмунда є не монастир. Він передбачає, що Ґольдмунд не буде монахом і що його чекає нелегке, але повне яскравих вражень життя. Друзі розмовляють про своє майбутнє. Нарцис збирається прийняти вічні обіти, а Ґольдмунд відчуває, що незабаром покине Маріябронн.

Розділ шостий

Одного дня отець Ансельм покликав Ґольдмунда до своєї аптеки, у ту чудову комірку, де дивовижно пахло цілющим зіллям. Тут Ґольмунд добре орієнтувався. Серед листків паперу отець показав йому добре збережену висохлу рослину й запитав, чи він її знає і чи може точно описати, який вона вигляд має десь у полі. Так, сказав Ґольдмунд, він може, рослина називається звіробій. Він повинен був точно описати всі її прикмети. Старий монах був задоволений і дав своєму юному другові завдання зібрати після обіду велику в'язку таких рослин, вказавши місця, де вони росли особливо рясно.

— Отримаєш за це вільний від уроків пополудень, мій любий, ти ж нічого не матимеш проти цього, та й нічого не втратиш. Наука — це не тільки ваша дурна граматика, знання природи — це теж наука.

Ґольдмунд подякував за таке любе завдання — кілька годин збирати квіти замість того, щоб сидіти у школі. Щоб його радість була зовсім повною, він випрохав у стайничого коня Блеса. Відразу після обіду Ґольдмунд вивів його зі стайні, і той бурхливо привітав його. Хлопець скочив на коня і поскакав собі задоволено назустріч теплому світлому дневі. Якусь годинку він прогулювався верхи, насолоджувався і повітрям, і пахощами полів, а передусім самою їздою верхи, потім пригадав про завдання й знайшов одне з місць, описаних отцем. Прив'язавши під розлогим кленом коня, він поговорив з ним, дав йому погризти хліба і подався на пошуки рослини. Тут лежало кілька необроблених клаптів поля, пишно вкритих розмаїтими бур'янами, невеличкі мізерні маки з останніми блідими квітами і з багатьма вже дозрілими коробочками стояли тут поміж висохлими вусиками гороб'ячого горошку, світло-блакитним квітучим цикорієм та вицвілим гірчаком, на межі між двома полями у кількох купах нагромадженого польового каміння жили ящірки, тут же стирчали вже й перші, вкриті жовтим цвітом стебла звіробою, і Ґольдмунд почав їх збирати. Коли він уже зібрав добрий жмут, то сів на каміння відпочити. Було жарко, і він пожадливо дивився на густу тінь далекого узлісся, проте аж так далеко відходити від рослин і від свого коня не хотів, звідси він усе ще міг його бачити. Він і далі сидів на теплій ріні, зовсім не рухаючись, аби побачити, як вилазять ящірки, що були повтікали, нюхав звіробій і розглядав його маленькі листки на сонці, щоб побачити у них сотні малюсіньких проколів голочок.

Дивовижно, думав він, на кожному з листочків ніби викололи це маленьке зоряне небо, витончене, як вишивка. Адже все було дивовижним і незбагненним. Ящірки, рослини, навіть каміння, а також зорі, взагалі все. Отець Ансельм, такий прихильний до нього, сам уже не міг збирати звіробій, його боліли ноги, у деякі дні він зовсім не міг рухатися, і його знання ліків не могло цього вилікувати. Можливо, незабаром він одного дня помре і лікарські рослини в кімнаті й далі духмяно пахнутимуть, але старого отця юсе більше там не буде. Та, можливо, він житиме ще довго, може, десять або й двадцять років, і матиме й далі те саме сиве рідке волосся і ті самі смішні зморшки

довкола очей; а от сам він, Ґольдмунд, що буде з ним через двадцять років? Ах, усе було таке незрозуміле і, власне кажучи, сумне, хоча було водночас і прекрасне. Людина нічого не знала. Отак жила вона собі, сновигала по землі чи гасала верхи по лісах, і деякі речі дивилися на неї так вимогливо і так багатообіцяюче, і з такою силою розбурхуючи пристрасті й тугу: вечірня зірка, блакитна квітка-дзвіночок, вкрите зеленим очеретом озеро, око людини чи корови; а деколи було так, ніби ось-ось мусило б статися щось нечуване, або довгоочікуване, з усього мусила б упасти завіса, та потім усе минало, і нічого не ставалося, і потаємні чари залишалися нерозгаданими, і зрештою людина старіла й була такою смішною, як отець Ансельм, або такою мудрою, як абат Даніель, та все ще, мабуть, так і не знала зовсім нічого, чекаючи й далі прислухаючись.

Він підняв порожню черепашку равлика, вона була зовсім тепла від сонячного проміння і легко деренчала між камінням. Заглиблений у себе, він розглядав завитки цього будиночка, таку собі з надрізами спіраль, кумедне звуження верхівки й порожній отвір, у якому мерехтіло щось перламутрове. Він заплющив очі, щоб на доторк відчути пальцями форми, це в нього віддавна була така звичка й розвага. Обертаючи равлика між вільними пальцями, він легенько гладив його, без натиску, милувався його формами, ощасливлений дивом його утворення, чарами чогось тілесного. Це, думав він замріяно, був один із недоліків школи та вченості; це, здавалося, було однією з тенденцій вченості — усе бачити і зображати так, ніби воно було пласке й мало лише два виміри. Чомусь йому здавалося, що власне в цьому полягав недолік і малозначущість усього, що стосувалося розумування, проте він не зміг затриматися на цій думці, тому що равлик вислизнув йому з пальців, він почував себе втомленим і сонним. Схиливши голову на свої трави, що, в'янучи, пахли все дужче й дужче, він на сонечку заснув. По його черевиках бігали ящірки, рослини в'янули на його колінах, під кленом на нього чекав і вже нетерпеливився Блес.

Здалека хтось наближався, з лісу підійшла молода жінка із засмаглим обличчям, у вицвілій блакитній спідниці, червоній хустині,

зав'язаній на чорному волоссі. Жінка підійшла ближче, в руках у неї був вузлик, у вустах вона тримала маленьку яскраво-червону польову гвоздику. Вона побачила, як він сидів там, довго на віддалі розглядаючи його з цікавістю й недовірою, побачила, що він спав, обережно ступаючи своїми засмаглими голими ногами, підійшла ближче, зупинилася просто перед ним і стала на нього дивитися. Її недовір'я зникло, вродливий сплячий юнак зовсім не був небезпечним, він їй навіть дуже подобався — що привело його на ці перелоги? Він збирав квіти усміхаючись, вона побачила, що вони вже зав'яли.

Ґольдмунд розплющив очі, повертаючись із пралісу снів. Голова його лежала на чомусь м'якому, на колінах якоїсь жінки, у його заспані зачудовані очі зблизька дивилися чужі очі, карі, повні тепла. Він не злякався, небезпеки не було, карі зорі світилися згори приязно й тепло. Ось жінка усміхнулася у відповідь на його здивований погляд, усмішка її була дуже привітною, він і сам почав поволі усміхатися. До його усміхнених вуст наблизилися її вуста, вони привітали одне одного ніжним поцілунком, під час якого Ґольдмунд відразу пригадав той вечір у селі й дівчиська з косами. Та поцілунок ще не закінчився. Вуста жінки затрималися на його вустах, продовжували гратися, вони дражнилися й принаджували і зрештою обхопили його вуста сильно і хтиво, розворушили його кров і розбурхали її до глибини, і під час довгої німої гри засмагла жінка віддалася хлопцеві, м'яко повчаючи його, дозволяла йому шукати й знаходити, дала йому спалахнути і потім те полум'я згасити. Чудова блаженність кохання розкинула над ним своє шатро, розгорілася золотом-жаром, добігла кінця і погасла. Він лежав із заплющеними очима, обличчя його лежало на жіночих грудях. Не було промовлено жодного слова. Жінка лежала нерухомо, легко гладила його волосся і повільно дала йому прийти до тями. Зрештою він розплющив очі.

— Ти,— сказав він.— Ти! Хто ти така?

— Я — Ліза,— сказала вона.

— Ліза,— повторив він, куштуючи це ім'я.— Лізо, ти така мила.

Вона наблизила свої вуста до його вуха і прошепотіла: "Слухай, це було вперше? Ти до мене ще жодної не кохав?"

Він похитав головою. Та раптом він підвівся й подивився довкола себе, понад полями, на небо.

— О,— вигукнув він,— сонце вже зовсім низько. Я мушу вертатися.

— І куди ж це?

— В монастир, до отця Ансельма.

— В Маріябронн? То ти звідти? А ти не хочеш ще побути зі мною?

— Я б дуже хотів.

— Ну то лишайся.

— Ні-ні, так не можна. І мені ще треба трохи назбирати трав.

— То ти в монастирі?

— Так, я учень. Але я ще недовго там залишатимуся. Можу я до тебе прийти знову, Лізо? Де ти живеш, де твій дім?

— Ніде я не живу, скарбе мій. Ти не хотів би сказати мені своє ім'я?

Ах так, то ти звешся Ґольдмунд? Поцілуй мене ще раз, Ґольдмундику, і можеш собі йти.

— Ти ніде не живеш? А де ж ти спиш?

— Якщо хочеш, з тобою в лісі або на сіні. Ти прийдеш сьогодні вночі?

— О, так. Як тебе знайти?

— Ти вмієш пугикати совою?

— Я ніколи не пробував.

— А ти спробуй.

Він спробував. Вона задоволено засміялася.

— Ну то приходь сьогодні вночі і запугикай, я буду десь тут поблизу. Я тобі подобаюся, Ґольдмундику, мій хлопчику?

— Ах, ти мені дуже подобаєшся, Лізо. Я прийду. Хай береже тебе Бог, мені треба йти.

Женучи коня чвалом, Ґольдмунд повернувся в сутінках до монастиря і зрадів, що отець Ансельм був дуже заклопотаний. Купаючись босоніж у потоці, якийсь брат загнав собі в ногу скалку.

Тепер слід було відшукати Нарциса. Він запитав одного з братів-чергових, які роздавали їжу у трапезній. Ні, сказали вони, Нарцис не приходив на вечерю. Сьогодні він постить і зараз, найімовірніше, спить, бо вночі мав чування. Ґольдмунд вибіг. Місцем, де спав його друг під час довгих духовних вправ, була одна із келій для покути у внутрішньому монастирі. Він біг туди, не роздумуючи ні про що. Під дверима він прислухався, нічого не було чути. Він тихо увійшов. Те, що це було суворо заборонено, не мало зараз ніякого значення.

Нарцис лежав на вузькому дощаному помості; у сутінках він був подібний до мерця: блідий, із гострими рисами обличчя, він лежав на

спині з руками, схрещеними на грудях. Проте очі його були розплющені, і він не спав. Він мовчки глянув на Ґольдмунда, без докору, але не рухаючись, було видно: його настільки поглинула заглибленість у себе, що він перебував у іншому часі, в іншому світі, що йому було важко впізнати товариша і зрозуміти його слова.

— Нарцисе! Пробач, пробач, любий, що я турбую тебе, це зовсім не через якісь пустощі. Я знаю, тобі, власне кажучи, зараз не можна зі мною розмовляти, але зроби це, я тебе дуже про це прошу.

Нарцис отямився, якусь мить він різко мружився, ніби робив над собою зусилля, щоб прокинутися.

— Це дуже потрібно? — запитав він кволим голосом.

— Так, це дуже потрібно. Я прийшов, щоб з тобою попрощатися.

— Тоді це дуже потрібно. Ти б не прийшов просто так. Заходь, сідай біля мене. У нас чверть години, потім починаються перші чування.

Він підвівся і сидів, дуже худий, на голому дощаному ліжку. Ґольдмунд сів біля нього.

— Тільки пробач! — сказав він винувато. Келія, голий поміст, невиспане і втомлене обличчя Нарциса, його напіввідсутній погляд, усе це ясно показувало йому, як сильно він тут заважає.

— Немає за що вибачатися. Не звертай на мене уваги, мені нічого не бракує. То кажеш, ти хочеш попрощатися? Отже, ти йдеш геть?

— Я йду ще сьогодні. Ах, не можу я це тобі розказати! Якось усе вирішилось так раптово.

— Це прибув твій батько чи якесь повідомлення від нього?

— Ні, нічого такого. Саме життя прийшло до мене. Я іду геть, без батька, без дозволу. Я ганьблю тебе, слухай, я втікаю.

Нарцис подивився на свої довгі білі пальці, вони виглядали з рукавів ряси, тонкі, мов у привида. На його строгому, вкрай втомленому обличчі усмішки не було, але вона вчувалася в його голосі, коли він сказав:

— У нас дуже мало часу, любий. Скажи лише найнеобхідніше, скажи чітко й коротко. Чи це я повинен тобі сказати, що з тобою сталося?

— Скажи ти,— попросив Ґольдмунд.

— Ти закохався, хлопчику, ти пізнав жінку.

— Як ти знову можеш все знати!

— Ти сам полегшуєш моє завдання. Твій стан, o amice (о, друже — лат.— Прим. перекл.), має всі ознаки того виду сп'яніння, який називають закоханістю. Але говори сам, будь ласка.

Несміливо Ґольдмунд поклав свою руку на плечі друга.

— Ну, та ти вже сказав. Але цього разу ти сказав не так, як треба, Нарцисе, неправильно. Це зовсім інакше. Я був у полі й заснув на спеці, і коли я прокинувся, моя голова лежала на колінах якоїсь вродливої жінки, і я відразу відчув, що це прийшла моя мати, щоб взяти мене до себе. Не те, щоб я вважав цю жінку за свою матір, у неї темні карі очі і чорне волосся, а моя мати була білявою, як і я, вона була зовсім іншою. І все ж таки це була вона, це був її поклик, це була вістка від неї. Ніби зі снів мого власного серця ось прийшла раптом прекрасна незнайома жінка, вона тримала мою голову в себе на колінах і усміхалася до мене, ніби квітка, і була така мила зі мною, і вже при першому поцілункові я

відчув, як у мене всередині все розтануло, і я відчув млосний біль. Уся туга, яку я коли-небудь відчував, усі сни, усі солодкі страхи, усі таємниці, приспалі у мене всередині, прокинулися, усе змінилося, стало зачарованим, все набуло якогось змісту. Вона навчила мене, що таке жінка і якою таємницею вона володіє. За півгодини вона зробила мене старшим на багато років. Тепер я знаю багато. І я раптом ще ось що збагнув: мені не залишатися більше в цьому домі, ані одного дня. Я відходжу, тільки настане ніч.

Нарцис слухав і кивав.

— Несподівано воно сталося,— сказав він,— але це щось, чого я очікував. Я багато думатиму про тебе. Мені тебе бракуватиме, amice. Чи можу я щось зробити для тебе?

— Якщо зможеш, то скажи слівце нашому настоятелеві, аби він мене не прокляв повністю. Крім тебе, він єдиний у цьому домі, думки кого мені не байдужі. Він і ти.

— Знаю… Є у тебе ще якісь прохання?

— Так, одне прохання. Коли пізніше ти думатимеш про мене, то помолися за мене! І я дякую тобі.

— За що, Ґольдмунде?

— За твою дружбу, за твоє терпіння, за все. І за те, що ти мене й нині слухаєш, хоч тобі це й важко. І за те, що не намагався мене затримати.

— Чому мені б могло захотітись затримати тебе? Ти знаєш, як я про це думаю. Але куди ти, власне, підеш, Ґольдмунде? У тебе є якась мета? Ти йдеш до тієї жінки?

— Я іду з нею, так. Якоїсь мети я не маю. Вона не з цих країв, здається, безпритульна, можливо, вона циганка.

— Ну так. Але скажи мені, мій любий, ти знаєш, що твій шлях із нею буде, мабуть, дуже коротким? Я гадаю, ти не повинен занадто покладатися на неї. Можливо, вона має родину, чоловіка, хто знає, як тебе там приймуть.

Ґольдмунд притупився до товариша.

— Я це знаю,— сказав він,— хоч я дотепер про це ще не думав. Я вже тобі сказав: якоїсь мети в мене немає. І та жінка, що була така люба зі мною, це не моя мета. Я йду до неї, але не заради неї. Я йду, бо мушу, бо мене кличуть.

Він замовк і зітхнув, і вони сиділи, притулившись одне до одного, засмучені й проте й трохи щасливі у відчутті своєї непорушної дружби. Згодом Ґольдмунд продовжив: "Ти не повинен думати, що я зовсім сліпий і наївний. Ні. Я йду охоче, бо відчуваю, що так має бути, і тому що сьогодні зі мною трапилося щось настільки дивовижне. Але я не думаю, що мені зустрінуться самі лише щастя й задоволення. Я гадаю, що дорога буде важкою. Але вона, я сподіваюся, буде й гарною. Це так гарно, належати якійсь жінці, віддатися їй! Не смійся з мене, якщо безглуздо звучить те, що я кажу. Але поглянь: любити жінку, їй віддатися, її повністю увібрати в себе й відчувати, що й вона повністю увібрала тебе, це не те, що ти називаєш "закоханістю" і трохи висміюєш. Тут нема що висміювати. Для мене це дорога до життя і дорога до смислу життя. Ах, Нарцисе, я повинен тебе покинути! Я люблю тебе, Нарцисе, дякую, що ти пожертвував для мене трохи свого сну. Мені важко піти від тебе. Ти не забудеш мене?"

— Не гніти серця ні мені, ні собі! Я ніколи тебе не забуду. Ти повернешся, я прошу тебе про це, я чекаю на це. Якщо тобі колись буде

погано, приходь до мене, або поклич мене. Прощавай, Ґольдмунде, хай береже тебе Бог!

Він підвівся. Ґольдмунд обняв його. Знаючи, як соромиться його товариш всіляких пестощів, він не поцілував його, а лише погладив його руки.

Настала ніч, Нарцис зачинив за собою келію і пішов у церкву, його сандалі стукали по кам'яних плитах. Люблячі очі Ґольдмунда стежили за сухорлявою постаттю, аж поки на кінці коридору вона не зникла, як тінь, яку заковтнули в темряву церковної брами, яку поглинули виклики вправ, обов'язків, чеснот. О, яке ж дивовижне, яке безконечно загадкове все-таки було все! Яке загадкове і страшне було й оце: зі своїм переповненим серцем, зі своїм розквітлим любовним сп'янінням прийти до друга саме в ту годину, коли той, медитуючи, спустошений постами й безсонням, свою молодість, своє серце, свої думки прикував до хреста, пожертвував ними і піддався найсуворішій школі послуху, щоб служити духові і щоб стати minister verbi divini (служителем Божого слова, лат.— Прим. перекл.) Ось він лежав, смертельно втомлений і спустошений, з блідим обличчям і кістлявими руками, як мрець, і проте відразу, приязно, з ясним розумом зустрів друга і до нього, закоханого, який ще й дотепер носив запах жінки, прислухався, пожертвував короткою перервою між двома спокутами! Дивно воно було, і дивовижно прекрасно, що була й така любов, самовід дана, вся одухотворена. Якою ж відмінною була вона від тієї любові сьогодні на залитому сонцем полі, від тієї сп'янілої й безоглядної гри почуттів! І все-таки обидві вони були любов'ю. Ах, і от тепер Нарцис пропав для нього, після того, як він йому в цю останню годину ще раз так чітко показав, якими зовсім різними й неподібними вони були. Нарцис стояв тепер перед вівтарем на змучених колінах, приготований і просвітлений до ночі, повної молитов та роздумів, коли йому дозволено було не більше двох годин на відпочинок і сон, тоді як він, Ґольдмунд, утікав геть, щоб десь там знайти під деревами свою Лізу і знову грати із нею в оті солодкі тваринні ігри! Нарцис міг би сказати про це щось варте уваги. От тільки що він, Ґольдмунд, не був Нарцис. Для нього не було важливо до кінця збагнути

ці прекрасні й моторошні загадки, безладдя й плутанину і говорити про них щось важливе. Для нього було важливо лише йти й далі своїми непевними, нерозважливими Ґольдмундовими шляхами. Для нього було важливо лише віддати себе і любити, любити зануреного у молитву в нічній церкві друга не менше, ніж вродливу теплу жінку, яка чекала на нього.

Коли він із серцем, переповненим сотнею суперечливих почуттів, прокрадався попід липами на подвір'ї й шукав вихід через млин, то тим не менше усміхнувся, раптом пригадавши собі той вечір, коли одного разу із Конрадом тією самою таємною дорогою покинув монастир, щоби піти "в село". Яким збудженим і яким потайки несміливим був він тоді, коли подався у маленьку заборонену вилазку, а от сьогодні він відходив назавжди, ішов на шляхи набагато суворіше заборонені, набагато небезпечніші — і притому зовсім не боявся, не думав ані про сторожа, ні про настоятеля й учителів.

Цього разу біля струмка не було дощок, треба було переходити на інший бік без допомоги мосту. Він скинув одяг і кинув його на інший берег, а потім пішов голим через глибокий сильний потік, аж по груди занурившись у холодну воду. Коли він на тому березі знову вбирався, його думки повернулися до Нарциса. З неймовірною чіткістю, від якої його охопило почуття ганьби, він тепер побачив, що робить лише те, що Нарцис давно знав і до чого він його вів. Він знову надзвичайно чітко побачив того розумного, трохи насмішкуватого Нарциса, який від нього, Ґольдмунда, вислухав стільки дурниць, який колись у важливу мить відкрив йому очі. Деякі слова, сказані тоді йому Нарцисом, він виразно знову чув: "Ти спиш на грудях матері, я чуваю в пустелі. Твої сни — про дівчат, а мої — про хлопців".

На якусь мить його серце стиснулося й похололо, жахливо самотнім стояв він отак серед ночі. За ним лежав монастир, хоча лише й несправжня домівка, та все ж таки кохана й віддавна близька і звична.

Проте водночас він відчував й інше — що Нарцис уже більше не був його всезнаючим провідником, який застерігав і будив його. Сьогодні, відчував Ґольдмунд, він вступив у країну, де відшукував дороги сам, по якій ніякий Нарцис не міг уже більше його вести. Він був радий, що усвідомлював це, його одночасно і гнітило, і соромило дивитися назад, на часи своєї залежності. Тепер він прозрів і вже більше не був ані дитиною, ані учнем. Добре було це знати. І все ж таки — як важко було прощатися! Знати, що там на іншому березі він стоїть на колінах, не мати змоги нічого дати йому, ані допомогти, бути для нього нічим! І от на довгий час, можливо, назавжди, з ним розлучитися, нічого про нього не знати, більше не чути його голосу, не бачити більше його благородні очі!

Він зірвався і пішов кам'яною стежкою. Коли він був на віддалі сотні кроків від монастирських стін, то зупинився, набрав повітря і, як умів, закричав совою. Десь здалека, знизу по течії йому у відповідь відгукнувся подібний совиний крик.

"Ми кричимо один до одного, як звірі",— подумав він і пригадав собі годину кохання в післяобідню пору; тільки тепер до його свідомості дійшло, що вони з Лізою лише аж під сам кінець, аж по закінченні любощів обмінялися словами, та й слів тих було небагато, слів зовсім несуттєвих! Які ж довгі розмови вів він із Нарцисом! Але тепер, як виглядало, він увійшов у світ, де не розмовляли, де один одного підманювали совиними криками, де слова не мали ніякого значення. Він із цим погодився, сьогодні йому вже не потрібно було жодних слів та думок, йому потрібна була лише Ліза, лише оте нестямне почуття безсловесного, сліпого, німого, суцільного розчинення у ній серед зітхань і стогонів.

Ліза вже була тут, вона вийшла назустріч йому з лісу. Ґольдмунд простягнув руки, щоб відчути її. Ніжними руками він обхопив її голову, волосся, шию і спину, її стрункe тіло і міцні стегна. Обнявши її однією рукою, він ішов з нею далі, не питаючи — "Куди?" Вона впевнено увійшла в нічний ліс, йому було непросто встигати за нею, здавалося, що

вона, немов лисиця або куниця, бачить очима, призвичаєними до нічної темряви, вона йшла, не зачіпаючись ні за що, не спотикаючись. Він дав себе бездумно вести у ніч, у ліс. Він уже більше не думав навіть про залишений монастир, не думав і про Нарциса.

Мовчки вони швидко йшли у пітьмі лісом, часом по м'якому, пухнастому мохові, часом по твердих ребрах коріння, часом над ними поміж рідкими кронами дерев просвічувало небо, часом було зовсім темно; чагарі били його по обличчю, пагони ожини чіплялися за одяг. Вона добре орієнтувалася і знаходила дорогу, рідко зупинялася, рідко вагалася. Вони йшли досить довго, поки не опинилися серед рідких сосен, що стояли далеко одна від одної, ген далеко розкинулося бліде нічне небо, ліс закінчився, вкрита луками долина зустріла їх солодким запахом сіна. Вони почалапали через маленький, безшумний потічок, тут просто неба було ще тихше, ніж у лісі: не було ані шелесту чагарів, ні сполоханої серед ночі звірини, ні потріскування хмизу під ногами.

Біля великої копиці сіна Ліза зупинилася.

— Ось тут ми й зупинимося,— сказала вона.

Вони посідали у сіно, спочатку просто глибоко дихаючи і насолоджуючись відпочинком, обоє були трохи втомлені. Вони простягнулися, прислухаючись до тиші, відчуваючи, як з їхнього чола зникає волога і їхні обличчя поступово охололи. Ґольдмунд сидів навпочіпки з приємним відчуттям утоми і, граючись, зводив докупи й розводив коліна, глибоко дихаючи, він втягував у себе ніч і запах сіна і не думав ні про минуле, ні про майбутнє. Лише поволі він дав запахові й теплу коханої звабити й зачарувати його, інколи відповідаючи на погладжування її рук і, ощасливлений, відчував, як вона поступово розпашілася коло нього й підсувалася до нього все ближче і ближче. Ні, тут не потрібно було ні слів, ні думок. Він чітко відчував усе, що було важливе і прекрасне, молоду силу і просту здорову красу жіночого тіла, його теплоту і пристрасть; він також чітко відчував, що вона бажала бути коханою інакше, як першого разу, що на цей раз вона хотіла не

спокушати й навчати його, а очікувала на його власну агресивність та пристрасне бажання. Він спокійно дозволив цим струменям пройти крізь себе, щасливий, він відчував беззвучний, тихо наростаючий вогонь, що палахкотів у них обох усередині і робив їхній невеликий притулок дихаючим, палаючим осереддям мовчазної ночі.

Коли Ґольдмунд нахилився над обличчям Лізи й почав у темряві цілувати її вуста, то раптом побачив, як її очі й чоло заблищали у м'якому світлі, він зачудовано придивився і помітив, як світло замерехтіло і швидко стало яскравішим. Тоді він зрозумів і обернувся: понад краєм довгої ділянки чорного лісу зійшов місяць. Він бачив, як дивовижно ковзає біле м'яке світло по її чолу і щоках, по округлій тонкій шиї, і промовив тихо й захоплено: "Яка ти гарна!"

Вона засміялася, ніби отримала подарунок, він припідняв її, обережно стягуючи з неї одяг, допоміг його скинути й оголив її, і її плечі та груди заблищали на холодному місячному світлі. Очима й вустами він захоплено йшов слідом за ніжними тінями, вдивлявся і вкривав поцілунками. Мов зачарована, вона не рухалася, з опущеним поглядом і урочистим виразом, так, ніби навіть для неї самої врода її вперше відкрилася в цю хвилю.

Розділ сьомий

Ліза покидає Ґольдмунда. Далі він мандрує сам, відходячи все далі від монастиря та блукаючи невідомими краями. В лісі його вражає й захоплює розмаїття тваринного світу, у нього з ‘являється бажання перевтілитись у лісових мешканців. Зголоднілий, він приблукав до одного бідного селянського господарства. Йому дали поїсти і переночувати на сіні за хатою господарів. Господиня крадькома приносить Ґольдмундові трохи харчів. Вони кохаються, і потім господиня йде додому.

Розділ восьмий

Довго мандрував уже Ґольдмунд, рідко ночував він двічі на тому самому місці, всюди жінки його прагнули й ощасливлювали, від сонця він засмаг, а від мандрівок та пісненького харчу добряче схуд. Багато жінок прощалися з ним зраночку та й ішли геть, не одна з них була у сльозах, а Ґольдмунд думав собі не раз: "Чому жодна з них не лишається зі мною? Чому, коли вони вже мене кохають і заради однієї любовної ночі зраджують шлюбну вірність — чому вони тут же повертаються до своїх чоловіків, хоча й бояться, що їх там переважно чекає одне лише лупцювання?" Жодна всерйоз не прохала його залишитися, жодна ніколи не попросила узяти її з собою й не була готова через любов ділити із ним радість і нужду мандрівного життя. Він, щоправда, і не просив про це жодну з них, і жодній на таке навіть не натякав; коли він запитував своє серце, то бачив, що йому була дорогою його свобода. Він не міг пригадати жодної коханки, за якою не припинив би тужити в обіймах якоїсь іншої. І все ж таки було йому дивно і трохи сумно, що кохання всюди виглядало таким швидкоплинним: і жіноче, і його власне, і що воно так само швидко могло насититись, як і розгорітися. Хіба це було добре? Хіба було так завжди і всюди? Може, то було щось у ньому самому, можливо, то він сам був так створений, що жінки, хоча його й прагнули і вважали вродливим, та не хотіли бути разом з ним інакше, як для того короткого, безсловесного зв'язку на сіні або десь серед моху? Може, справа полягала в тому, що життя його проходило в мандрах і що осілий люд відчував страх перед життям безпритульного? А може, це у ньому, у його особі вся справа, що жінки прагнули його, як гарної ляльки й тулили до себе, а потім геть усі втікали назад до своїх чоловіків, навіть якщо там на них чекали побої? Він не знав.

Вчитися в жінок він ніколи не втомлювався. І хоча його більше тягнуло до дівчат, до зовсім юних, таких, що ще не були з чоловіком й нічого не знали, у таких він міг закохатися з усією пристрастю, та, проте, до дівчат переважно було неможливо доступитися — до тих ніжно коханих, сором'язливих та добре захищених. Але й від жінок учився від дуже радо. Кожна віддавала щось взамін, якийсь жест, якийсь особливий поцілунок, якусь особливу гру, особливий спосіб

віддавати себе або чинити опір. Ґольдмунд ішов на все, він був ненаситним і податливим, мов дитина, не цурався ніякої спокуси: лише в такий спосіб він і сам був таким спокусливим. Самої його вроди не вистачило б, аби притягати до нього так легко жінок; була ще власне та дитяча безпосередність, та відкритість, та допитлива невинність любовного потягу, та беззастережна готовність до всього, чого б від нього не забажала жінка. І сам того не відаючи, він із кожною коханкою був власне таким, яким вона його хотіла і яким собі вимріяла: з однією — ніжним та терплячим, з іншою — гарячим та пожадливим, раз дитинячим, як той хлопчик, що в нього це вперше, раз умілим та досвідченим. Він був готовим і до ігор, і до боротьби, до зітхань і до сміху, до сорому й до безсоромності; він жодній жінці не робив того, чого б вона не бажала, нічого, до чого вона б його сама не спонукала. Власне це й було тим, що кожна розумна жінка із почуттями дуже швидко у нього вловлювала і що робило його їй любим та коханим.

Але він учився. Від численних коханок він за короткий час навчився не лише багатьом утіхам та любощам і набрався від них досвіду. Вчився він також жінок в усій їх різноманітності бачити, відчувати, сприймати на дотик, вдихати; у нього виробився тонкий слух на будь-який вид голосу, він навчився безпомилково визначати в багатьох жінок уже за тембром їхнього голосу, на що вони здатні в коханні. Знову й знову він захоплено розглядав, якими безкінечно різноманітними могли бути жінки, як по-різному голова могла переходити в шию, як же різноманітно з-під пасмів волосся могло виділятися чоло і як по-різному могло рухатися коліно. У темряві, із заплющеними очима, пальцями, що ніжно торкалися жіночого волосся, він учився відрізняти один його вид від іншого, один вид жіночої шкіри й легенького пушку на ній від інших. Він зауважив уже дуже рано — можливо, в тому й полягає сенс його мандрів, що його тягне від однієї жінки до іншої, аби цю здатність впізнавати й розрізняти, він мав змогу вивчати та опановувати все тонше, усе багатогранніше й глибше. Можливо, це було його призначенням: пізнати жінок та кохання на тисячу ладів та у тисячах відмінностей аж до досконалості, так як ото деякі музиканти, які не на одному інструменті вміють грати, а на трьох, чотирьох чи й на багатьох.

Для чого б це мото придатися, куди воно веде, Ґольдмунд не знав — лише відчував, що це його дорога. Він, може, і був здібний до латини та логіки, хоча й не мав до цього якогось особливого, дивовижного та рідкісного обдарування — проте до кохання, до ігор з жінками такий дар у нього був, тут він учився без труда, тут не забував він нічого, тут досвід нагромаджувався й ставав упорядкованим сам собою.

Якось, коли він уже рік чи й два ходив світами, примандрував Ґольдмунд до обійстя заможного рицаря, у якого було дві юні вродливі доньки. Було це ранньої осені, ночі ось-ось мали стати холодними, минулої осені та зими він уже скуштував цього і заклопотано думав про найближчі місяці: взимку мандрувати було важко. Він попрохав про їжу та нічліг. Прийняли його люб'язно, а коли рицар почув, що чужинець грамотний і знає греку, то дозволив йому пересісти від столу для прислуги до свого столу і поводився з ним майже як із рівним собі. Обидві доньки сиділи з опущеними очима, старшій було вісімнадцять, меншій заледве виповнилося шістнадцять: звали їх Лідія та Юлія.

На другий день Ґольдмунд хотів іти собі далі. Йому годі було й сподіватися, що він зуміє завоювати якусь із цих вродливих білявих панночок, а інших жінок, заради яких він би хотів залишитися, там не було. Та от рицар відвів його після сніданку вбік і відпровадив у кімнату, облаштовану для особливих справ. Скромно розповів старий юнакові про своє зал набування ученістю та книгами, він показав йому шабатурку, повну назбираних ним рукописів, показав письмовий пюпітр, що він звелів змайструвати для себе, а ще запас найкращого паперу та пергаменту. Пізніше Ґольдмунд поступово довідався, що той побожний рицар у молодості вивчав різні науки, та потім цілком і повністю віддався військовій справі й світському життю, аж поки під час важкої хвороби Божа пересторога не змусила його податися на прощу і спокутувати свої гріхи молодості. Він дійшов до Рима і навіть до Константинополя, а після повернення додому побачив, що батько вже помер, а будинок спорожнів; тоді він там осів, оженився, втратив дружину, виховав двох доньок. І тепер, коли старість постукала у двері, вирішив засісти за написання докладного звіту про своє колишнє

паломництво. Написав він уже кілька розділів, проте, як сам признався юнакові, латина його була досить-таки слабенькою і це постійно перешкоджало його роботі. Він запропонував Ґольдмундові нове вбрання та безкоштовний побут, якщо б той погодився вже написане повиправляти й переписати начисто та допомогти з продовженням роботи.

Було це восени, і Ґольдмунд знав, що це означає для мандрівника. Та й нове вбрання не завадило б. Проте юнакові передусім сподобалась можливість ще тривалий час перебувати в одному домі з двома вродливими сестрами. Без довгих роздумів він погодився. Вже через кілька днів ключниці веліли відчинити шафу для одягу: там знайшлася гарна брунатна тканина, з якої для Ґольдмунда дали пошити одяг і шапку. Хоча рицар і думав про чорний колір та про щось на зразок магістерської мантії, гість його не хотів про таке навіть слухати й зумів його вмовити, і от вийшло гарне вбрання, щось середнє між пажем та мисливцем. Одяг був йому дуже до лиця.

З латиною теж пішло непогано. Вони разом переглянули дотепер написане, і Ґольдмунд не лише виправив чимало помилкових слів та пропусків, а й переробив рицареві короткі незграбні речення у гарні латинські періоди з надійною будовою та акуратним consecutio temporum (узгодженням часів, лат.— Прим. перекл.). Рицар був цим дуже задоволений, не міг нахвалити Ґольдмунда. Щодня вони проводили за цією роботою принаймні дві години.

У замку (власне кажучи, була то досить добре укріплена і простора сільська господа) Ґольдмунд мав чим зайнятися. Він брав участь у полюваннях і в ловчого Генріха навчився стріляти з арбалета, потоваришував із собаками й міг їздити верхи, скільки душа забажає. Його рідко можна було побачити наодинці, він собі розмовляв із собакою, з конем, з Генріхом, із ключницею Леєю, огрядною старою з чоловічим голосом, яка вельми полюбляла сміх і жарти, або із цуценям чи з вівчарем. З жінкою мельника, зовсім по сусідству, було б не важко

затіяти любовну історію, але він тримався здалека і вдавав недосвідченого.

Від обох рицаревих доньок він був просто у захваті. Молодша була вродливішою, та вона така бундючна, що з Ґольдмунд ом майже не розмовляла. Він з обома поводився із надзвичайною увагою та ввічливістю, однак сестри сприймали його присутність як постійне залицяння. Молодша повністю замкнулася в собі, вона затялася у своїй сором'язливості. Старша, Лідія, вибрала при розмовах із ним особливий тон: вона поводилась із ним напівповажно, напівнасмішкувато, ніби вчений з якимось екзотичним звіром, з цікавістю ставила йому багато запитань, розпитувала про життя у монастирі, але щоразу в її голосі було щось глузливе, вона щоразу вдавала із себе чванливу пані. Він з усім погоджувався й поводився з нею, як з дамою, а з Юлією — як із молодою черницею, а коли йому вдавалося своєю розмовою затримати їх після вечері надовше, ніж звичайно, або коли у дворі чи в саду Лідія до нього зверталася й дозволяла собі з нього покепкувати, він був задоволений і відчував, що робить успіхи.

Цієї осені листя довго трималося на високих ясенах у подвір'ї, а в саду довго ще цвіли айстри й троянди. І от якогось дня з'явилися гості, сусіда-землевласник зі своєю дружиною приїхав верхи у супроводі конюха, погідного дня вони так захопилися незвично довгою мандрівкою, що ось були тут і просили можливості переночувати. Прийняли їх дуже люб'язно, і ось Ґольдмундове ліжко вже перенесли з кімнати для гостей у кімнатчину, що була їм за канцелярію, для гостей було облаштовано покій, веліли зарізати пару-другу півнів, а у ставку за млином наловити риби. Ґольдмунд із задоволенням брав участь у святковій метушні й відразу відчув, що заїжджа дама звернула на нього увагу. Та тільки-но він встиг помітити в її голосі й погляді приязність і бажання, коли зауважив, напружуючи всю свою увагу, як змінилася Лідія, якою вона зробилася тихою й замкненою і як вона почала спостерігати за ним і дамою. Коли під час святкової вечері дама почала під столом ногою загравати з ногою Ґольдмунда, захопила його не тільки ця гра, набагато більше захопила його похмура, мовчазна

напруга, з якою Лідія спостерігала за нею з повними цікавості, палаючими очима. Зрештою він навмисне упустив на підлогу ніж, нахилився під стіл і пестливо торкнувся дамської п'ятки й ніжки, побачив, як Лідія зблідла й кусає собі губи, і продовжував розповідати монастирські анекдоти, відчуваючи, що далека гостя із хвилюванням прислухається не так до його історій, як до його спокусливого голосу. Інші теж його слухали, господар прихильно, гість із незворушним обличчям, але і його торкнувся вогонь, що палав у юнакові. Лідія ніколи ще не чула, щоб Ґольдмунд так говорив, він розцвів, у повітрі зависла любовна хіть, очі його блищали, в голосі його виспівувало щастя і благання любові. Всі три жінки відчували це, кожна по-своєму: мала Юлія з величезним спротивом і неприйняттям, дружина рицаря сяяла задоволенням, Лідія — з болісним хвилюванням серця, що змішалося з палкою любовною пристрастю, тихим опором і бурхливими ревнощами, від чого її лице звузилося, а очі палали. Ґольдмунд відчував усі ці хвилювання. Вони повернулися-потекли до нього, як таємні відповіді на його залицяння, мов птаство літали довкола нього думки про кохання, віддаючись, чинячи опір одна одній і одна одну поборюючи.

Після вечері Юлія пішла до себе, вже давно настала ніч, тримаючи свічку у глиняному підсвічнику вона покинула веранду, холодна, мов маленька черниця. Інші сиділи ще годинку, і тоді як обидва чоловіки розмовляли про врожай, про імператора та єпископа, розпашіла Лідія прислухалася, як між Ґольдмундом та дамою досить ненав'язливо вилося плетиво розмови, між розпущеними нитками якого поступово з'являлася густа і якась млосна мережа наступів та відступів, поглядів, наголосів, малопомітних рухів, кожен з яких мав стільки значення і був так наповнений жаром. Дівчина втягувала в себе цю атмосферу похітливо і водночас з почуттям огиди, і коли вона бачила або відчувала, як Ґольдмундове коліно під столом торкалося коліна гості, вона чула цей доторк на власному тілі й здригалася. Опісля вона не спала і півночі прислухалася, і серце готове було вискочити їй із грудей, вона була переконана, що ті двоє повинні зійтися. У своїй уяві вона довершила те, що їм було заборонено, бачила їх в обіймах одне одного, чула їхні поцілунки, при цьому тремтіла від збудження, водночас і боячись того, і

бажаючи, щоб обдурений рицар заскочив коханців зненацька і всадив огидному Ґольдмундові ніж у серце.

Наступного ранку небо затяіло хмарами, подув вологий вітер, і гість, відхиляючи всі припросини побути ще, наполягав на негайному від'їзді. Лідія була присутня, коли гості сідали на коней, вона потисла руки і говорила прощальні слова, але притому зовсім не розуміла, що робить, зосередивши всі свої чуття у погляді, з яким юна прикипіла то того, як дама, сідаючи на коня, поставила свою ногу в руки, підставлені Ґольдмундом, як його права рука широко й міцно обхопила її взуття і на якусь мить сильно стиснула.

Чужинці від'їхали. Ґольдмунд повинен був повертатися в канцелярію і працювати. За півгодини він почув владний голос Лідії, потім почув, як їй привели коня, господар Ґольдмунда підійшов до вікна і глянув униз, сміючись і хитаючи головою, а потім вони обоє дивилися вслід Лідії, як юна верхи виїжджала з дюру. Сьогодні їм вдалося ненабагато просунутися вперед у їхній латинській писанині, Ґольдмунд був розсіяний, і господар люб'язно відпустив його раніше, ніж звичайно.

Ґольдмунд непомітно вислизнув на коні з подвір'я, він летів назустріч вицвілим краєвидам, в лице йому бив холодний і вогкий осінній вітер, кінь гнав клусом, і він відчував, що той біжить усе швидше й розігрівся, і в нього самого кров закипає. Глибою дихаючи, він мчав через цей сірий день по стерні й перелогах, полями й болотами, поросліми хвощем та осокою, по видолинках, вкритих вільшняком, через сосновий ліс, де стояв гнилий болотний запах, а потім знову через голі бурі пустища.

На тлі неба, вкритого легкими сірими хмарами, він розпізнав на високому гребені пагорба різко окреслений силует Лідії: вона трималася прямо на своєму коні, що йшов тихою ходою. Ґольдмунд рвонув до неї, а вона, як тільки побачила, що її переслідують, погнала коня, кинувшись тікати. Часом вона зникала, а часом з'являлася, і було видно, як на вітрі розвівається її волосся. Він переслідував її, немов якусь здобич, серце

його сміялося, короткими ніжними вигуками він підганяв свого коня, коли мчав уперед, з радісним поглядом розглядав особливості тих місць, пониклі поля, зарості вільхи, тут і там кілька кленів, глинясті краї калюж, знову й знову звертаючи погляд на свою мету, на вродливу втікачку; незабаром йому вдасться її наздогнати.

Коли Лідія зрозуміла, що він близью, вона припинила втечу і дала коневі йти кроком. Вона не повернулася до переслідувача. Гордо й удавано байдуже їхала вона верхи вперед, ніби нічого не сталося, ніби вона була на самоті. Він підігнав свого коня до неї, коні мирно йшли зовсім поруч; але і тварин, і вершників ця погоня добре розігріла.

— Лідіє! — тихо покликав він. Вона не відповіла.

— Лідіє!

Вона мовчала.

— Як же гарно було бачити, Лідіє, здалеку бачити, як ти їдеш верхи, твоє волосся розвівалося за тобою, мов золота блискавка. Як це було гарно!

Ах, як чудово, що ти тікала від мене! Це тоді я побачив, що ти мене трішки любиш. Я цього не знав, ще вчора увечері у мене були сумніви. Лише тоді, коли ти намагалася втекти від мене, я раптом зрозумів. Прекрасна, люба, ти, мабуть, втомилася, давай зійдемо з коней!

Він швидко зіскочив з коня і в ту ж мить схопив її вуздечку, щоб вона не вирвалася ще раз. Вона згори дивилася на нього, і обличчя її було білим, мов сніг, і коли він знімав її з коня, то вона розридалася. Він обережно вів її кілька кроків, посадив у суху траву і став біля неї навколішки. Вона сиділа, відважно боролася, намагаючись придушити ридання і зрештою дала собі раду.

— Ах, ти такий жахливий! — почала вона, коли вже могла говорити. Вона ледве видушувала із себе слова.

— Хіба я такий уже поганий?

— Ти спокусник, Ґольдмунде! Я забуду, що ти ось казав мені, це безсоромні слова, тобі не личить так зі мною розмовляти. Як ти можеш подумати, що я тебе кохаю? Давай забудемо це! Але як я можу забути те, що була змушена бачити вчора ввечері?

— Вчора ввечері? Що ж ти там такого побачила?

— Ох, не будь таким, не бреши вже так! Та це було огидно і безвстидно, як ти там на моїх очах намагався сподобатись тій жінці! У тебе є встид? Ти навіть погладжував їй коліно, під столом, під нашим столом! Переді мною, у мене на очах! І от тепер, коли вона поїхала геть, ти з'являєшся і переслідуєш мене! Ти й справді не знаєш, що таке сором!

Ґольдмунд уже давно пожалкував за словами, що сказав їх перед тим як зняти її з коня. Як це було нерозумно. Коханню слова були зайві, йому слід було мовчати.

Більше Ґольдмунд нічого не сказав. Він стояв навколішках біля неї. Вона дивилася на нього, така вродлива і така нещасна, і її страждання передалося й йому, він і сам відчув, що й справді є щось, від чого було гірко. І проте, незважаючи на все, що вона ось сказала, він бачив у її очах любов, та й біль на її тремтячих вустах — це була любов. Він вірив її очам більше, ніж її словам.

Однак вона чекала на його відповідь. Позаяк її не було, Лідія ще більше стисла вуста, глянула на нього все ще заплаканими очима й повторила: "У тебе є хоч трохи сорому?"

— Вибач,— сказав він покірно,— ми тут говоримо про речі, про які не треба було б говорити. Це моя вина, пробач мені! Ти питаєш, чи є у мене сором. Так, звісно, що у мене є сором. Але ж я тебе кохаю, чуєш, а кохання нічого не знає про сором. Не гнівайся!

Здавалось, вона й не чує. Вона сиділа з тим самим гірким виразом на вустах і дивилася кудись далеко, ніби була зовсім на самоті. Він ніколи ще не потрапляв у таке становище. Так сталося через розмови.

Він м'яко поклав своє обличчя їй на коліна, і від доторку йому відразу стало легко і приємно. Однак він був трохи безпорадним і сумним, та й вона все ще видавалася йому сумною, непорушно сидячи і вдивляючись у далечінь. Яке збентеження, який смуток! А проте її коліна сприйняли доторк його щоки привітно і не відкинули його. Із заплющеними очима він лежав, поклавши обличчя їй на коліно, і воно поволі відчувало й сприймало його шляхетну, видовжену форму. З радістю і зворушенням Ґольдмунд подумав, як же це коліно у своїй юній та благородній формі відповідає її довгим, гарним, чітко окресленим нігтям на пальцях рук. Він вдячно пригорнувся до коліна і почав своєю щокою та вустами розмовляти з ним.

Ось він відчув її руку, яка несміливо і легко, майже непомітно лягла на його волосся. Люба рука, він відчував і чув, як вона тихо й по-дитячому куйовдила його волосся. Він частенько вже розглядав її руку і захоплювався нею, він знав її майже як свою власну: довгі стрункі пальці з видовженими, гарної форми опуклими рожевими нігтями. І от довгі ніжні пальці соромливо розмовляли з його кучерями. Їхня мова була дитячою і боязкою, але вона була коханням. Він вдячно притулив свою голову до її руки і відчував потилицею та щоками її долоню.

Та ось вона сказала: "Вже час, нам треба їхати".

Він підвів голову й ніжно глянув на неї; потім м'яко поцілував її тонкі пальці.

— Прошу тебе, підіймайся,— сказала вона,— нам треба додому.

Він тут же скорився, вони встали, сіли на своїх коней і поїхали.

Ґольдмундове серце було переповнене щастям. Якою вродливою була Лідія, якою по-дитячому чистою й ніжною! Він ще ні разу не цілував її, і все ж його було обдаровано, він був весь переповнений нею. Їхали вони швидко, і лише перед самим прибуттям, якраз перед в'їздом на подвір'я, вона перелякалася і сказала: "Нам не слід було обидвом приїжджати в той самий час, які ми нерозумні!" і в останню мить, коли вони вже зіскочили з коней і підбіг конюх, вона швидко прошепотіла йому на вухо: "Скажи мені, чи ти цієї ночі був у тої жінки?" Він багато разів похитав головою і почав розгнуздувати коня.

Після обіду, коли батько пішов геть, вона з'явилася у канцелярії.

— І це правда? — відразу пристрасно запитала вона, і він тут же зрозумів, що вона мала на увазі.— І чому ти тоді так загравав до неї, так огидно, і робив так, щоб вона закохалася?

— Це для тебе,— відповів він.— Повір мені, мені в тисячу разів дужче хотілося погладити твою ногу, ніж її. Але твоя нога ніколи до мене під столом не наблизилася і не запитала мене, чи я тебе кохаю.

— Ти мене справді кохаєш, Ґольдмунде?

— О, так.

— Але що з цього буде?

— Я не знаю, Лідіє. Та мене це й не хвилює. Я щасливий від того, що тебе кохаю — що з того буде, про це я не думаю. Я радий, коли бачу, як ти їдеш верхи, і коли я чую твій голос, і коли твої пальці куйовдять моє волосся. Я буду радий, якщо зможу тебе поцілувати.

— Цілувати можна тільки наречену, Ґольдмунде. Ти про це ніколи не думав?

— Ні, ніколи про це не думав. А чому мав би я думати? Ти ж знаєш так само добре, як і я, що не можеш бути моєю нареченою.

— Це правда. А тому що ти не можеш бути моїм чоловіком і назавжди бути зі мною, то з твого боку це несправедливо — говорити зі мною про кохання. Ти гадав, що зможеш мене звабити?

— Нічого я не гадав і не думав, Лідіє, я взагалі думаю набагато менше, ніж ти вважаєш. Я не хотів нічого, якби лиш ти мене захотіла один раз поцілувати. Ми так багато говоримо. Люди, що кохають, так не роблять. Мені здається, ти мене не кохаєш.

— Сьогодні зранку ти казав щось зовсім інше.

— А ти вчинила навпаки!

— Я? Що ти маєш на увазі?

— Спершу ти від мене втікала, коли побачила, що я наближаюся. Тоді я подумав, що ти мене кохаєш. Потім тобі треба було поплакати, і я подумав, це тому, що ти мене кохаєш. Потім моя голова лежала в тебе на колінах, і ти мені куйовдила волосся, і мені здалося, що це любов. Але зараз ти не робиш нічого подібного на кохання.

— Я не як та жінка, якій ти вчора погладжував ногу. Схоже, що ти призвичаєний до таких жінок.

— Ні, дякувати Богу, ти набагато вродливіша і вишуканіша, ніж вона.

— Я не про це.

— О, але це правда. Ти знаєш, яка ти вродлива?

— У мене є дзеркало.

— Ти коли-небудь бачила своє чоло, Лідіє? А плечі, а нігті на руках, а ще коліна? А ти бачила, як це все схоже одне до одного і як одне одному відповідає, яку воно усе має схожу форму, довгу, видовжену, чітку і стрункy форму? Ти це бачила?

— Як ти розмовляєш! Я взагалі-то цього ніколи не бачила, але зараз, коли ти так кажеш, я таки знаю, що ти маєш на увазі. Послухай, ти ж спокусник, і от тепер ти намагаєшся зробити мене марнославною.

— Шкода, що я не зміг тобі догодити. Але навіщо мені робити тебе марнославною? Ти вродлива, і я хотів тобі показати, що вдячний за це. Ти змушуєш мене казати тобі це за допомогою слів, я б міг тобі сказати це в тисячу разів краще без слів. Словами я не можу тобі дати нічого! За допомогою слів я також не можу нічого від тебе навчитися, і ти нічого від мене.

— А чого б я могла від тебе навчитися?

— Я від тебе, Лідіє, а ти від мене. Але ти не хочеш. Ти хочеш кохати лише того, хто буде тебе мати за наречену. Він сміятиметься, коли побачить, що ти нічого не навчилася, навіть цілувати.

— То ти хочеш мені вділити науку цілування, пане магістре?

Ґольдмунд усміхнувся до неї. Хоча її слова і не сподобалися йому, та він за цими трохи аж занадто бурхливими і не зовсім щирими мудруваннями відчував її дівоче єство, як воно було охоплене любовною пристрастю і боязко чинило їй опір.

Більше він не відповідав. Він лише усміхався до неї, твердо і вперто не відводячи очей від її неспокійного погляду, і коли вона не без опору здалася чарам, він повільно наблизив своє обличчя до неї, аж поки їхні вуста не доторкнулися. Він ледве чутно торкнувся її вуст, і ті відповіли йому дитячим поцілунком і відкрилися, ніби у якомусь болісному здивуванні, коли він їх не відпустив. Він потягнувся за її втікаючими вустами, м'яко їх домагаючись, аж поки вони не подалися йому знову назустріч і навчав її, зачаровану, приймати і повертати поцілунок, аж поки вона не притулила втомлено своє обличчя до його плеча. Ґольдмунд дав їм заспокоїтися, переповнений почуттям щастя, він вдихав запах її волосся, муркотів їй на вухо ніжні й заспокійливі звуки і пригадав собі в ту мить, як його, недосвідченого учня, циганка Ліза свого часу посвятила в цю таємницю. Яким чорним було її волосся, якою смаглявою її шкіра, як палило сонце і як пахнув прив'ялий звіробій! І як же далеко все це було, з якої вже тепер далечіні воно зблиснуло! Як швидко зів'яло все, що ледве встигло розцвісти!

Лідія поволі підвелася, вона змінилася в обличчі, її широко розкриті закохані очі дивилися серйозно.

— Дай мені піти, Ґольдмунде,— сказала вона,— я так довго була в тебе. Ти, о, коханий мій!

Вони щодня потайки знаходили годину для себе, і Ґольдмунд дозволив коханій цілком і повністю вести його. Ця дівоча любов неймовірно ощасливлювала і зворушувала його. Деколи вона не хотіла нічого іншого, як тримати його руки у своїх і дивитися йому в очі і прощалася з ним дитячим поцілунком. Іншим разом вона цілувала нестямно, ненаситно, але не дозволяла ніяких доторків. Одного разу, зашарівшись від сорому і переборюючи себе, бажаючи принести йому велику радість, вона дозволила йому побачити одну зі своїх грудей, несміливо визволивши з-під одягу маленький білий плід, і коли він, впавши на коліна, поцілував його, вона знову обережно заховала груди, червоніючи від голови до п'ят. Розмовляли вони також, але по-новому, більше не так, як у перший день; вони вигадували один для одного

імена, вона охоче розповідала йому про своє дитинство, про свої мрії та ігри. Неодноразово говорила вона й про те, що кохання її було помилкою, бо він не може пошлюбити її; говорила про це з сумом і покорою, огортаючи своє кохання в цю сумну таємницю, як у чорний серпанок.

Уперше Ґольдмунд відчував, що жінка його не тільки прагне, але й кохає.

Якось Лідія сказала: "Ти такий вродливий і маєш такий радісний вигляд. Та в очах твоїх немає радості, там тільки сум; так, ніби ті очі знають, що щастя не буває і що все гарне й кохане довго з нами не буде. У тебе найгарніші очі, які тільки можуть бути, і найсумніші. Я гадаю, це тому, що ти безпритульний. Ти прийшов до мене з лісу і одного разу ти знову підеш далі й спатимеш на підстилці з моху і мандруватимеш. А де ж моя домівка? Коли ти підеш геть, я й далі матиму батька, і сестру, і кімнату, і вікно, де я зможу сидіти й думати про тебе; але домівки в мене більше не буде.

Він дав їй виговоритись, часом він при цьому усміхався, часом журився. Словами він не втішав її ніколи, лише легким погладжуванням, лише тримаючи її голову на своїх грудях і ніжно й тихо наспівуючи їй чарівні, безглузді звуки, як ото няньки наспівують дітям, аби їх заспокоїти, коли ті плачуть. Одного разу Лідія сказала: "Я б хотіла знати, Ґольдмунде, що з тебе колись буде, я про це часто думаю. У тебе не буде звичайне життя, і воно не буде легким. Ах, хай тобі добре ведеться! Деколи я думаю, з тебе мав би стати поет, хтось такий, хто має видіння й мрії і хто вміє чудово їх розповідати. Ах, ти мандруватимеш по всьому світі, і всі жінки тебе кохатимуть, і все-таки ти залишишся самотнім. Іди краще назад у монастир до свого друга, про якого ти мені так багато розповідав! Я молитимусь за тебе, щоб тобі не довелося померти колись на самоті десь у лісі".

І так ото могла вона говорити, дуже серйозно, і в очах у неї був глибокий відчай. Але потім могла, сміючись, знову їхати з ним верхи

полями у пізню осінню пору, або задавати йому жартівливі загадки і закидати його зів'ялим листям і блискучими жолудями.

Одного разу Ґольдмунд лежав у своїй кімнаті в ліжку, чекаючи, що засне. На серці йому було важко, якось так чарівливо болюче й важко, важко й сильно билося воно у грудях, переповнене коханням, переповнене сумом і безпорадністю. Він чув, як на даху гуркотить листопадовий вітер; у нього вже стало звичкою, що перед тим, як заснути, він лежав отак якийсь час, а сон не приходив. Він тихо проказав про себе, як робив це за звичкою надвечір, Марійську пісню:

Tota pulchra es, Maria,

et macula originalis non est in te.

Tu laetitia Israel,

tu advocata peccatorum!

Пречудова ти, Маріє!

...без гріха єси первородного,

...Ти Ізраїлю утіха,

...грішників заступниця!

Пісня з її ніжною музикою запала йому в душу, але на вулиці в той самий час співав вітер, співав про незгоди та мандри, про ліс, про осінь, про життя безрідника. Він думав про Лідію, і думав про Нарциса, і про свою матір, переповненим і важким було його неспокійне серце.

Раптом він здригнувся і, не вірячи своїм очам, прикипів поглядом до дверей кімнати: вони відчинилися, у темряві досередини увійшла постать у білій сорочці. Лідія по кам'яних плитах безшумно зайшла босоніж у кімнату, зачинила двері і сіла на його ліжко.

— Лідіє,— прошепотів він,— моя козуле, моя біла квітко! Лідіє, що ти робиш?

— Я прийшла до тебе,— сказала вона,— тільки на хвилину. Я хочу таки раз побачити, як мій Ґольдмунд лежить у своєму ліжечку, моє золоте серденько.

Вона лягла до Ґольдмунда, тихо лежали вони, і їхні серця важко билися. Вона дозволила йому цілувати її, дозволила його зачудованим рукам грати її тілом, але не більше. Незабаром вона м'яко відвела від себе Ґольдмундові руки, поцілувала його в очі, безшумно підвелася і зникла. Двері рипнули, під кроквами дрижав і гупав вітер. Усе було зачароване, повне таємниць, повне тривог і пересторог. Ґольдмунд не знав, що він робить, що думає. Коли він знову прокинувся із неспокійного напівсну, його подушка була мокра від сліз.

Через кілька днів вона знову прийшла, та солодка біла примара, і лежала якусь чверть години коло нього, як минулого разу. Пошепки в його обіймах вона говорила йому на вухо, їй було про що сказати і на що пожалітися. Він ніжно слухав її, вона лежала на його лівій руці, правою він погладжував її коліно.

— Ґольдмундику,— казала вона ледве чутним, придушеним голосом майже біля його щоки,— як шкода, що я ніколи не зможу тобі належати. Так не потриває ще довго, оце наше маленьке щастя, наша маленька таємниця. У Юлії вже є підозра, незабаром вона змусить мене сказати їй. Або батько помітить. Якби він знайшов мене у тебе в ліжку, мій маленький золотий пташку, було би тоді твоїй Лідії дуже погано; стоятиме вона тоді із заплаканими очима і дивитиметься вгору на

дерева і бачитиме, як її любий-коханий висить там угорі і гойдається на вітрі. Ах, слухай, втікай-но краще геть, втікай негайно, поки батько не велів тебе зв'язати й повісити. Я вже якось бачила одного повішеного злодія. Я не зможу бачити тебе повішеного, чуєш, втікай краще звідси і забудь мене; аби ти тільки не згинув, золотко, аби тільки не клювали птахи твої блакитні очі! Але ні, скарбе, ти не можеш піти геть — ах, що ж я робитиму, коли ти мене полишиш.

— А ти не хочеш піти зі мною, Лідіє? Втікаймо разом, світ великий!

— Це було б чудово,— бідкалася вона,— ах, як же чудово перейти з тобою цілий світ! Але я не можу. Я не можу спати в лісі і не мати домівки,

із соломою у волоссі, я так не можу. І я не можу зганьбити свого батька.— Ні, не говори, я нічого собі не вроїла. Я так не можу, як не можу їсти з брудного тареля або спати у ліжку прокаженого. Ах, нам усе заборонено, і добре, і погане, ми обоє народжені для страждання. Золотко, мій бідний маленький хлопчику, доведеться мені зрештою бачити, як тебе повісять. А я, а мене замкнуть і потім відішлють у монастир. Любий, ти мусиш мене покинути і знову спати з циганками й селянками. Ах, іди, іди, поки вони тебе не впіймали і не зв'язали! Ми ніколи не будемо щасливі, ніколи.

Він м'яко гладив її коліна і коли зовсім легко торкнувся її сорому, то попросив: "Квітко, ми могли б бути такими щасливими! Можна мені?"

Вона без осуду, але твердо відвела його руку і трохи від нього відсунулась.

— Ні,— сказала вона,— ні, цього тобі не можна. Це мені заборонено. Ти, цигане малий, цього, мабуть, не розумієш. Я ж роблю погано, я погане дівчисько, я ганьблю весь наш рід. Але десь у глибині душі я все

ще горда, ніхто не може увійти туди. Ти повинен залишити це мені, інакше я не зможу більше приходити до тебе в кімнату".

Ще ніколи він не зневажив якусь її заборону, побажання або якийсь натяк. Він і сам дивувався з того, яку владу вона над ним мала. Та він страждав. Почуття його були невгамованими, і серце його не раз чинило завзятий опір такій залежності. Не один раз він намагався від цього звільнитися. Не один раз він із вишуканою ввічливістю залицявся до малої Юлії, та й, по правді, було просто необхідно мати добрі стосунки з цією важливою особою і по можливості водити її за ніс. З цією Юлією виходило у нього якось дивно, вона часто вела себе так по-дитячому, а не раз здавалася такою всезнайкою. Вона поза всіляким сумнівом була вродливіша за Лідію, просто незвичайна красуня; не по літах розумна і по-дитячому невинна — вона викликала в Ґольдмунда особливо велике збудження; він часто був закоханий у Юлію. Власне у цьому сильному збудженні, яке сестра викликала в нього, він часто впізнавав зі здивуванням різницю між похіттю й коханням. Спочатку він дивився на обох сестер однаковими очима, обох він бажав, але вважав Юлію вродливішою і більше вартою того, щоб її спокусити, він однаково залицявся до обох і з обох не спускав очей. І от тепер Лідія здобула над ним таку владу! Тепер він кохав її так сильно, що через кохання навіть відмовився від того, аби володіти нею. Він пізнав і полюбив її душу, у її дитячості, ніжності та схильності сумувати вона здавалася подібною до його власної душі; він часто був глибоко здивований і захоплений, наскільки ця душа відповідала своєму тілу, вона могла щось зробити, щось сказати, висловити якесь побажання чи судження, і слова її та настрій її душі були ніби викарбувані у тій самій формі, що й розріз її очей та обрис її пальців!

Хвилини ті, коли йому здавалося, що він бачить основні форми та закони, за якими була влаштована її суть, її душа й тіло, будили в ньому не один раз бажання затримати щось від цієї постаті і відтворити її. На кількох аркушах, які він зберігав у таємниці, Ґольдмунд пробував по пам'яті розчерком пера нарисувати обрис її тіла, лінію її брів, її руку, коліна.

З Юлією стало досить важко. Було видно, що вона відчуває ті хвилі кохання, у яких плавала її старша сестра, і її чуття, повні цікавості й жадання, зверталися до цього раю, навіть якщо своїм упертим глуздом вона й не хотіла цього визнавати. Супроти Ґольдмунда вона виявляла надмірний холод і неприязність, але тим не менше у короткі хвилини забуття могла дивитися на нього із захопленням і похітливою цікавістю. З Лідією вона часто була ніжною, приходила до неї інколи в ліжко і дихала з погано прихованою пожадливістю у місце кохання, місце статі і навмисне зачіпала заборонену, таку жадану таємницю. А потім знову давала їй зрозуміти, майже ображаючи, що вона знає про таємну провину Лідії і зневажає її. Викликаючи роздратування й неспокій, гарне примхливе дитя миготіло між двох коханців і порушувало спокій, у повних спраги снах потайки ласуючи з їхньої таємниці, то вдаючи невинність, то даючи зрозуміти, що володіє дуже небезпечними знаннями. За зовсім короткий час дитина перетворилася в могутню силу. Лідії доводилося від цього страждати більше, ніж Ґольдмундові, якому крім трапез мала рідко траплялася на очі. Поза увагою Лідії не могло залишитися, що Ґольдмунд не був байдужим до чарів Юлії, часами вона бачила, як його схвально-оцінюючий погляд із задоволенням зупиняється на ній. Вона не могла нічого сказати, все було таке складне, таке небезпечне. Найголовніше, що не можна було роздратувати чи образити Юлію; ах, кожного дня, кожної миті таємниця їхнього кохання могла бути розкрита і їхньому важкому, боязкому щастю міг настати кінець, дуже можливо, кінець жахливий.

Часом Ґольдмунд дивувався, що він аж дотепер ще не забрався геть. Важко було жити так, як він зараз жив: бути коханим, але без надії ані на дозволене й тривале щастя, ані на легке здійснення тих бажань, що до них він досі був призвичаєний; з постійно збудженим і голодним, ніколи не вдоволеним потягом і до того ж у постійній небезпеці. Чому ж він і далі був тут і все це терпів, усе це сум'яття і такі заплутані почуття? Хіба не були ці переживання, почуття й муки сумління чимось для осілих, для тих, які у згоді з законом, для людей у теплих покоях? Хіба не було в нього права безрідного та невибагливого, права ухилитися від усіх цих ніжностей та ускладнень і посміятися над ними? Так, він мав

таке право і він був дурень, коли шукав тут щось подібне на домівку й платив за це таким болем і стількома ускладненнями. І він усе-таки робив це, з радістю страждав і потайки був від того щасливий. Було це по-дурному, і було важко, було складно й вимагало великого напруження — жити отак, але це було чудово. Чудовим був темний і прекрасний смуток цього кохання, його безглуздість і безнадійність; прекрасними були ці переповнені думками безсонні ночі; прегарним, чудовим було все це: скорботний слід на вустах Лідії, загублений, упокорений звук її голосу, коли вона говорила про свою любов і про смуток. Усього протягом кількох тижнів на юному обличчі Лідії виникла і вже залишилась там ця скорботна риса, йому здавалося, що це так прекрасно і так важливо — відтворити її на папері, і він відчував: за цих кілька тижнів і сам він став іншим, і набагато старшим, не розумнішим, але все ж досвідченішим, не щасливішим, і все ж набагато дозрілішим та багатшим душею. Він уже більше не був хлопчиком.

Своїм м'яким, розгубленим голосом Лідія сказала йому: "Тобі не треба журитися, не сумуй через мене, я ж хотіла лише принести тобі радість і бачити тебе щасливим. Вибач, що я принесла тобі смуток, заразила тебе своїми страхами і журбою. Ночами я бачу такі дивні сни, у них я постійно іду по пустелі, вона така велика і така темна, що я не можу цього виразити словами, і я йду і йду, і шукаю тебе, але тебе немає, і я знаю, що я тебе втратила і муситиму завжди, завжди отак іти, сама-самісінька. А потім, коли я прокидаюся, я думаю: "О, як добре, як чудово, що він ще тут і я його побачу, можливо, ще кілька тижнів, або кілька днів, все одно, але він ще тут!"

Якось зранку Ґольдмунд прокинувся у своєму ліжку, коли ще тільки світало, і якийсь час лежав, поринувши у роздуми. Картини сну все ще крутилися перед ним без жодного зв'язку. Він бачив сон про свою матір і про Нарциса, обидві постаті він і далі міг чітко бачити. Коли він уже звільнився від плетива снів, то звернув увагу на особливе світло, незвичайний блиск, що проникав сьогодні через віконницю. Він підскочив, підбіг до вікна і побачив там карниз, дах стайні, в'їзд у подвір'я і всю околицю, яка мерехтіла блакитно-білим світлом, вкрита

першим снігом цієї зими. Суперечність між неспокоєм у його серці і тихим, упокореним світом зими вразила його: як спокійно, як зворушливо і покірно віддавалися поле і ліс, пагорби й поля сонцеві, вітрові, дощеві, посухам, снігові, як прекрасно, з тихим стражданням несли клени та дуби їхню зимову ношу! Хіба не можна було бути, як вони, хіба не можна було нічого від них навчитися? Переповнений думками, він вийшов на подвір'я, побродив по снігу, торкнувся його руками, пішов у сад і через засипаний снігом паркан дивився на занурені в сніг стовбури троянд.

На сніданок вони їли мучну юшку, всі говорили про перший сніг, всі, в тому числі й дівчата, вже виходили надвір. Сніг випав цього року пізно, незабаром уже Різдво. Рицар розповідав про південні краї, де немає снігу. Але те, що зробило цей перший зимовий день незабутнім для Ґольдмунда, трапилося лише, коли вже давно настала ніч.

Сестри сьогодні посварилися, але Ґольдмунд про це не знав. Уночі, коли в будинку стало тихо і темно, Лідія прийшла до нього, як звично, вона мовчки лягла до нього і поклала йому на груди голову, щоб чути, як б'ється його серце, і знайти поблизу нього розраду. Вона була сумна і перелякана, вона боялася зради Юлії і, проте, не могла зважитися поговорити про це з коханим і висловити своє занепокоєння. Так вона й лежала в нього на серці, слухаючи, як він часом шепотів їй на вухо пестливі слова і відчувала його руку у своєму волоссі.

Однак раптом (вона ще й не лежала аж так довго) Лідія страшенно перелякалася і випросталась із широко розплющеними очима. Та й Ґольдмунд добряче перелякався, коли побачив, як двері кімнати відчинилися й увійшла постать, яку він від переляку не відразу впізнав. Лише коли проява стала зовсім близько до ліжка й нахилилася над ним, серце його стиснулося: він побачив, що це була Юлія. Вона вислизнула з плаща, накинутого прямо на нічну сорочку, і впустила його на підлогу. Зойкнувши, ніби їй всадили ножа, Лідія відкинулася назад і вчепилася в Ґольдмунда.

Повним зневаги та зловтіхи голосом, хоча й дуже невпевнено, Юлія сказала: "Я не можу от так лежати сама в кімнаті. Або ви берете мене до себе і ми лежатимемо утрьох, або я йду і розбуджу батька".

— Звісно, ходи сюди,— сказав Ґольдмунд і відкинув покривало.— Ти ж змерзнеш у ноги.

Вона залізла в ліжко, і йому було непросто знайти для неї місце на вузькій лежанці, бо Лідія сховала обличчя в подушку і лежала нерухомо. Зрештою вони вляглися всі троє, на кожному боці у Ґольдмунда по дівчині, і на якусь мить він не міг позбутися думки, наскільки такий стан ще зовсім недавно відповідав би всім його бажанням. З дивною тривогою, а водночас і з потаємним захопленням він відчував стегно Юлії у себе на боці.

— Я повинна була один раз побачити,— знову почала вона,— як воно — лежати у тебе в ліжку, куди моя сестричка так охоче навідується.

Щоб заспокоїти її, Ґольдмунд м'яко потерся щокою об її волосся і злегка погладив рукою їй стегна й коліна, як ото задобряють кішку, і вона мовчки й з цікавістю піддалася доторкам його руки, із млостю та благоговінням відчуваючи зачарування, не чинячи жодного опору. Під час цих своїх чаклувань він пам'ятав і про Лідію, тихенько наспівуючи їй на вухо знайомі любовні звуки, й добився принаймні, що вона підняла лице і повернулася до нього. Він безшумно цілував її вуста й очі, тоді як його рука на другому боці ворожила над сестрою, і він усвідомив усю ніяковість та химерність такого становища — воно ставало нестерпним. Зрозуміти це Ґольдмундові допомогла його ліва рука; тоді як вона знайомилася із гарним, притихлим в очікуванні тілом Юлії, він уперше відчув не лише красу і повну безнадійність свого кохання до Лідії, але і його сміховинність. Він повинен був, як йому здавалося тепер, коли вуста його були з Лідією, а рука з Юлією, він повинен був Лідію або змусити віддатися, або піти собі геть своєю дорогою. Кохати її і все ж відмовлятися від неї було безглуздо і неправильно.

— Серце моє,— прошепотів він Лідії на вухо,— ми непотрібно страждаємо. Якими б щасливими могли ми зараз бути всі троє! Давай вчинимо те, до чого нас кличе наша кров!

Оскільки та нажахано відсахнулася, його хіть перекинулась на іншу, рука його зробила їй так добре, що у відповідь вона аж застогнала тремтячим від сластолюбства голосом.

Коли Лідія почула цей стогін, серце її стиснулося він ревнощів, ніби на нього бризнули отрути. Вона зненацька сіла, скинула з ліжка покривало, скочила на ноги і закричала: "Юліє, ходімо геть!"

Юлія здригнулася; сама вже нерозважлива різкість цього крику, що міг їх усіх зрадити, показала їй усю небезпеку, і вона мовчки підвелася.

Та Ґольдмунд, скривджений і обдурений в усіх його прагненнях, швидко обняв Юлію, коли та підводилася, поцілував їй обоє грудей і палко прошепотів їй у вухо: "Завтра, Юліє, завтра!"

Лідія стояла в сорочці, босоніж, на кам'яній підлозі, великі пальці в неї на ногах скоцюрбилися від холоду. Вона підняла з підлоги плащ Юлії й накинула на неї рухом, у якому були страждання й покора і який навіть у темряві не пройшов повз увагу Юлії; це її зворушило і примирило. Тихцем сестри вислизнули з кімнати і зникли. Повний суперечливих почуттів Ґольдмунд прислухався до них і дихнув з полегкістю, коли в будинку настала мертва тиша.

І так всім трьом молодим людям після того, як вони в дивний і неприродний спосіб були разом, довелось поринути в роздуми на самоті, адже й сестри, коли дійшли до своєї спальні, не були в стані порозмовляти одна з одною, а лежали мовчки й уперто кожна окремо у своєму ліжку і не спали. Дух нещастя і суперечності, демон безглуздя, самітності та душевного сум'яття, як здавалося, запанував у будинку. Лише після опівночі заснув Ґольдмунд, лише над ранок — Юлія. Лідія

лежала, безсонна і вимучена, аж поки над снігами не зійшов блідий день. Вона тут же встала, вбралася, довго стояла навколішки перед невеликим дерев'яним Спасителем і молилася, і як тільки почула на сходах кроки свого батька, пішла і попрохала, аби він зволив з нею поговорити. Навіть не намагаючись розрізняти між своїм хвилюванням про дівочу цноту Юлії та своїми ревнощами, вона вирішила покласти край цій справі. Ґольдмунд та Юлія ще спали, коли рицар уже знав усе, що Лідія повважала за потрібне йому повідомити. Про участь Юлії в цій авантюрі вона промовчала.

Коли Ґольдмунд у звичну годину з'явився у канцелярії, то побачив, що рицар, який зазвичай віддавався своїй писанині у домашніх пантофлях та повстяному сурдуті, зараз був у чоботях, у камзолі і з мечем на поясі. Він відразу зрозумів, що це означає.

— Вбери свою шапку,— сказав рицар,— мені треба з тобою перейтися.

Ґольдмунд взяв із цвяха шапку і пішов слідом за своїм господарем вниз по сходах, по подвір'ю і вийшов через ворота. Трохи підмерзлий сніг легко порипував під їхніми підошвами, на небі все ще стояла ранкова зоря. Рицар мовчки простував уперед, юнак ішов слідом і не раз оглядався на подвір'я, на вікно своєї кімнати, на засніжений стрімкий дах, аж поки той не пропав і вже більше нічого не було видно. Ніколи він більше не побачить цей дах і це вікно, не побачить ніколи канцелярію і спальню, ніколи не побачить двох сестер. Він віддавна призвичаївся до думки про раптовий розрив, а проте серце його болісно стиснулося. Було йому гірко й боляче від цього прощання.

Так ішли вони цілу годину, господар попереду, не розмовляючи. Ґольдмунд почав думати про те, що з ним трапиться. Рицар був при зброї, він, мабуть, уб'є його. Але він у це не вірив. Небезпека була малою, йому б треба було просто втекти звідти, старий зі своїм мечем нічого б і не вдіяв. Ні, його життя не було в небезпеці. Але ця мовчазна хода вслід скривдженому та врочистому чоловікові, це німе

випровадження геть ставало для нього що не крок, то болючішим. Нарешті рицар зупинився.

— А тепер ти,— промовив рицар скрипучим голосом,— підеш далі сам, весь час у цьому напрямку, і вестимеш своє мандрівне життя, як це ти звик був робити. Якщо ти коли-небудь з'явишся поблизу мого дому, то тебе пристрелять. Я не хочу тобі метатися, мені би треба було бути розумнішим і не підпускати такого молодого мужчину близько до своїх доньок. Та якщо ти наважишся повернутися, то життю твоєму кінець. А тепер іди, і хай тобі Бог простить!

Він стояв у блідому світлі сніжного ранку, і його обличчя із сивою бородою було, як напівмертве. Так він і стояв, мов примара, і не рухався з місця, аж поки Ґольдмунд не зник за найближчим гребенем пагорба. Червоне мерехтіння на захмареному небі зникло, сонце так і не зійшло, поволі почали падати маленькі несміливі сніжинки.

Розділ дев'ятий

Для Ґольдмунда розпочався період мандрів та поневірянь. Він пізнає мандрівне життя, блукає світами, зустрічає різних людей. В одному селі він бачить пологи, це страшенно його зворушує. У тому ж селі він натрапляє на мандрівного студента Віктора, хвалькуватого та балакучого пройдисвіта. Якийсь час вони мандрують разом, і Ґольдмунд багато довідується від Віктора про життя волоцюг. Мандри неперебoрно притягують його до себе, однак він не хоче стати таким, як Віктор. У темному сосновому лісі під час нічлігу Віктор намагається викрасти у сплячого Ґольдмунда його дукат. Ґольдмунд прокидається, і тоді Віктор починає його душити. Напівпритомний Ґольдмунд бореться з усіх сил за своє життя і вбиває Віктора. Це страшенно вражає його, і він втікає з місця події. Блукаючи кілька днів у напівбожевільному стані зимовим лісом та засніженими полями, він приходить зрештою в село, де познайомився з Віктором. Одна сільська жінка доглядає його і стає його коханкою. Одужавши від страшного потрясіння, на початку весни Ґольдмунд знову вирушає в мандри.

Розділ десятий

Весна збудила у Ґольдмунда нові надії та сподівання. В одній церкві він бачить дерев'яну скульптуру Божої Матері. Цей твір справляє на нього неймовірне враження, його охоплює непереборне бажання познайомитися з автором цього дивовижного твору. Священик розповідає Ґольдмундові про автора, майстра Ніклауса, знаменитого різбяра-скультора. Ґольдмунд має тепер лише одну мету — побачити цього митця. Він мандрує далі і зрештою потрапляє у велике місто, де живе майстер Ніклаус. Той спочатку й говорити не хоче з Ґольдмундом, проте коли бачить, як Ґольдмунд зумів намалювати свого друга Нарциса, коли бачить його щире бажання навчитися мистецтву різьби по дереву, то бере його до себе в науку.

Розділ одинадцятий

Нові картини оточували Ґольдмунда тут, у місті, і в нього почалося нове життя. Подібно до того, як цей край і це місто прийняли його з радістю, спокусливо і щедро, то й це нове життя прийняло його радісно і багато йому обіцяло. І хоча на дні душі його сумовитість та свідомість залишилися недоторканими, проте назовні життя вигравало всіма своїми барвами. У той час почався найрадісніший і найбезтурботніший час у Ґольдмундовому житті. Іззовні йому відкрилося багате місто, резиденція єпископа, з усіма своїми мистецтвами, там були жінки, сотні приємних ігор та образів. Ізсередини пробуджене в ньому мистецтво обдаровувало його новими відчуттями та новим досвідом. З допомогою майстра він знайшов притулок у будинку золотаря на рибному ринку. У майстра й у золотаря вчився він мистецтва обходитися з деревом і гіпсом, з фарбами, оліфою й сухозліткою.

Ґольдмунд не належав до тих фатальних митців, які хоч і мають велике обдарування, та ніколи так і не знаходять відповідні засоби для їхнього вираження. Трапляються такі люди, яким дано відчувати красу світу посправжньому глибою) і носити у своїй душі високі, благородні образи, однак їм не вдається знову надати цим образам конкретної

форми, на втіху іншим людям їх витворити і про них звістити. Ґольдмунд не страждав цим недоліком. Легко, із задоволенням робив він щось своїми руками та вивчав секрети й прийоми ремесла. Так само легко він на вечірці у колі друзів учився грати на лютні, а в неділю на сільському танцмайданчику вчився танцювати. Наука йшла легко, сама собою. З різцем, ніде правди діти, йому треба було займатися всерйоз, доводилося зустрічатися з труднощами й розчаруваннями, тут і там доводилося розколоти надаремне шматок дерева і не один раз добре врізати собі пальці. Але він швидко пройшов початки науки і здобув вправність та майстерність. Однак майстер ним був дуже часто незадоволений і казав йому приблизно таке: "Добре, що ти ані не мій учень, ні підмайстер, Ґольдмунде. Добре, що ми знаємо: ти прийшов з великої дороги, вийшов з лісу й одного дня ти туди знову повернешся. Якщо хтось не знав би, що ти ані не міщанин, ні не ремісник, а безрідна людина й гуляка, то він би запросто спокусився і вимагав від тебе се й те, як ото кожен майстер вимагає від своїх учнів. Ти непоганий працівник, коли в тебе добрий настрій. Однак минулого тижня ти два дні ледарював. Учора ти у придворній майстерні, де тобі треба було відшліфувати двох ангелів, півдня проспав".

Він мав рацію зі своїми закидами, і Ґольдмунд слухав їх мовчки, не виправдовуючись. Йому й самому було відомо, що він — далеко не надійна й старанна людина. Поки робота його захоплювала, ставила йому важкі завдання або приносила втіху, даючи можливість відчути свою майстерність, він працював ревно і завзято. Важку ручну роботу робив він неохоче, а та неважка, але довготривала й пильна робота, де багато що — це просто ремесло, де потрібні відданість і терпеливість, була йому часто нестерпною. Часом він і сам дивувався з цього. Хіба тих кількох літ мандрів було досить, щоб зробити його ледачим і ненадійним? Це що — в ньому проростало і брало гору успадковане від матері? Бо інакше чого тут бракувало? Він дуже добре пригадував собі перші роки у монастирі, де він був таким пильним і добрим учнем. Чому ж тоді колись він мав стільки терпцю, а зараз того терпіння йому бракувало? Чому йому вдавалося так невтомно віддаватися латинському синтаксисові й вивчати всі ті грецькі аористи (одна з форм минулого

часу у давньогрецькій мові.— Прим. перекл.), коли у глибині серця вони, правду кажучи, не були для нього такими важливими? Він не раз думав над цим. Тоді це була любов, це вона його тоді загартувала й окрилила, навчання його було нічим іншим, як постійним змаганням за Нарциса, а любов його можна було здобути лише через повагу та визнання. В той час він міг заради одного схвального погляду улюбленого вчителя старатися годинами й днями. А потім бажаної мети було досягнуто, і Нарцис став його другом, і дивним чином власне вчений Нарцис був тим, хто вказав йому на його непридатність бути вченим і викликав у ньому образ його втраченої матері. Замість вченості, монастирського життя і цнотливості над ним запанували могутні прадавні потяги його єства: стать, любов до жінок, прагнення до незалежності, бурлакування. І ось він, побачивши ту фігуру Марії, зроблену майстром Ніклаусом, відкрив у собі митця, вступив на нову дорогу і знову став осілою людиною. І що ж? Куди ж то йшла його дорога? Звідки взялися перешкоди?

Спочатку Ґольдмунд не міг цього збагнути. Він міг лише побачити, що хоча й дуже захоплювався майстром Ніклаусом, але зовсім не любив його так, як він колись любив Нарциса, та що йому часом приносило втіху свого майстра злити й розчаровувати. Пов'язане це було, як здавалося, із суперечностями в особі самого майстра. Фігури, зроблені рукою Ніклауса, принаймні найкращі з них, були для Ґольдмунда глибоко шанованими зразками, та сам майстер зразком для нього зовсім не був.

Поруч із митцем, який вирізьбив оту Матір Божу із найзболенішими і найкрасивішими вустами, поряд із втаємниченим ясновидцем, руки якого були здатні вичаклувати із глибинного досвіду та з передчуттів видимі образи, у майстрі Ніклаусі жив ще хтось інший. Це був досить строгий і боязкий батько сім'ї і цеховий майстер, вдівець, він у своєму тихому будинку жив спокійним і досить замкненим життям зі своєю донькою та бридкою служницею. Ця людина з усіх сил чинила опір найсильнішим поривам Ґольдмунда, вона зручно влаштувала собі тихе, розмірене, дуже впорядковане і пристойне життя.

Шануючи свого майстра, Ґольдмунд хоча ніколи й не дозволив би собі випитувати інших про майстра або самому казати іншим, що він про нього думає, через рік так чи інакше знав про майстра Ніклауса геть усе до найменших дрібниць. Майстер цей був важливий йому, він любив його й одночасно ненавидів, він не давав йому спокою. І ось учень, підштовхуваний любов'ю, недовірою та невсипущою допитливістю проник в усі потаємні закутки і майстрового мистецтва, і його життя. Він бачив — у Ніклауса у домі ніхто не жив, ні учні, ні підмайстри, хоча місця було вдосталь. Він бачив, що Ніклаус лише зрідка кудись виходив і так само рідко запрошував гостей. Він спостерігав, як той зворушливо і ревниво любив свою вродливу доньку і намагався від усіх її сховати. Ґольдмунд також знав, що за строгою та не за віком старечою стриманістю вдівця вигравали ще живі потяги, що він, коли якесь замовлення часом кликало його кудись у подорож, за декілька днів тієї подорожі міг дивним чином змінитися й помолодіти. А одного разу він також спостеріг, як Ніклаус якось ввечері у містечку, де йому замовили різьблену казальницю, таємно навідався до продажної дівки і після того кілька днів був неспокійний і ходив з поганим настроєм.

З плином часу до цієї допитливості додалося й іще щось, що тримало Ґольдмунда у домі майстра і завдавало йому багато клопоту. Була це вродлива донька майстра, Лізбет — вона йому дуже подобалася. Ґольдмунд рідко бачив її, вона ніколи не заходила до майстерні, і він не міг до кінця збагнути, чи її неприступність й острах перед мужчинами була їй тільки накинута батьком, чи також відповідала її власній натурі. Те, що майстер її більше ніколи не брав із собою до столу й ускладнював йому будь-яку зустріч із нею, не можна було не помітити. Він бачив, що Лізбет була вишуканою молодою дівчиною, що вона під надійним наглядом і що на любов із нею без шлюбу не було ніякої надії. А навіть якщо хтось і схотів би її пошлюбити, то мусив би походити з доброї сім'ї і бути членом впливового цеху, а по можливості ще й мати гроші та будинок.

Врода Лізбет, така відмінна від вроди безпритульних жінок та селянок, привабила погляд Ґольдмунда вже того першого дня. Щось

таке було у ній ще невідоме йому, щось особливе, воно його страшенно притягувало і водночас викликало недовіру, навіть злило. У ній були незворушний спокій та невинність, покора і чистота, проте не було жодної дитинності, за всією гречністю та манерами були тільки прихована холодність і зверхність, тож невинність її Ґольдмунда не зворушувала і не обеззброювала (він би ніколи не зміг спокусити дитину), все це його лише дратувало та кидало йому виклик. Тільки-но її постать стала йому трохи ближчою, набравши вигляд образу в його душі, Ґольдмунд відчув бажання створити якось її скульптуру, але не такою, якою вона зараз була, а із пробудженими, чуттєвими і повними страждання рисами, не юну, ще незайману дівчину, а Магдалину. Часто його охоплювало сильне прагнення побачити, як це вродливе і незворушне обличчя чи то від чуттєвої насолоди, чи то від болю одного разу спотворюється й розкривається, зраджуючи свою таємницю.

А крім того ще одне обличчя жило в його душі і проте не цілком належало йому. Він палко бажав одного разу вловити і зобразити те обличчя, як митець, але воно щоразу втікало від нього й ховалося. То було обличчя матері. Вже віддавна це обличчя не було більше тим, яким воно після розмов із Нарцисом знову з'явилося йому із глибини втрачених спогадів. У дні мандрів, під час любовних ночей, в часи туги, в часи, коли життю загрожує небезпека і коли смерть близько, образ матері поступово змінився й збагатився, став глибшим і різнобічнішим, це вже більше не був образ його власної матері, з її рис та кольорів поступово виник вже образ не його власної матері, а образ Єви, матері людства. Подібно до того, як майстер Ніклаус відтворив у деяких своїх мадоннах образ зболеної Матері Божої з такою досконалістю й силою, що здавалися Ґольдмундові неперевершеними, так і сам він одного разу, коли буде зрілішим і впевненішим у своїх можливостях, сподівався зобразити образ земної Єви-матері таким, як він жив у його серці у вигляді найдавнішої та найулюбленішої святині. Але цей внутрішній образ, колись лише образ-спогад про його власну матір і про його любов до неї, перебував у стані постійної зміни та зростання. До цього первісного образу долучалися й риси циганки Лізи, і риси рицаревої доньки Лідії, і риси багатьох інших жіночих облич. А потім творити той

образ продовжували не лише всі обличчя коханих жінок, його творили й додавали йому рис і кожне потрясіння, кожен досвід і кожне переживання. Адже ця постать, якщо йому колись пізніше вдасться її втілити, повинна була б представляти не якусь конкретну жінку, а у вигляді праматері — життя взагалі. Часто йому здавалося, що він бачить її, інколи вона з'являлася йому уві сні. Але про це обличчя Єви і про те, що б воно мусило виражати, він не міг сказати нічого іншого, як те, що воно мусило показати насолоду від життя у її внутрішній спорідненості з болем та смертю.

За один рік Ґольдмунд багато чого навчився. Він став вправним рисувальником і поруч з різьбою по дереву Ніклаус принагідно дозволяв йому спробувати ліпити з шини. Його першою вдалою роботою була глиняна фігура з дві п'яді заввишки. Це була солодка спокуслива постать маленької Юлії, сестри Лідії. Майстер похвалив цю роботу, але дозволу на Ґольдмундове бажання вилити її в металі він не дав, фігура була йому занадто нецнотливою та світською, аби він міг бути їй за хрещеного батька. А потім прийшла черга працювати над фігурою Нарциса. Ґольдмунд виготовив її з дерева, в образі апостола Івана, адже Ніклаус хотів, якби фігура вдалася, поставити її в композицію замовленого йому розп'яття. Двоє помічників уже віддавна займалися тільки цим розп'яттям, роботу над останніми штрихами вони мали передати майстрові.

Над фігурою Нарциса Ґольдмунд працював з глибокою любов'ю, у цій роботі він віднаходив сам себе, свою майстерність і душу, щоразу, як вибивався з копії, а траплялося це нерідко. Любовні зв'язки, танці на забавах, пиятики з товаришами, гра в кості, а частенько й бійки захоплювали його так, що він на день або й на більше уникав майстерні, або займався своєю роботою неуважно й без жодного задоволення. Проте над своїм апостолом Іваном, чия постать, така дорога йому, все чіткіше проступала із дерева, Ґольдмунд працював лише в години, коли був до цього готовий, працював віддано і смиренно. У години такі він не був ні веселим, ні сумним, йому не були відомі ні життєлюбність, ні плин часу. У його серце знову поверталося оте благоговійне, світле й чисте

почуття, що з ним він колись був такий відданий своєму другові й радів його ролі провідника. То не він там стояв і з власної волі творив портрет, це був радше той інший, це був Нарцис, який послуговувався його руками митця, щоб вийти з минулого, вийти за межі плину життя й утілити чистий образ своєї сутності.

Ґольдмунда проймала дрож, коли він часом відчував, що саме таким чином виникали справжні твори мистецтва. Так виникла незабутня майстрова Мадонна — відтоді він не раз у неділю відвідував її в монастирі. Так, у такий загадковий і священний спосіб виникло кілька найкращих старих фігур, виставлених майстром поверхом вище у передпокої. Так колись виникне і та картина, та інша, та єдина, у його очах ще загадковіша і ще більше гідна поваги, картина матері людства. Ах, якби тільки людські руки одного разу могли витворити такі-от твори мистецтва, такі святі, такі істотні, не заплямовані ніякими бажаннями й ніякою суєтою! Але так не було, він уже давно це знав. Можна було й далі створювати картини, чудові, захопливі речі, зроблені з великою майстерністю, втіху любителям мистецтва, окрасу церков та ратуш — чудові твори, так, але не святі, не справжні образи душі. Він знав чимало подібних творів, зроблених майстром Ніклаусом та іншими майстрами. Твори ці за всієї своєї витонченості й майстерної роботи були, втім, лише іграшками. Із соромом та сумом він усвідомлював, знав власним серцем, він уже відчув власними руками, як то митець може давати світові такі гарні речі просто на втіху власним здібностям і можливостям, із честолюбства, просто як якусь забаганку.

Коли він уперше збагнув це, то його охопив смертельний смуток. Ах, робити гарненькі фігурки ангелів чи ще якісь дрібнички, хай вони й такі гарненькі — заради такого не варто бути митцем. Може, для інших, для ремісників, для міщухів, для тихих вдоволених душ і було варте, але не для нього. Для нього мистецтво і художня майстерність були безвартісними, якщо вони не палали, мов сонце, і не були могутніми, як буря, коли вони приносили лише втіху й задоволення, лише щось приємне, лише маленьке щастя. Він шукав чогось іншого. Витончено, як твір найвищої проби, красиво позолотити блискучою сухозліткою корону

Діви Марії — то була робота не для нього, навіть коли її було добре оплачено. Чому майстер Ніклаус брав усі ці замовлення? Чому він мав двох підмайстрів? Чому він годинами вислуховував усіх цих райців та благочинних пастирів, коли вони з мірилом у руках замовляли в нього вівтар або казальницю? Робив він це з двох причин, з двох нікчемних причин: для нього було важливо бути славетним, завантаженим замовленнями митцем, і йому хотілося зібрати купу грошей — не для великих справ чи собі на втіху, а для своєї доньки, хоча та вже давно була багатою дівчиною. Йому хотілося зібрати гроші їй на посаг, на її мережані очіпки та парчеве вбрання, і на шлюбне ложе з горіхового дерева, вкрите доверху дорогими ковдрами та білизною з чистого полотна! Так, ніби гарна дівчина так само добре не могла пізнати любов на будь-якому сіннику!

У години таких роздумів у Ґольдмунда десь глибоко починала ворушитися материнська кров, погорда й зневага бездомного до осілих людей та до володільців. Часом ремесло і майстер були йому огидні, як тверда, недоварена квасоля, частенько він був майже готовий утекти.

Та й майстер уже не раз гірко жалкував, що зв'язався з цим важким і ненадійним хлопцем. Ґольдмунд часто випробовував його терпіння. Те, що він довідався про Ґольдмундовий спосіб життя, про його байдужість до грошей і до майна, про його численні любовні походеньки, його часті бійки, не могло налаштувати його приязніше — він прийняв до себе цигана, прийняв дуже ненадійного підмайстра. Від його уваги не уникло також те, якими очима цей заброда розглядав його доньку Лізбет. І коли майстер, проте, виявляв до нього аж стільки терпцю, хоча це й не давалося йому легко, то робив це не з почуття обов'язку чи нерішучості, а через скульптуру Св. Івана, спостерігаючи, як вона виникає. Із почуттям любові та спорідненості душ, у якому він не до кінця міг собі зізнатися, майстер спостерігав, як цей циган, цей приблуда з лісу, почавши з такого зворушливого, такого гарного й такого ще невмілого малюнка (через малюнок той він і затримав хлопця в себе), тепер-от повільно, під настрій, але завзято й безпомилково творив свою дерев'яну фігуру апостола. Колись вона, майстер у цьому не сумнівався,

незважаючи на всі зміни настрою та всі перерви, буде закінчена, і тоді це буде твір, якого жоден з його підмайстрів ніколи б не зміг зробити, такий і великим майстрам не часто вдається. Хоч як багато майстрові не подобалося у його учневі, хоч він і немало докоряв йому, хоч він і був так часто розлючений на нього — про Св. Івана він йому й слова не промовив.

Рештки юнацької привабливості та хлопчачої щирості, завдяки яким Ґольдмунд стільком людям подобався, у ці роки поступово зникли. Він став вродливим і сильним мужчиною, його палко бажали жінки й недолюблювали чоловіки. І вдача його, його внутрішнє обличчя дуже змінилися відтоді, коли Нарцис розбудив його із чудового сну його шкільних років у монастирі, відтоді, коли довколишній світ і мандрівне життя немало потовкли його. Із гарненького й лагідного загального улюбленця, побожного та послужливого монастирського учня зробилася зовсім інша людина. Нарцис розбудив його, жінки зробили його досвідченим, мандрівне життя добряче його поскубло. Друзів у нього не було, а серце його належало жінкам. Їм було неважко завоювати його, одного пристрасного погляду було досить. Він не міг довго чинити опір жінці й відгукувався на найменше залицяння. Маючи дуже тонке відчуття прекрасного й завжди найбільше люблячи зовсім юних дівчат, коли вони були у розквіті їхньої весни, він дозволяв і не дуже вродливим жінкам розворушити себе і спокусити. На танцмайданчику він інколи зависав біля якоїсь уже трохи старшої та несміливої дівчини, якої ніхто не хотів і яка завойовувала його через співчуття до себе, та й не тільки, а ще й через його невсипущу цікавість. Тільки-но він починав віддаватися якійсь жінці (хай це й тривало лише кілька тижнів чи навіть годин), вона здавалася тоді йому прекрасною, він тоді віддавався їй цілком і повністю. І досвід навчив його, що кожна жінка прекрасна і кожна може зробити щасливим, що непомітні та зневажені чоловіками здатні на нечувано палке кохання й відданість, відцвілі здатні на набагато більше, ніж на просто материнські, сумовито-солодкі пестощі, що кожна жінка має свою таємницю і свій чар, розкриття яких приносить блаженство. У цьому всі жінки були подібними. Кожен брак юності чи вроди вирівнювався якимись особливими жестом чи рухом.

Утім не кожна могла затримати його на однаково тривалий час. Він анітрохи не бував люб'язнішим та вдячнішим до наймолодшої й найгарнішої, ніж до поганулі, він ніколи не любив наполовину. Однак деякі жінки після трьох чи після десяти любовних ночей прив'язували його до себе по-справжньому, а бували й такі, про яких уже після першого разу все було відомо і їх забувалося. Любов і любовна насолода здавалися йому тим єдиним, що по-справжньому зігрівало життя і надавало йому значення. Честолюбство було йому невідоме, він не робив жодної різниці між єпископом і жебраком, здобування й володіння чимось не могли його захопити, він зневажав їх, він ніколи не приніс їм і найменшої жертви і безтурботно сіяв грошима, а їх він інколи заробляв немало. Любов жінок, гра статей — ось що було для нього понад усе, й суть його частої схильності до смутку й нудьги виростала із його досвіду про плинність та минущість кожної пристрасті. Швидкий, минущий, прекрасний спалах любовного бажання, його коротке чуттєве горіння, скоре згасання — все це, здавалося йому, є серцевиною кожного переживання, це здавалося йому образом кожного блаженства і кожного страждання у житті. Смуткові тому і трепетові перед минущістю він міг віддаватися так само беззавітно, як і коханню, і туга ця — це теж було кохання, це теж була любовна насолода. Так само, як любовне блаженство у мить свого найвищого, найсолодшого напруження знає з певністю, що з наступним подихом воно має минути й померти, так і найглибша самотність і відданість глибокому смуткові з певністю знає, що раптово його поглине жадоба, прагнення світлої сторони життя. Смерть і любовна насолода було одним і тим самим. Матір життя можна було називати любов'ю або пристрастю, можна було називати її й могилою або тлінністю. Матір'ю була Єва, вона була джерелом щастя й джерелом смерті, вона вічно народжувала, вічно умертвляла, у ній любов і жорстокість були одне. Чим довше він носив її в собі, тим більше її постать перетворювалася для нього в алегорію, у священний образ.

Він знав, знав не словами і не своєю свідомістю, а найглибшим знанням крові, що його дорога веде до матері, до чуттєвої насолоди і до смерті. Батьківська сторона життя, дух, воля — домівка його була не

там. Там, вдома, був Нарцис, і тільки тепер збагнув і зрозумів Ґольдмунд повністю слова друга і побачив у ньому свою протилежність, і власне це він відображав у своїй фігурі Св. Івана, власне це робив видимим. Можна було до сліз тужити за Нарцисом, можна було так чудово мріяти про нього — та досягнути його, стати таким, як він, було неможливо.

Якимось таємним почуттям Ґольдмунд здогадувався і про таїну своєї художньої майстерності, своєї глибокої любові до мистецтва, своєї часами дикої ненависті до нього. Не роздумами, а почуттями він з допомогою багатьох порівнянь здогадувався: мистецтво було поєднанням батьківського й материнського світів, духу і крові, воно могло початися у чомусь найчуттєвішому і вести у щось цілком і повністю абстрактне, а могло мати початок у чистому світі ідей і закінчитися у щонайтілесніших плоті й крові. Усі ті справді величні твори мистецтва, а не просто добрі штукарські витівки — вони були наповнені вічною таємницею, наприклад та майстрова Матір

Божа, всі ті справжні, беззаперечні твори мистецтва мали це небезпечне подвійне обличчя, це чоловічо-жіноче, це співіснування інстинктивного й суто духовного. Та найкраще Єва-мати змогла б виявити це подвійне обличчя тоді, коли йому самому одного разу вдасться його відтворити.

У мистецтві й у бутті митця полягала для Ґольдмунда можливість примирення його найглибших суперечностей, або принаймні можливість якось виразити чудову, дивовижну, постійно нову притчу про роздвоєність його власної природи. Однак мистецтво зовсім не було просто подарунком, володіти ним — це було зовсім не просто так, коштувало воно дуже багато, воно вимагало жертв. Понад три роки Ґольдмунд жертвував йому найпіднесеніше та найпотрібніше з того, що для нього стояло поруч із любовною втіхою: свободу. Вільне існування, вільне ширяння без меж і кордонів, уся сваволя й усі небезпеки мандрівного життя, самотність і незалежність — від усього він відмовився. Хай інші і вважали його примхливим, непокірним і свавільним, коли він від часу до часу розлючено занедбував майстерню

й роботу — для нього самого таке життя було рабством, інколи воно ятрило його до нестерпного. Це не майстрові він мусив коритися, не майбутньому, ані природним потребам, а самому мистецтву. Мистецтво, це нібито таке духовне божество, потребувало стількох нікчемних речей! Йому потрібні були дах над головою, інструменти, дерево, глина, фарби, золото, воно вимагало роботи й терпіння. Це заради нього він пожертвував дикою свободою лісів, сп'янінням від широких просторів, гіркими втіхами небезпеки, гордістю нужденного життя — і він повинен був приносити цю жертву знову й знову, задихаючись і скрегочучи зубами.

Частину того, чим він пожертвував, Ґольдмунд віднаходив, коли його маленькою помстою рабським порядкам та осілості його теперішнього життя ставали любовні походеньки у поєднанні з бійками із суперниками. Вся ув'язнена дикість, уся затамована сила його єства вихлюпувалися через цей запасний отвір, він став відомим забіякою, і його боялися. Йдучи до дівчини або повертаючися з танців, у темному провулку раптово зазнати нападу, дістати пару разів палицею, блискавично обернутися й від захисту перейти до нападу, задихаючись, притиснути до себе ворога, що й сам ледве переводив дух, заїхати йому кулаком по підборіддю, проволочити його за чуприну або добряче здавити йому горлянку — таке вельми смакувало йому і на якийсь час гоїло його темні пристрасті. Та й жінкам це подобалося.

Усе це заповнювало по вінця його дні, і все це мало сенс доти, доки тривала робота над апостолом Іваном. Робота розтягнулася надовго, й останні делікатні поправки на обличчі та руках робились із урочистою та стриманою зосередженістю. Він докінчував роботу в дерев'яному сарайчику за робітнею підмайстрів. І от настав ранок, коли фігура була готова. Ґольдмунд узяв віника, старанно прибрав сарай, ніжно змахнув пензлем решткистружки з волосся свого Івана і довго потім стояв перед ним, цілу годину, і ще, переповнений святковим почуттям рідкісно великого переживання, що у його житті могло повторитися хіба ще один раз, а могло так і залишитися одним-єдиним. Мужчина у день свого весілля, або у день посвячення в рицарі, жінка після перших пологів

можуть відчувати у своєму серці подібне зворушення, піднесену урочистість, надзвичайну серйозність, і водночас відчуватимуть уже й прихований страх перед миттю, коли все це, таке піднесене й неповторне, буде пережито, коли воно минеться, буде надійно покладене куди слід, і його поглине звичний плин днів.

Він підвівся і глянув на свого друга Нарциса, провідника днів своєї юності. Той стояв, прислухаючись, із трохи піднятим догори обличчям, зодягнутий був він і виглядав, як той прекрасний юнак, улюблений учень Спасителя, на обличчі його був вираз спокою, відданості, благоговійної молитви, який ось-ось мусив би перейти у посмішку. І хоча вони й були повні юності та внутрішньої музики — це прекрасне, побожне й одухотворене обличчя, ця струнка, ніби витаюча постать, ці витончені, благоговійно підняті довгі руки знали і біль, і смерть; проте їм були невідомі ні сумніви, ні сум'яття, ні гнівний протест. Душа за цими благородними рисами могла радіти чи сумувати, однак вона залишалася чистою, ніщо не порушувало її спокою.

Ґольдмунд стояв і розглядав свій твір. Споглядання те почалося, як молитва перед пам'ятником його першій юності та дружбі, а закінчився бурею переживань і тяжких думок. Ось тут стояв його твір, і прекрасний учень Христа залишиться, і його ніжне цвітіння ніколи не матиме кінця. Він натомість, його творець, повинен тепер попрощатися зі своїм твором, уже завтра він не належатиме йому, він більше не чекатиме на його руки, не зростатиме і не розквітатиме під ними, він не буде йому більше ні притулком, ані розрадою, ні змістом життя. Він стояв зовсім спустошений. І от йому здалося, що найкраще би було попрощатися сьогодні не лише з цим Св. Іваном, а відразу й з майстром, з містом та з мистецтвом. Тут йому більше не було чого робити, ніяких образів, які він міг би зобразити, в душі в нього вже не було. Той вимріяний образ образів, постать матері людства наразі був і ще довго буде для нього недосяжним. То він тепер знову повинен був би шліфувати фігурки ангелів та візерунки різьбити?

Ґольдмунд відірвався і попрямував у робітню майстра. Він тихо увійшов і зупинився біля дверей, поки Ніклаус його не помітив і не гукнув: "Що там, Ґольдмунде?"

— Моя фігура готова. Можна, щоб Ви прийшли ще до того, як сідати за стіл, і подивилися на неї?

— Дуже радо, вже йду.

Вони пішли назад разом і залишили двері відчиненими, щоб було світліше, Ніклаус уже довший час не бачив фігури і не рухав Ґольдмунда з його роботою. І ось тепер він мовчки й уважно розглядав роботу, його відлюдькувате обличчя зробилося гарним і світлим, Ґольдмунд побачив, як його строгі сині очі повеселішали.

—Добре,— мовив майстер.— Дуже добре. Це — твоя робота на звання підмайстра, Ґольдмунде, ось твоє навчання й закінчено. Завтра я покажу твою фігуру членам нашого цеху і прохатиму, щоб вони зволили тобі за це видати патент майстра, ти його заслужив.

Ґольдмунд не надавав великого значення цехові, але знав, яке велике визнання означали слова майстра, і зрадів.

Ніклаус ще раз повільно обійшов фігуру Св. Івана і, зітхнувши, сказав: "У цій фігурі стільки побожності й чистоти, вона серйозна, але наповнена щастям і спокоєм. Можна було б подумати, що її зробила людина, у серці якої багато світла й радості".

Ґольдмунд усміхнувся.

— Ви знаєте, що у цій фігурі я відобразив не себе самого, а мого улюбленого товариша. То він приніс у цей образ ясність та спокій, а не я. Насправді це не я створив цей образ, а він вклав мені його в душу.

— Так воно, може, і є,— мовив Ніклаус.— Це таємниця, яким чином постає така картина. Я не зі скромних, але мушу сказати, що створив чимало робіт, яким далеко до твоєї, не в сенсі майстерності чи старанності, а в сенсі правдивості. Що ж, ти й сам добре знаєш, такий твір повторити не можна. Це — таємниця.

— Так,— сказав Ґольдмунд,— коли фігура була готова і я дивився на неї, то думав собі: щось такого ти знову зробити не зможеш. І тому я гадаю, майстре, що незабаром знову подамся в мандри.

Ніклаус кинув на нього здивований і незадоволений погляд, очі його знову зробилися строгими.

— Ми про це ще поговоримо. Робота для тебе мала б лише початися, і зараз це не зовсім відповідний момент, щоб втікати від неї. Але на сьогодні у тебе вихідний і ти мій гість за обіднім столом.

У полудень Ґольдмунд, зачесаний і вмитий, прийшов у недільному одязі. На цей раз він знав, як багато це означало і яка це була рідкісна ласка — бути запрошеним до столу майстра. Проте коли він піднявся сходами до вщерть заставленого фігурами передпокою, серце його зовсім не було таке переповнене і глибокою пошаною, і боязкою радістю, як колись того разу, коли воно швидко-швидко билося при вході до цих гарних затишних покоїв.

І Лізбет причепурилася, вона вбрала на шию ланцюжок з коштовним камінням. А до столу крім коропа й вина була ще одна несподіванка: майстер подарував йому шкіряну калитку, де було два золотих, Ґольдмундова платня за виконану скульптуру.

Цього разу він не сидів мовчки, коли батько з донькою розмовляли. Обоє говорили з ним, цокалися келихами. Ґольдмундовий погляд був дуже уважним, він сповна скористався нагодою, щоб добре роздивитися вродливу дівчину з благородним і трохи зарозумілим обличчям, і його очі

не приховували, що вона йому дуже подобалася. Лізбет поводила себе з ним дуже вишукано, але те, що вона не почервоніла і не стала теплішою до нього, його розчарувало. Він знову в глибині душі бажав розговорити це гарне незворушне лице і змусити розкрити його свою таємницю.

Після обіду він подякував, якийсь час побув біля різьбярських робіт у сінях і після обіду вештався без особливого наміру по місту, мов якийсь безцільний гульвіса. Понад усі сподівання майстер виявив йому шану. Чому це його не тішило? Чому вся та шана мала такий слабкий присмак свята?

Піддавшись раптовому бажанню, він винайняв коня і поїхав у монастир, де він колись уперше побачив твір майстра і почув його ім'я. Було це кілька років тому і тим не менше було вже так далеко, що й уявити собі важко. У монастирській церкві він завітав до Матері Божої і вдивлявся в неї, сьогодні цей твір знову захопив і покорив його. Він прекрасніший, ніж його апостол Іван, він був йому рівний за глибиною та таємничістю, але переважав його майстерністю, переважав отим вільним ширянням у невагомому стані. Тепер він бачив у цій роботі деталі, видимі лише митцеві, м'які делікатні рухи одягу, сміливе вирішення у зображенні довгих рук і пальців, тонке використання нерівномірностей у структурі дерева. Всі ці прикраси хоча й були ніщо у порівнянні з цілим, із простотою та глибиною візії, але вони все ж були там, були дуже гарними, вони були можливими лише для талановитого та обдарованого, для справжнього знавця свого ремесла. Щоб мати змогу робити щось подібне, людині потрібно було не лише плекати у своїй душі образи, треба було мати неймовірно вмілі та досвідчені очі й руки. Може, воно й було вартим зусиль: поставити все своє життя на службу мистецтву, коштом свободи, коштом великих переживань, щоб тільки один раз витворити щось таке прекрасне, що можна було не лише пережити, побачити і з почуттям любові сприйняти, але й що аж до самого кінця можна було здійснити з бездоганною майстерністю? Це було велике питання.

Пізньої ночі Ґольдмунд на втомленому коні повернувся до міста. Один шинок ще був відчинений, там він поїв хліба й випив вина, а потім піднявся у свою кімнатку на рибному ринку, сам не свій, переповнений питаннями, весь у сумнівах.

Розділ дванадцятий

Наступного дня Ґольдмунд не зміг набратися духу й піти у майстерню. Як це вже інколи бувало у невеселий день, він вештався містом. Він бачив, як жінки та наймички йдуть на базар, затримався на якийсь час біля колодязя на рибному ринку і придивлявся до продавців риби та їхніх дебелих жінок, як то вони виставляли на продаж і вихваляли свій товар, як витягали холодну сріблясту рибу зі своїх діжок і пропонували її, як риба із болісно розкритими ротами і закляклими від переляку золотими очима тихо віддавалася смерті або люто й відчайдушно чинила їй опір. Таке вже траплялося не раз — його охопило співчуття до цих тварин і понуре роздратування супроти людей. Чому вони були такими брутальними недоумками, неймовірно дурними і тупоголовими, чому ніхто з них не бачив, ні рибалки зі своїми жінками, ні покупці, коли торгувалися, чому вони не бачили ані ці пащі, ні ці до смерті перелякані очі, ці хвости, що люто билися на всі боки, не бачили цієї жахливої і вже зовсім непотрібної, розпачливої боротьби, цього такого нестерпного перетворення таємничих, дивовижно прекрасних тварин, як у них по завмираючій лусці тихо пробігала остання дрож, і потім вони лежали мертві й бездиханні, розпластані й жалюгідні шматки м'яса на столі вдоволених ненажер? Нічого вони не бачили, оці людці, нічого вони не знали і не помічали, до них нічого не промовляло! Байдуже, чи там перед їхніми очима здихала чудова і нещасна тварина, чи якийсь майстер виражав на обличчі святого всю надію, усе благородство, усе страждання і весь дрімучий страх людського життя, страх, від якого стискалося серце — вони нічого не бачили, нічого їх не зворушувало! Всі вони були вдоволені чи заклопотані, дерли кирпу, квапилися, кричали, сміялися, відригували один на одного, вчиняли гармидер, відпускали жарти, репетували через два пфеніги, і всім було добре, вони всі були порядними людьми і вельми задоволені собою та

цілим світом. Свині вони були, ах, в сто разів гірші й потворніші від свиней! Ну так, він сам частенько бував серед них, почувався весело в товаристві їм подібних, бігав за дівчатами, сміючись, без жодного страху їв з тарілки печену рибу. Але знову й знову, часто зовсім несподівано, ніби під впливом чарів, радість і спокій полишали його. Знову й знову ця вгодована жирна ілюзія, це самозадоволення, бундючність і лінивий спокій душі зникали. Його тягло до самотності і тяжких дум, у мандри, до спостережень над стражданням, над смертю, над сумнівністю всілякої суєти, до пильного споглядання безодні. Часом у нього в такі хвилини із безнадійного захоплення виглядом марноти й жахіть ні з того, ні з цього розцвітали радість, бурхлива закоханість, бажання заспівати чудову пісню або малювати. Часом, коли він вдихав пахощі квітки, грався з кішкою, до нього знову поверталося дитяче порозуміння з життям. От і тепер воно повернеться, завтра або післязавтра, і світ знову буде добрим, буде чудовим. Так було принаймні до того часу, поки не повернулося щось інше: смуток, тяжкі роздуми, безнадійна і гнітюча любов до вмираючих риб, до в'янучих квітів, переляк перед тупим і свинським животінням людей, коли вони ловлять гав і нічого не бачать. У такі хвилини з болісною цікавістю і глибоким страхом він думав про мандрівного студента Віктора, якому він тоді всадив між ребра свого ножа і покинув його лежати в крові на смерековому гіллі. Він потім сушив собі голову: що ж то тепер насправді сталося з тим Віктором, чи звірі вже його геть порозривали на шматки, чи від нього ще щось залишилося. Так, кістки, звісно ж, ще залишилися, та ще, мабуть, кілька жмутів волосся. А кістки ті — що з ними сталося? Як довго тривало, десятки років чи лише кілька років, щоб вони втратили свою форму і стали прахом?

Ах, нині, в той час, коли він зі співчуттям дивився на риб і з огидою оглядав базарний люд, коли його серце стискалося від тривожного смутку та гіркої ворожості супроти світу, супроти себе самого, Ґольдмундові думалось про Віктора. Може, його відшукали й поховали? І якщо так сталося —то чи в такому разі все м'ясо вже відпало від костей, чи все вже зігнило, чи черви вже усе пожерли? Чи було ще на його черепі волосся і брови над його очними западинами? А від життя

Віктора, що як-не-як було повне пригод та історій, фантастичної гри його дивацьких жартів та нісенітниць — що залишилося від того життя? Чи крім кількох безладних спогадів, збережених його убивцею, жило ще й далі щось від цього людського буття, воно ж таки не було зовсім звичайним життям? Чи існував ще якийсь Віктор у снах коханим ним колись жінок? Ах, усе це вже, звісно ж, пішло в небуття, пропало. І так траплялося з усім і з усіма: все швидко розцвітало і знову швидко в'януло, і його вкривали сніги. Що тільки в нього самого не розквітло, коли він пару років тому прийшов у це місто, переповнений пристрасним бажанням мистецтва, повний боязкої та глибокої шани до майстра Ніклауса! Чи залишилося з усього того ще щось живе? Нічого не залишилося, не більше, ніж від довготелесої постаті грабіжника з великої дороги, бідного Віктора. Якби йому хтось сказав тоді, що прийде день, коли Ніклаус визнає його рівним собі й домагатиметься від членів цеху для нього патент майстра, він би подумав, що тримає в руках усе щастя світу. А ось тепер воно було не більше, ніж відцвіла квітка, щось сухе й безрадісне.

Коли Ґольдмунд думав над цим, то перед ним з'явилося видиво. Це була лише мить, лише спалах сяйва: він побачив лице праматері, воно схилилося над безоднею життя, з невловимою усмішкою, прекрасною і жахливою. Він бачив, як вона усміхається до народжень, до смертей, до квітів, до шарудіння осіннього листя, до мистецтва, до тлінності й занепаду.

Для неї, праматері, усе мало однакове значення. Над усім зависла, мов місяць, її моторошна усмішка. Переповнений глибоким сумом, Ґольдмунд був їй так само любий, як умираючий на бруківці рибного ринку короп, горда холодна діва Лізбет така ж люба, як і розсіяні в лісі кості того Віктора, який так хотів колись вкрасти його дукат.

Ось сяйво вже знову розсіялось і таємниче обличчя матері зникло. Але його блідий відблиск й далі спалахував у Ґольдмундовій душі, хвиля життя, хвиля болю млосною тугою бентежно проймала його серце. Ні, ні, йому не хотілося щастя й ситості інших, покупців риби, міщухів,

заклопотаного люду. Хай їх чорт забирає. Ах, це бліде мерехтливе обличчя, ці повні й по-осінньому стиглі вуста, а над ними, такими важкими, пробігла, як вітер, як місячне сяйво, ота невимовна усмішка смерті!

Ґольдмунд пішов до будинку майстра, було десь біля полудня, він зачекав, поки не почув, що Ніклаус закінчив роботу і мив руки. Тоді він увійшов до нього.

— Дозвольте мені сказати Вам кілька слів, майстре, це можна зробити, поки Ви миєте руки і вбираєте свій сурдут. Я вмираю від спраги за жменею правдивих слів, я б хотів Вам щось сказати, щось, що я, мабуть, зможу висловити тільки тепер, і потім більше ніколи. У мене зараз такий стан, що я мушу з кимось поговорити, і Ви єдина людина, хто б міг це зрозуміти. Я не говорю до того, хто має знамениту майстерню і приймає від міст та монастирів усі ті поважні замовлення, має двох підмайстрів та гарний багатий будинок. Я говорю до майстра, який там за містом зробив Матір Божу в монастирі, найпрекрасніший з відомих мені образів. Власне що людину я любив і шанував, і стати рівним йому здавалося мені найвищою метою на землі. Ось тепер зробив я фігуру Св. Івана, та не зміг зробити її такою досконалою, як Ваша Матір Божа, але тут уже нічого не вдієш. Іншої фігури мені робити не потрібно, немає такої іншої, яка б мене кликала, яка би спонукала мене створити її. Радше є одна така, це далекий святий образ: я колись мушу його створити, проте сьогодні зробити цього не можу. Щоб мати змогу його створити, я мушу ще більше пізнати й пережити. Можливо, я зможу через три, чотири або через десять років, або пізніше, або й ніколи. Але до того часу, майстре, я не хочу займатися ремеслом і лакувати фігури, різьбити церковні кафедри, вести життя ремісника в майстерні, заробляти гроші і стати таким, якими ото є всі ремісники. Ні, цього я не хочу, мені хочеться жити і мандрувати, відчувати літо і зиму, споглядати світ і смакувати його красу та його жахіття. Мені хочеться страждати він голоду й спраги і знову забути й позбутися всього того, що я тут у Вас пережив і чого навчився. Я б, звичайно, хотів колись зробити щось таке ж прекрасне, таке ж до глибини серця зворушливе, от як Ваша

Матір Божа — але стати таким, як Ви, і жити так, як Ви, такого я не хочу.

Майстер помив і витер руки, тоді повернувся і глянув на Ґольдмунда. Обличчя його було строгим, але не розгніваним.

— Ти сказав,— відповів він,— і я почув. Добре, нехай. Я не чекаю тебе на роботу, хоч роботи й повно. Я не розглядаю тебе, як свого підмайстра, тобі потрібна свобода. Я б хотів обговорити з тобою се й те, не тепер, за кілька днів, тим часом ти можеш провести свій час, як тобі завгодно. Бачиш, я набагато старший від тебе і вже немало збагнув. Думаю я інакше, ніж ти, але розумію і тебе, і те, що ти маєш на увазі. Через кілька днів я покличу тебе. Ми поговоримо про твоє майбутнє, у мене є всілякі плани. А до того наберись терпцю! Я занадто добре знаю, як воно, коли закінчиш якийсь твір, що лежав близько до серця, я знаю цю порожнечу. Вона проходить, повір мені.

Невдоволений пішов Ґольдмунд геть. Майстер хотів йому якнайліпше, але як міг він йому допомогти?

Біля річки він знав одне місце, вода там була неглибока і протікала по річищу, вкритому купами мотлоху та відходів, з будинків у рибальському передмісті там у річку викидали всілякий непотріб. Туди й пішов він, сів на набережну і дивився у воду. Воду він дуже любив, вона у будь-якому вигляді притягувала його до себе. І якщо звідси дивитися у воду, коли та струменіла кришталевими нитками над темним невиразним дном, то тут і там було видно, як щось зблискує тьмяно і спокусливо, речі, які неможливо розпізнати, можливо, уламки тареля або старого погнутого серпа, або легенький гладкий камінець чи вкрита поливою черепичина, деколи це могла бути й мулова риба, або жирний миньок чи червоноперка, вони крутилися там внизу, впіймавши на якусь мить на своїх черевних плавцях або на лусці промінь світла — ніколи не можна було точно розпізнати, що ж то таке насправді, але воно завжди було казково гарне й принадне, цей короткий приглушений зблиск потонулих золотих скарбів на чорному дні ріки. Такими, як оця маленька

таємниця води, були, здавалося йому, й усі справжні таємниці, всі правдиві, справжні картини душі: у них не було обрисів, не було форми, вони дозволяли лише здогадуватися про ту душу, як про якусь далеку прекрасну можливість, вони були приховані та багатозначні. Так, як там, у сутінках зелених глибин ріки на якусь коротку, мов спалах світла, мить, зблискувало золотом чи сріблом щось невимовне, якесь ніщо і все-таки щось сповнене найблаженніших обіцянок, так само і ледь вловимий профіль людини, коли на нього дивишся ззаду впівоберта, інколи міг провіщувати щось незмірно прекрасне й нечувано трагічне. Подібним чином ліхтар під возом: коли їде вночі й малює на стінах величезні тіні спиць, то ті обертаються і їхня гра тіней якусь мить могла бути так виповнена видовищами, подіями та історіями, як уся поезія Вергілія. З такої самої несправжньої магічної матерії були виткані нічні сни, те ніщо, яке містить у собі всі образи світу, та вода, у кристалі якої форми всіх людей, звірів, янголів і демонів живуть, як постійно існуючі можливості.

Він знову поринув у гру. У глибокій задумі він вдивлявся, як тече ріка, спостерігав, як на дні дрижить безформне мерехтіння, і вбачав у ньому королівські корони й жіночі плечі. Колись у Маріябронні, згадував Ґольдмунд, він у латинських і грецьких літерах убачав подібні форми-сновидіння та чари з перевтіленнями. Хіба він не розмовляв про це якось із Нарцисом? Ах, коли це було, скільки ж це сот років тому? Ах, Нарцис! Щоб його побачити, щоб поговорити з ним годинку, потримати його руку, почути його спокійний розумний голос — та він охоче віддав би за це свої два золоті дукати.

Чому ж ці речі були такі прекрасні, це золоте світло під водою, ці тіні й ці передчуття, всі ці несправжні, казкові з'явища — чому вони були такі несказанно прекрасні й благодійні, якщо були точною протилежністю до того, що митець міг створити прекрасного? Краса тих невимовних речей не мала якоїсь форми, суть її полягала винятково у таємниці. А у творів мистецтва було навпаки, вони були цілком і повністю форма, мова їх була бездоганно ясною. Не було нічого так само невблаганно чіткого й визначеного, як лінія нарисованої або

вирізьбленої в дереві голови або вуст. Він би міг точно, просто бездоганно точно відтворити нижню губу або повіки Ніклаусової фігури Діви Марії, тут не було нічого невизначеного, обманливого, розпливчастого.

Ґольдмунда поглинули ці роздуми. Він не розумів, як це було можливо, що щось найвизначеніше і найоформленіше діяло на душу зовсім подібно до того, як і щось найневловиміше та позбавлене будь-якої форми. Проте одне у цих роздумах було йому зрозуміле, а саме, що так багато добре зроблених, бездоганних творів мистецтва йому зовсім не подобались, видавалися йому нудними, майже ненависними, незважаючи на свою незаперечну красу. Майстерні, церкви та палаци були повні таких фатальних творів мистецтва, він сам співпрацював над деякими з них. Вони розчаровували так глибою), тому що буцили прагнення до чогось найвищого, але того прагнення не сповняли, оскільки їм бракувало найголовнішого: таємниці. Це, власне, і було тим, що мали спільного і сон, і справді великі твори мистецтва: таємницю.

А далі Ґольдмунд думав так: це таємниця, те, що я люблю, за чим іду слідом, чий зблиск я неодноразово бачив і що я, як митець, якщо це колись мені вдасться, хотів би зобразити й виразити. Це образ великої породіллі, образ праматері. На відміну від інших фігур її таємниця полягає не у тій чи іншій деталі, в особливій повноті чи худорлявості, грубості чи вишуканості, силі чи грації. Ні, вона полягає в тому, що великі суперечності світу, зазвичай непоєднувані, у цій постаті примирилися одна з одною і співіснують: народження і смерть, доброта і жорстокість, життя і знищення. Якби я цю фігуру просто вигадав, вона була б лише моєю грою уяви або честолюбним побажанням митця, її тоді не було б шкода, я міг би побачити, що це помилка, й забути її. Але ж прамати — це ніяка не вигадка, я ж не придумав її, я її бачив! Вона живе у мені, я її постійно зустрічаю. Спершу я лише здогадувався про неї, коли в якомусь селі одної зимової ночі мусив тримати світло над ліжком селянки-породіллі: тоді цей образ народився в мені. Часто він далеко, на довгий час я ніби втрачаю його, та раптом він знову спалахує, сьогодні знову так трапилося. Образ моєї власної матері, колись мій

найулюбленіший — він повністю перетворився у цей новий образ, він перебуває у ньому всередині, перебуває, мов кісточка у вишні.

Чітко зараз розуміючи своє теперішнє становище, Ґольдмунд боявся щось вирішити. Не менше, ніж тоді, при прощанні з Нарцисом і монастирем, він був на важливому шляху, шляху до матері. Можливо, що одного разу із образу матері виникне чіткий, усім видимий образ, твір його рук. Можливо, це там була його мета, там був захований сенс його життя. Можливо, та він цього не знав. Але він знав: іти слідом за матір'ю, бути в дорозі до неї, бути прикликаним і покликаним нею, це було добре, це і було життя. Можливо, що він ніколи не зможе створити її образ, можливо, вона назавжди залишиться сном, передчуттям, принадою, золотим блиском священної таємниці. Що ж, у кожному разі йому треба було йти слідом за нею, він їй віддав свою долю, вона була його зіркою.

І ось рішення вже було майже готове, все стало ясно. Мистецтво було доброю штукою, однак для нього воно не було ні богинею, ні якоюсь метою. Йому треба було йти слідом не за мистецтвом, а лише за покликом матері. Яка могла бути користь від того, щоб усе більше вправляти свої пальці? На прикладі майстра Ніклауса можна було побачити, куди це вело. Це вело до слави й до знатного імені, до грошей і до осілого життя, і ще до засихання, до зачахлості тих внутрішніх почуттів, яким тільки й була доступною таємниця. Вело воно до виготовлення гарних коштовних іграшок, до різних там вівтарів та казальниць, святих Себастіянів та янгольських голівок з гарними кучерями по чотири талери за штуку. О, золото в очах коропа і такий милий, тонкий сріблястий пушок по крайці метеликових крилець — та вони були безкінечно прекраснішими, живішими, чарівнішими, ніж цілий зал, забитий ущерть такими творами мистецтва.

Якийсь хлопчисько, співаючи, йшов набережною вулицею вниз. Час від часу його спів замовкав, він ніс у руці великий шматок білого хліба й відкушував собі від нього кусник. Ґольдмунд побачив його і попрохав шматочок, двома пальцями вишкрябав з нього м'якуш і наробив

маленьких кульок. Перехилившись через невисоке поруччя набережної стіни, він повільно кидав хлібні кульки одна за одною вниз. Ґольдмунд бачив, як ті світлі кульки тонуть у темній воді, бачив, як їх швидко оточили риб'ячі голови, вони напирали з усіх боків, аж поки хлібні кульки не зникали у чиїйсь пащі. З глибоким задоволенням він спостерігав, як кульки одна за одною опускалися й пропадали. Потім він відчув голод і відшукав одну зі своїх коханок. Та була наймичкою в будинку різника, він називав її "моя м'ясоковбасна пані-господиня". Звичним посвистом Ґольдмунд підкликав її до вікна кухні, сподіваючись, що вона дасть йому сякої-такої поживи, аби взяти її із собою і спожити понад річкою. Там на виноградному пагорбі товстий шар червоної землі аж блищав під стиглим листям винограду, і навесні цвіли маленькі сині гіацинти, ніжно пахнучи фруктовими плодами.

Але, як здавалося, сьогодні був день рішень та одкровень. Уже коли Катріна з'явилася у вікні з усмішкою на своєму штивному, трохи грубуватому обличчі, коли він уже простягнув руку, щоб подати їй звичний знак, то раптом пригадав собі інші випадки, коли він так само стояв тут і чекав. Водночас він із безнадійною чіткістю передбачав, що ось-ось мало статися: як вона розпізнає його знак і зникне, а незабаром з'явиться у задніх дверях будинку із якоюсь вудженини в руках, як він її братиме, а дівчину трохи буде голубити і притисне до себе, а та цього й чекала — і все це несподівано видалося йому неймовірно поганим і огидним: знову спричинити механічний перебіг цих уже так часто пережитих речей і грати в тому всьому свою роль, взяти ковбасу, відчути, як міцні груди напирають на нього і їх трохи притиснути як дарунок у відповідь. Він раптом побачив у її доброму грубуватому обличчі риси бездушної звички, у її приязній усмішці щось таке, чого вже надивився аж забагато, щось механічне, у чому немає таємниць, щось негідне його. Він не довів рукою до кінця звичний кивок рукою, усмішка застигла на його обличчі. Чи він ще любив її, чи бажав її по-справжньому? Ні, він занадто часто бував тут, занадто часто бачив цю завжди однакову усмішку і відповідав на неї без жодного хвилювання серця. Те, що він ще вчора міг зробити, не особливо задумуючись, сьогодні раптом стало для нього неможливим. Дівчина все ще стояла й

дивилася, та він уже повернувся і зник із вулички, вирішивши, що більше ніколи там не покажеться. Хай хтось інший пестить ці груди! Хай хтось інший їсть ці смачні ковбаси! Та й взагалі, що тільки в цьому вгодованому і вдоволеному місті не жерлося і не марнувалося! Якими ж ледачими, якими розпещеними, якими перебірливими були ці жирні міщухи, заради них щодня різали стільки свиней і телят, і стільки гарної бідної риби витягували з річки! А сам він — яким розпещеним і зіпсованим був він сам, як до огидного подібним до тих гладких обивателів! У мандрах, у засніженому полі, от там якась суха сливка або стара скоринка хліба смакували набагато більше, ніж усі наїдки тих цехових майстрів тут, у цьому ситому житті. О, мандри, о, воля, о, вкрите місячним сяйвом пустище і сліди звірів, коли їх уважно оглядаєш у сріблястій від ранкової роси траві! Тут у місті, в осілих людей, усе було так легко і коштувало так мало, навіть кохання. Йому раптом стало цього досить, та він плювати хотів на все це. Життя тут втратило свій сенс, воно було, як порожня обгризена кістка. Воно було гарне і мало сенс, поки майстер був прикладом, а Лізбет принцесою; воно було терпимим, поки він працював над своїм апостолом Іваном. Тепер з цим було покінчено, пропали пахощі, зів'яли квіти. Ніби могутня хвиля, його охопило почуття минущості — воно часто могло так тяжко мордувати його і так сильно п'янити. Швидко все відцвітало, швидко вичерпувалося кожне бажання і не залишалося нічого, крім кісток і пороху. Утім, одне щось залишалося: вічна мати, прадавня і вічно юна, із сумною та жорстокою усмішкою любові. Він знову на якусь мить побачив її: жінка-велет, у волоссі зорі, замріяно сидячи на краю світу, грайливим рухом руки вона рвала квітку за квіткою, життя за життям і неквапом відпускала їх у безодню.

У ті дні, коли Ґольдмунд бачив, що у нього за плечима одна пора життя вже поступово відцвітала, втрачаючи свої барви, коли він блукав знайомими місцями, вже відчуваючи із сумом п'янке прощання, майстер Ніклаус, докладаючи великих зусиль, клопотався про Ґольдмундове майбутнє, аби назавжди зробити осілим цього неспокійного гостя. Він переконав цех видати Ґольдмундові свідоцтво майстра і вигадав план того, яким чином прив'язати хлопця до себе, не як підлеглого, а як

співробітника: всі великі замовлення обговорювати та здійснювати із ним, і від кожного замовлення ділити з ним заробіток. Це могло бути ризиковано, в тому числі й через Лізбет, адже молодий чоловік, звісно ж, незабаром стане його зятем. Але на таку різьбу, як фігура Св. Івана, жоден із оплачуваних коли-небудь Ніклаусом підмайстрів ніколи не спромігся, а сам він старів, творчих задумів та творчих сил у нього ставало все менше, і він не хотів бачити, як його знаменита майстерня опускається до звичайного ремесла-промислу. З цим Ґольдмундом може бути непросто, але слід ризикнути.

Так ото заклопотаний майстер Ніклаус обмірковував свої плани. Він накаже розбудувати і розширити для Ґольдмунда задню майстерню і звільнити для нього кімнату на піддашші, для прийняття його в цех він подарує йому новий гарний одяг. Він з обережністю довідався також думку Лізбет, вона очікувала на щось подібне ще від того обіду. І гляньте-но, Лізбет була не проти. Коли хлопець уже осяде і стане майстром, то він буде для неї якраз пара. І тут теж не було якихось перешкод. А якщо майстрові Ніклаусу та ремеслові ще не повністю вдалося приручити того цигана, то вже Лізбет доведе цю справу до кінця.

І ось так усе це було затіяно, і ззаду за сильцем пташкові гарненько підвісили принаду. Й одного разу послали за Ґольдмундом (той уже давно не показувався), і його знову запросили до столу, він знову з'явився вичищений і зачесаний, знову сидів у гарній, трохи занадто урочистій світлиці, знову цокався з майстром та з його донькою, аж поки вона не покинула їх, і майстер Ніклаус не заговорив навпростець про свій великий план та пропозицію.

— Ти мене зрозумів,— додав він після свого несподіваного повідомлення,— і мені не треба тобі казати, що ще ніколи молода людина, навіть не відбувши належний час науки, так швидко не підіймалася до майстра і не всідалася у тепле гніздечко. Ти впіймав своє щастя, Ґольдмунде.

Здивовано й пригнічено подивився Ґольдмунд на свого майстра й відсунув від себе келих, хоч той ще й був наполовину наповнений. Він взагалі-то очікував, що майстер Ніклаус буде його трохи лаяти через прогуляні дні і потім запропонує йому залишитися у нього підмайстром. А воно ось що. Ґольдмунд засмутився і збентежився через те, що повинен був ось так сидіти навпроти свого майстра. Він не одразу й зміркував, що відповідати.

Обличчя майстра витягнулося від розчарування, позаяк його почесна пропозиція не була тут же прийнята з покірною радістю, він підвівся й сказав: "Що ж, моя пропозиція для тебе несподівана, можливо, що ти хотів би про неї подумати. Мені справді трохи боляче, я гадав, що приготував для тебе велику втіху. Але про мене, зважай і подумай собі трохи".

— Майстре,— сказав Ґольдмунд, підшукуючи слова,— не зліться на мене! Я Вам дякую від усього серця за Вашу прихильність і дякую Вам ще більше за ту терплячість, з якою Ви мене мали за учня. Я ніколи не забуду, як я Вам зобов'язаний. Але на роздуми мені часу не потрібно, я давно вже все вирішив.

— Що ти вирішив?

— Я вирішив ще до того, як прийшов на Ваше запрошення, і до того, як щось знав про Ваші почесні пропозиції. Більше я тут не залишуся, я йду у мандри.

Ніклаус зблід і подивився на нього потьмянілими очима.

— Майстре,— благальним голосом сказав Ґольдмунд,— повірте мені, я не хочу образити Вас! Я сказав Вам, що я вирішив. Тут уже нічого не зміниш. Я мушу йти геть, мені треба в мандри, мені треба на волю. Дозвольте мені ще раз Вам сердечно подякувати і дозвольте нам по-дружньому попрощатися.

Від простягнув майстрові руку, мало не плачучи. Ніклаус не подав йому руки, його обличчя побіліло, і він почав усе швидше й швидше ходити по кімнаті, і в його кроках вчувалася несамовита лють. Ґольдмунд ще ніколи не бачив його таким.

Раптом майстер зупинився, з неймовірним зусиллям опанував себе і, не дивлячись на Ґольдмунда, процідив крізь зуби: "Добре, йди тоді! Але йди негайно! Щоб я тебе більше не бачив! Щоб я не вчинив або не сказав чогось, про що колись каятимусь! Іди!"

Ґольдмунд ще раз простягнув йому руку. Майстер зробив такий вигляд, ніби плює на неї. Тут Ґольдмунд, який тепер також зблід, тихо вийшов зі світлиці, за нею вбрав свою шапчину, зійшов сходами вниз, провів рукою по різьблених головах на сходових підпорках, внизу зайшов до малої робітні у подвір'ї, постояв недовго на прощання перед своїм Св. Іваном і покинув будинок з болем у серці, болем глибшим, ніж той, що він відчував, коли покидав замок рицаря й бідну Лідію.

Принаймні все пройшло швидко! Принаймні не було сказано нічого зайвого! Це була єдина втішна думка, коли він виходив через поріг геть, вулиця та місто несподівано дивилися йому у вічі із тим зміненим, чужим обличчям, якого набирали звичні речі, коли наше серце з ними попрощалося. Він кинув погляд назад до дверей будинку — це були тепер двері до чужого, для нього закритого дому.

Прийшовши у свою комірчину, Ґольдмунд став споряджатися в дорогу. Щоправда, було там не дуже того споряджання, нічого не треба було робити, хіба що попрощатися. Висіла там на стіні намальована ним картина, лагідна мадонна, а довкола висіли й лежали його власні речі: недільний капелюх, пара танцювальних черевиків, сувій малюнків, невелика лютня, кілька виліплених ним самим глиняних фігурок, кілька подарунків від коханок: букет штучних квітів, червона, як рубін, склянка, старий затвердлий пряник у формі сердечка й інший подібний непотріб, де кожна річ мала своє значення і свою історію, була йому любою, і тепер усі вони були обтяжливим мотлохом, бо нічого з того він

узяти з собою не міг. Йому принаймні вдалося обміняти у господаря рубінову склянку на добрячий мисливський ніж. Потім Ґольдмунд загострив того ножа на точилі у подвір'ї, покришив пряника і погодував ним курей на сусідському подвір'ї, подарував господині портрет мадонни й отримав у відповідь корисний подарунок — старий подорожній ранець зі шкіри і добрий запас поживи в дорогу. У ранець він поклав кілька своїх сорочок та кілька невеликих малюнків, згорнутих на держаку від мітли, та ще якийсь харч. Решту мотлоху треба було лишити.

У місті було чимало жінок, з якими було б доречно попрощатися, із однією з них він ще вчора спав, нічого не кажучи про свої плани. Так, те й се прилипало до кожуха тим, хто хотів податися в мандри. Цього не слід було сприймати всерйоз. Він ні з ким не попрощався, крім господарів. Зробив він це увечері, щоб на самому світанку мати змогу піти геть.

І все ж зранку знайшовся хтось, хто встав з ліжка і запросив його до кухні з'їсти молочну юшку якраз тоді, коли він хотів тихо покинути будинок. Була це донька господарів, п'ятнадцятирічна дитина, тихе хворобливе створіння з гарними очима, але із вадою у кульшовому суглобі, через що вона кульгала. Називалася вона Марія. Із втомленим від безсонної ночі обличчям, зовсім бліда, вона, проте, була причепурена й зачесана, коли подавала йому на кухні гаряче молоко з хлібом, і виглядала дуже сумною через те, що він ішов геть. Він подякував їй і на прощання співчутливо поцілував її у вузькі вуста. Благоговійно, із заплющеними очима прийняла вона поцілунок.

Розділ тринадцятий

На початках своїх нових мандрів, у першому жадібному запамороченні віднайденої свободи Ґольдмунд спершу ще мусив знову навчитися жити безпритульним, позачасовим життям мандрівця. Не коритись нікому, залежати лише від погоди та пори року, без жодної мети, без даху над головою, не мати нічого, бути беззахисним супроти

всіх можливих випадковостей — таке-то життя, дитиняче і відважне, убоге й суворе ведуть безпритульні. Вони — сини Адама, вигнанця з раю, вони брати звірям, брати тим невинним істотам. З рук неба беруть вони година за годиною те, що їм дається: сонце, дощ, туман, сніг, спеку й холод, добробут і нужду, у них немає часу, історії, ніяких прагнень і навіть того загадкового божка розвою і поступу, у який так безнадійно вірять домовласники. Волоцюга може бути ніжним чи грубим, вправним чи недолугим, відважним чи боязким, але у серці він завжди дитина, він завжди живе у перший день, на зорі світової історії, його життя завжди ведуть усього кілька найпростіших інстинктів та потреб. Він може бути розумним або не дуже, може сам глибоко усвідомлювати, яке крихке й минуще усе життя і як же жалюгідно і боязко усяка жива істота несе трішки своєї теплої крові через крижані простори всесвіту, або він просто може по-дитячому, захланно йти слідом за наказами свого бідного шлунка — однак він завжди супротивник і смертельний ворог володільника та осілої людини, які ненавидять його, зневажають і бояться, адже вони не хочуть, щоб їм пригадали про все це: ані про минущість усього сущого, ні про те, що всіляке життя безперервно марніє і в'яне, ні про безжальну крижану смерть, яка довкола нас наповнює всесвіт.

Дитяча безпосередність бурлацького життя, його материнське походження, його відвернення від законів та від духовного начала, його покинутість напризволяще та прихована й повсякчасна близькість до смерті вже віддавна глибоко увійшли в Ґольдмундову душу та наклали на неї відбиток. Те, що дух і воля тим не менше жили у ньому, що він тим не менше був митцем, робили його життя і багатим, і важким. Адже кожне життя лише через неузгодженості й суперечності стає багатим і квітучим. Чим би були розум та розважливість, не знаючи сп'яніння, чим би була чуттєва насолода, якби за нею не стояла смерть, і чим би була любов без вічної смертельної ворожнечі статей?

Літо й осінь минали-пролітали, з тяжкою бідою Ґольдмунд перебивався голодними місяцями, сп'яніло брів через солодкі пахощі весни, пори року так швидко проходили кудись, літнє сонечко у

високості вже так швидко знову заходило. Так повторювалося з року в рік, і здавалося, ніби Ґольдмунд забув, що на світі є ще щось, крім голоду та кохання й отого мовчазно-моторошного поспіху пір року; здавалося, ніби він повністю поринув у прадавній материнський світ інстинктів. Однак у кожній мрії та кожного разу, коли розмірковував у хвилини відпочинку, оглядаючи квітучі і в'янучі долини, він був наповнений спогляданням, був митцем, страждав від болісного прагнення заклясти в ім'я духу чудовий безглуздий плин життя і перетворити його на почуття.

Одного разу натрапив Ґольдмунд на товариша. Від кривавої пригоди з Віктором він більше ніколи не мандрував інакше, ніж на самоті, але той чоловік якось непомітно прибився до нього, і Ґольдмунд досить довго не міг його позбутись. Проте товариш той не був чимось на кшталт Віктора. Він ходив на прощу до Риму, був то ще молодий чоловік, він носив рясу й капелюх пілігрима. Називався він Роберт і походив з околиці на березі Боденського озера. Він був сином ремісника, якийсь час ходив до монастирської школи Св. Ґалла і вже дитиною вбив собі в голову прощу до Риму. Він постійно плекав цю улюблену думку і вхопився за першу нагоду її здійснити. Такою нагодою була смерть його батька, у майстерні якого він працював столяром. Тільки-но старого поховали, як Роберт заявив матері та сестрі, що ніщо не зможе його стримати від негайного здійснення свого бажання податися на прощу до Риму й відкупити свої та свого батька гріхи. Надаремне благали жінки, надаремне не відпускали його, він уперто стояв на своєму і замість того, щоб піклуватися про обох жінок, подався у мандри без благословення матері і під злісні прокльони сестри. Те, що гнало його, це передусім бажання мандрувати, а до цього щось таке, як поверхова побожність, тобто схильність крутитися поблизу церковних осередків та духовних закладів, втіха від служби Божої, від хрещення, похоронів, меси, ладану та свічок у церкві. Він трохи знав латину, але його дитиняча душа прагнула не вченості, а споглядання та тихого мрійництва під церковними склепіннями. Хлопцем він захоплено прислужував під час літургій як церковний служка. Ґольдмунд хоча й не сприймав його надто серйозно, та проте любив його. Він почував

спорідненість із ним в інстинктивному захопленні мандрами та чужими, невідомими краями. Отож Роберт свого часу задоволено вирушив у мандри й дійшов аж до Риму, втішався гостинністю незліченних монастирів та парафій, бачив гори і Південь, і почувався в Римі дуже добре серед усіх тих церков та побожних закладів, вислухав сотні мес та молився у найвідоміших та найсвятіших місцях, причащався й надихався ладану більше, ніж потрібно було на його маленькі юнацькі грішки та гріхи його батька. Його не було цілий рік, а то й більше, а коли він нарешті повернувся і знову увійшов до батьківського дому, то його не прийняли як блудного сина, натомість сестра перебрала за цей час хатні обов'язки і права, найняла ретельного підмайстра-столяра, за якого віддалася, і провадила хатою та майстернею настільки беззастережно, що після короткого перебування прибулець до рідного дому відчув себе зайвим, і коли він незабаром знову завів мову про відхід і про подорожі, то ніхто його не затримував. Він не дуже тим перейнявся, взяв у матері кілька відкладених на чорний день шелягів, знову вбрався, як пілігрим, і пішов на нову прощу, безцільно мандруючи через усю імперію (йдеться про середньовічну державу "Священна імперія німецької нації".— Прим. перекл.), як такий собі напіврелігійний мандрівець. На ньому брязкали пам'ятні мідяки з відомих місць прощі та посвячені вервиці.

І от він зустрів Ґольдмунда, один день мандрував із ним, поділився з ним своїми бурлацькими спогадами, загубився у наступному містечку, знову натрапляв на нього тут і там і зрештою таки залишився з Ґольдмундом. То був товариський і послужливий супутник. Ґольдмунд йому дуже подобався, він намагався завоювати його прихильність дрібними послугами, захоплювався його знаннями, його сміливістю, його розумом, і йому подобались Ґольдмундові здоров'я, сила та відвертість. Вони призвичаїлися один до одного, бо ж і Ґольдмунд був поступливим. Одного лише не міг Роберт терпіти — коли Ґольдмунда охоплював смуток або коли він поринав у роздуми, то він затято мовчав і не звертав уваги на товариша, так, ніби того й не було, тоді не можна було ані теревені правити, ні розпитувати, ні втішати, тоді треба було лишити його в спокої і дати помовчати. Роберт швидко навчився цього. Відколи

він помітив, що Ґольдмунд знає напам'ять немало латинських віршів і пісень, відколи він перед порталом одного собору почув від Ґольдмунда тлумачення кам'яних постатей, відколи він побачив, як Ґольдмунд на голій стіні, під якою вони відпочивали, швидкими розложистими штрихами намалював крейдою великі, в людський зріст фігури, він вважав свого товариша за Божого улюбленця, мало не за чарівника. Те, що він був ще й улюбленцем жінок і чимало з них здобував одним лише поглядом чи усмішкою, Роберт також бачив, це йому менше подобалося, однак він не міг не захоплюватися й цим.

Якось їхня подорож несподіваним чином перервалась. Одного дня вони підійшли до села, де їх зустріла зграйка озброєних дрючками, палицями та ціпами селян, і їхній ватажок здалеку крикнув їм, щоб вони негайно повертали й забиралися геть, до дідька, а ні, то їх затовчуть на смерть. Поки Ґольдмунд і далі стояв, бажаючи довідатись, що ж трапилося, йому в груди встиг потрапити камінь. Роберт, на якого він оглянувся, вже втікав, як навіжений. Селяни грізно підступили ближче, і Ґольдмундові не залишалося нічого іншого, як рушити, якщо й не так швидко, слідом за втікачем. Тремтячи всім тілом, Роберт чекав на нього під поставленим серед поля розп'яттям.

— Дуже по-геройськи ти біг,— сміявся Ґольдмунд.— Але що це ті задрипанці вбили собі в свої тупі голови? Може, йде війна? Вони виставили озброєну варту перед своїм кублом і не хочуть нікого пускати! Мені дуже цікаво, що все це означає.

Ні один, ні другий цього не знали. Лише наступного ранку вони дещо розвідали в одному господарстві, що стояло на відлюдді, й почали розуміти, у чому розгадка таємниці. В господарстві цьому, що складалося з хатинки, стайні та клуні й було оточене зеленим городом з високою травою й численними фруктовими деревами, було напрочуд тихо й сонно: ані людського голосу, ні кроків, ні дитячих криків; не було чути, щоб хтось мантачив косу. На подвір'ї у траві стояла корова й ревіла, було добре видно, що її час подоїти. Вони підійшли під хату, постукали у двері, відповіді не було, вони пішли до стайні. Та стояла

відкрита й світилася пусткою, вони перейшли до клуні, на солом'яній стрісі якої виблискував на сонці світлозелений мох, але й там не знайшли ні душі. Тоді вони повернулися до хатини, здивовані й збентежені запустінням цього житла, знову загримали кулаками у двері і знову відповіді не було. Ґольдмунд спробував відчинити і на своє здивування виявив, що двері незачинені, він притиснув їх досередини й увійшов до темної кімнати. "Дай Боже!",— голосно вигукнув він, а потім: "Хтось є вдома?", але й далі було тихо. Роберт залишився перед дверима. З цікавістю Ґольдмунд просувався далі. У будинку стояв тяжкий дух, відгонило чимось дивним та огидним. У грубі було повно попелу, він дмухнув досередини, на дні в обвуглілих полінах ще тліли іскри. Тут він побачив у напівтемряві, що з другого боку, за піччю хтось сидів, хтось сидів на стільці й спав, виглядало, що це стара жінка. Гукати не допомагало, здавалося, хатина зачарована. Він по-дружньому поплескав по плечах жінку на стільці, вона не поворухнулася, і тоді він побачив, що вона сиділа в самісінькому центрі павутиння, частина його ниток була закріплена у її волоссі та на її колінах. "Вона мертва",— подумав він, трохи злякавшись, і, щоб упевнитися, він заходився коло вогню, розворушив вугілля і дмухав, аж поки не добув вогонь і не розпалив довгу скіпку. Він освітив нею лице жінки на стільці. Під сивим волоссям він побачив синюшне, аж почорніле лице трупа, одне око було розплющене і порожньо глипало свинцевим поглядом. Жінка померла тут, сидячи у кріслі. Що ж, їй вже не можна було допомогти.

З палаючою скіпкою Ґольдмунд продовжував нишпорити по хаті і в тій самій кімнаті побачив, як на порозі до задньої кімнати лежав ще один небіжчик, хлопчик віком десь восьми або дев'яти років з роздутим, спотвореним лицем, у самій сорочці. Він лежав животом на колоді, що правила за поріг, обидві руки він розгнівано затис у міцні кулачки. "Це вже другий",— подумав Ґольдмунд, ніби у страшному сні пішов далі, у задню кімнату, там віконниці були розчинені навстіж і досередини лилося денне світло. Він обережно погасив свій світильник і розтоптав на підлозі іскри.

У задній кімнаті стояло три ліжка. Одне було порожнє, під грубим сірим простирадлом проглядала солома. У другому лежав ще один, бородатий мужчина, закляклий, на спині, з відкинутою назад головою і задертими догори підборіддям та бородою, мабуть, господар. Його запале обличчя блідо мерехтіло незнаними фарбами смерті, одна рука чоловіка звисала до долівки, там лежав перекинутий глиняний глечик на воду, вже порожній, розлита вода ще не повністю всмокталася, вона стекла у заглибину, де й тепер стояла невелика калюжа. А в другому ліжку лежала повністю загорнута у простирадла й ковдри, міцна велика жінка, лице її було притиснуте до ліжка, грубе, біле, як солома, волосся мерехтіло на яскравому світлі. Ніби впіймане і придушене у скуйовдженому простирадлі біля жінки, міцно тулячись і обнімаючи її, лежало дівча-підліток, з таким самим солом'яним волоссям, на її обличчі мерця проступили сіро-сині плями.

Погляд Ґольдмунда блукав від одного мерця до іншого. На обличчі дівчинки, хоча воно й було вже геть спотворене, все ще стояв вираз якогось безпомічного смертельного жаху. У потилиці й у волоссі матері, яка так глибоко і так безтямно закуталася у постіль, можна було прочитати лють, страх і пристрасне бажання утекти, особливо ж ніяк не могло змиритися зі смертю розпущене волосся. На лиці селянина були упертість і гіркий біль; він, як здавалося, помер важко, але по-чоловічому, його бородате обличчя проступало різко і гостро, ніби у якогось воїна, що поліг на полі бою. Ця спокійна, уперта й штивна, досить стримана постава була прекрасною, той, хто так прийняв смерть, звісно ж, не був мізерною та боязкою людиною. Зворушливим натомість був трупик хлопця, що лежав животом на порозі, обличчя його не говорило ні про що, але його місце на порозі разом із міцно затиснутими дитячими кулачками виказували багато чого: безвихідне страждання, безпорадний захист супроти нечуваного болю. Зовсім поруч з його головою у дверях було пропиляно отвір для кішки. Ґольдмунд уважно приглядався до всього. Все у цій хатині без сумніву виглядало жахливо, а трупний сморід був потворним, і тим не менше все це мало для нього якусь таку притягальну силу, все це було величне й доленосне, таке

правдиве, таке незаперечне, що всім тим здобуло його серце і проникло йому в душу.

Тим часом Роберт почав гукати знадвору, нетерпляче й перелякано. Ґольдмунд любив Роберта, але в цю мить він подумав, як же жива людина у своїх страхах, своїй допитливості, всьому своєму хлоп'яцтві мізерна та нікчемна порівняно з мертвими. Він не відповів Робертові, віддаючись повністю видовищу з мерцями, із тією дивною сумішшю сердечного співчуття та холодного спостереження, як то воно властиво митцям. Він уважно придивлявся і до лежачих постатей, і до сидячих, до голів, рук, рухів, у яких вони заклякли. Як же тихо було в цій зачарованій хатині! Як дивно й огидно смерділо! Якою ж примарною і сумною була ця мала людська домівка, де ще тліли рештки вогню в печі — заселена мерцями, заповнена і пройнята смертю! Незабаром цим тихим постатям відпаде з щік м'ясо і щурі гризтимуть їхні нігті. Те, що інші люди відбувають у домовині й у могилі, добре заховані, невидимі, те останнє і найжалюгідніше, розклад і гниття, ці п'ятеро відбудуть тут, удома, в своїх кімнатах, при денному світлі, із незачиненими дверима, без клопотів, без встиду, без захисту. Ґольдмунд уже бачив чимало мертвих, але таку картину безжальної роботи смерті він не зустрічав ще ніколи. Сприйняв він усе це з глибоким почуттям.

Врешті-решт хід його думок порушили Робертові крики з-за дверей, він вийшов надвір. Товариш боязко поглядав на нього.

— Що там? — тихо запитав він повним страху голосом.— В хаті що, нікого нема? О, які в тебе очі. Та говори вже!

Ґольдмунд зміряв його холодним поглядом.

— Зайди та й подивися сам, це досить смішне господарство. Потім ми подоїмо на тому боці гарну корову. Вперед!

Роберт нерішуче увійшов до хатини, попрямував до груби, натрапив на сидячу стару і, коли побачив, що вона мертва, голосно закричав. Він швидко повернувся із широко розплющеними очима.

— Ради Бога! Там біля груби сидить мертва жінка. Що це? Чому біля неї нікого нема? Чому її не ховають? О, Боже, вже чути запах.

Ґольдмунд усміхнувся.

— Ти великий герой, Роберте, але повернувся ти зашвидко. Адже мертва жінка, коли вона ото сидить так у кріслі, це незвичайне видовище; але якщо ти зробиш ще пару кроків далі, то зможеш побачити щось іще незвичайніше. Їх п'ятеро, Роберте. У ліжках лежить троє, і мертвий хлопчина лежить прямо на порозі. Всі мертві. Вся сім'я лежить, і вся мертва, хата вимерла. Тому ніхто й не подоїв корову.

Той з жахом дивився на нього, потім раптом вигукнув здавленим голосом: "О, тепер я розумію й селян, які не хотіли нас учора пускати в село. 0, Боже, тепер мені все зрозуміло. Це ж чума! Це чума, клянуся своєю бідною душею, Ґольдмунде! А ти так довго був всередині і, можливо, торкався мерців! Геть, ти, не підходь близько до мене, ти точно заражений. Мені шкода, Ґольдмунде, але мені треба геть звідси, я не можу залишатися з тобою".

Він уже хотів було бігти, але його міцно вхопили за поли його плаща пілігрима. Ґольдмунд дивився на нього з німим докором, тримаючи міцно й безжально, хоча той наїжачився і впирався.

— Мій хлопчику,— сказав він дружньо-насмішкуватим тоном,— ти розумніший, ніж можна було подумати, ти, мабуть, маєш рацію. Що ж, ми довідаємося про це у наступному дворі чи селі. Ймовірно, що у цій околиці чума. Побачимо, чи ми виплутаємося з цього живими й здоровими. Але дозволити тобі втекти, маленький Роберте, я не можу. Бачиш, я милосердний чоловік, серце у мене занадто м'яке, і коли я

подумаю, що ти міг би там у хаті заразитися, і я б дозволив тобі втекти геть і от ти лежиш десь у полі і вмираєш, і ніхто не закриє тобі очі, ніхто не викопає могилу і не вкине на тебе трохи землі — ні, любий друже, від такого жаль стискає мені горло. Тому вважай і добре собі затям, що я кажу, двічі я не повторюватиму: ми обидва в однаковій небезпеці, це може трапитися і з тобою, і зі мною.

Ми будемо й далі разом, і ми обидва або разом згинемо, або втечемо від цієї клятої чуми. Якщо ти захворієш і помреш, то я тебе поховаю, обіцяю. А якщо мені судилося вмерти, роби, як хочеш, ховай мене або відпекайся від того, мені все одно. Але перед тим, дорогий мій, ніхто нікуди не тікає, зарубай собі це на носі! Ми будемо потрібні один одному. А тепер стули писок, більше нічого не хочу слухати, і пошукайно десь у стайні відро, щоб ми нарешті корову подоїли.

Так усе й сталося, і від тієї хвилини Ґольдмунд наказував, а Роберт слухався, і так велося їм обом добре. Роберт більше не намагався утекти. Він лише примирливо сказав: "Я на якусь мить злякався тебе. Мені не сподобалося твоє лице, коли ти повернувся із тої хати з мертвяками. Я подумав, що ти підхопив чуму. Але якщо це й не чума, лице твоє стало іншим. А що, те, що ти там бачив, виглядало так жахливо?"

— Аж так жахливо не було,— трохи вагаючись, відповів Ґольдмунд. — Я там всередині не бачив нічого, крім того, що й нас із тобою чекає, навіть коли ми й не захворіємо на чуму.

Мандруючи далі, вони незабаром всюди наштовхнулися на Чорну смерть, що правила у країні. Чимало сіл взагалі не впускали до себе чужинців, в інших вони могли безперешкодно ходити кожною вулицею. Багато дворів було покинуто, чимало мертвих розкладалося в полі або по хатах. У стайнях ревіли недоєні й голодні корови, а ще худоба дико гасала по полях. Вони доїли й годували чимало корів та кіз, зарізали й підсмажили собі на узліску не одне козеня й порося, пили вино й сидр із багатьох залишених без догляду погребів. Їм добре жилося, було аж

донесхочу. Але смакувало все те їм лише наполовину. Роберт жив у постійному страху перед пошестю, при вигляді мерців йому ставало погано, часто він від страху геть втрачав голову, знову й знову він думав, що заразився, подовгу тримав голову й руки над димом їхнього таборового вогнища (вважалося, що це має лікувальну дію), навіть уві сні обмацував себе, чи часом десь на ногах, руках чи під пахвами не вискочили жовна.

Ґольдмунд часто сварив його, а часто й висміював. Він не поділяв Робертового страху, ані його огиди; захоплений і пригнічений ішов він країною мертвих, його страшенно притягував вигляд Великої кончини, душу йому заповнила Велика осінь, серце його було важке від пісень жнивуючої коси. Інколи образ вічної матері знову з'являвся йому, велетенське бліде обличчя з очима медузи, з важкою усмішкою, повного страждань і смерті.

Якось вони підійшли до невеликого, сильно укріпленого містечка. Від міської брами оборонний хід з бійницями на висоті будинків проходив по внутрішній стороні міських мурів, але нагорі не стояли вартові, не стояв вартовий і при навстіж розчиненій брамі. Роберт відмовився увійти до міста і заклинав товариша не робити цього. Між тим вони почули, як б'є дзвін, до брами вийшов священик з хрестом у руках, а за ним підійшли три підводи, дві з яких були запряжені кіньми, а одна парою волів, і підводи ті були догори наповнені мерцями. Кілька слуг у дивних плащах, із повністю захованими у клобуки обличчями, ішли поруч, поганяючи худобу.

Роберт зблід і десь пропав, а Ґольдмунд, тримаючись недалеко, пішов слідом за підводами з мерцями. Вони відійшли на пару сот метрів, цвинтаря там не було, посеред чистого поля лише було викопано яму, всього в три лопати глибиною, але величиною з добру залу. Ґольдмунд стояв і дивився, як слуги жердинами та баграми стягали мерців з підвод і зіштовхували їх купами у велику яму, як священик щось пробурмотів, поводив над нею хрестом та й пішов геть, як слуги розпалили з усіх боків неглибокої могили велике багаття й мовчки побігли назад до

міста, і ніхто навіть не спробував закидати яму. Він подивився униз, там лежало з п'ятдесят трупів, а то й більше, накиданих один на одному, багато з них були зовсім голі. Жалібно тут і там стриміла вгору заклякла рука або нога, де-не-де на вітрі слабо тріпотіла сорочка.

Коли він повернувся, Роберт благав його майже на колінах якнайшвидше йти далі. Він таки мав підстави так благати, він бачив у відсутньому погляді Ґольдмунда оту йому вже аж занадто добре відому заглибленість та зациpеніння, оте звернення до жахливого, ту моторошну цікавість. Йому не вдалося затримати товариша. Ґольдмунд пішов у місто сам.

Він пройшов браму, полишену без охорони, і коли почув відлуння своїх кроків по бруківці, то в його пам'яті сплило багато містечок і брам, що через них він так-от мандрував, і він пригадав собі, як тоді його зустрічали крики дітей, ігри хлопчаків, сварки жінок, стукотнеча ковальського молота і дзвінке відлуння ковадла, гуркіт підвод і ще багато інших звуків, тонких та грубих; усе те розмаїття, переплетене в якусь сітку, свідчило про всю різноманітність людської праці, радощів, вчинків та утіх товариського життя. Натомість тут, під цією порожньою брамою та на цих порожніх вулицях нічого не звучало, ніхто не сміявся, не кричав, усе лежало заклякле у мертвій мовчанці, і дзюркотлива мелодія джерела звучала занадто голосно, здавалася ледве що не гуркотом. За одним відчиненим вікном було видно булочника серед його булок та буханок. Ґольдмунд показав на одну булку, і булочник обережно її простягнув йому на довгій пекарській лопаті, чекаючи, що Ґольдмунд покладе йому на лопату гроші, і злісно, але без крику зачинив віконце, коли чужинець відкусив булку й пішов далі, не заплативши. Перед вікнами одного гарного будинку стояв рядочок глиняних горщиків, у яких зазвичай цвіли б квіти, а тепер з тих порожніх горщиків звисало лише висохле листя. З іншого будинку долинало схлипування й жалісні дитячі крики. Та вже на наступній вуличці Ґольдмунд угорі за вікном побачив гарну дівчину. Вона стояла і чесала волосся, а він дивився на неї, аж поки вона не відчула його погляду і не глянула вниз, почервонівши, вона дивилась на нього, і коли він приязно

усміхнувся до неї, по її зашарілому обличчі теж повільно пробігла слабка усмішка.

— Ти вже скоро зачешешся? — гукнув він вгору.

Усміхаючись, вона виставила з віконної рами світле личко.

— Ще не хвора? — запитав він, і вона труснула головою.— Ну то ходи зі мною з цього міста мертвих, ми підемо до лісу і гарно собі заживемо.

Вона зробила круглі очі.

— Ти довго не думай, я серйозно,— крикнув Ґольдмунд.— Ти у тата й мами, чи на службі в чужих людей? Ага, значить у чужих. Ну то ходи, дитино злота, дай старим вмерти, ми молоді й здорові, і хочемо ще трошки пожити собі на втіху. Ходи, темноволосику, я серйозно.

Вона оцінююче дивилася на нього, вагаючись і дивуючись. Ґольдмунд повільно пішов далі, блукав якоюсь безлюдною вуличкою, потім ще однією, і поволі повернув назад. Дівчина все ще стояла там у вікні, перехилившись вперед, і зраділа, що Ґольдмунд прийшов знову. Вона кивнула йому, він повільно йшов далі, вона незабаром пішла вслід за ним, ще перед брамою наздогнала його, з невеликим клунком у руці і червоною хустиною на голові.

— А як ти називаєшся? — запитав він її.

— Лене. Я йду з тобою. О, як тут в місті кепсько, всі вмирають. Тільки геть звідси, тільки геть!

Поблизу брами на землі скоцюрбився невдоволений Роберт. Він підскочив, коли підійшов Ґольдмунд, а коли побачив дівчину, то закотив очі. Цього разу він не піддався відразу, ремствував і влаштовував сцени. Що оце хтось може з тої клятої зачумленої діри привести сюди якусь

людину, і що від нього вимагають терпіти її товариство, та це не просто божевілля, це означає спокушати Бога; він впирався, він більше не йде в компанії, його терпець увірвався.

Ґольдмунд дав йому заходитися прокльонами й скаргами, аж поки той не заспокоївся.

— Так,— мовив він,— ти тут досить нам виспівував. А тепер ти підеш з нами і будеш тішитися, що ми маємо таке гарне товариство. Вона називається Лене, і вона залишається зі мною. Але я й тебе хочу потішити, Роберте, послухай, ми тепер якийсь час заживемо спокійно та здорово, і заберемося чумі геть з дороги. Ми підшукаємо гарне місце з порожньою хатиною, або собі її побудуємо, я хочу там бути господарем, а Лене господинею, а ти будеш нашим другом і з нами житимеш. І тепер усе у нас буде гарненько і приязно. Згода?

О, так, Роберт дуже був згоден. Якщо від нього не вимагатимуть, щоб він подавав Лене руку або торкався її одягу...

— Ні,— сказав Ґольдмунд.— Цього не вимагатимуть. Тобі, власне кажучи, суворо забороняється й пальцем торкатися Лене. Навіть не думай!

Далі вже вони йшли втрьох, спочатку мовчки, потім дівчина потроху почала говорити, яка вона рада знову бачити небо, і дерева, і луки, там у зачумленому місті було так жахливо, важко й сказати. І вона почала розповідати, звільняючи своє серце від сумних та жахливих картин, які їй доводилось бачити. Вона розказала чимало історій, жахливих історій, містечко повинно було бути справжнім пеклом. З двох лікарів один помер, а інший ходив лише до багатих, і в багатьох будинках мерці лежали й розкладалися, бо ніхто їх не забирав, в інших будинках збирачі трупів крали, блудили й гріховодили, і часто разом з трупами вони витягали з ліжок ще живих хворих й жбурляли їх на гицельські візки і разом з мерцями кидали їх до ями. У неї було чимало страшних історій, і

ніхто не перебивав її. Роберт слухав із млосним страхом, а Ґольдмунд був спокійним та байдужим, даючи тим жахіттям вийти назовні, і нічого на все це не сказав. А що можна було сказати? Зрештою Лене втомилася, потік вичерпався, їй забракло слів. Тоді Ґольдмунд почав іти повільніше й тихо заспівав пісню на багато куплетів, і з кожним куплетом голос його ставав усе дужчим; Лене почала усміхатися, а Роберт слухав, щасливий і глибоко здивований — він ще ніколи дотепер не чув, щоб Ґольдмунд співав. Усе вмів він, цей Ґольдмунд! Ось він ішов і співав, що за дивний чоловік! Співав він майстерно і чисто, але приглушеним голосом. І Лене вже на другій пісні тихо підспівувала, а незабаром заспівала на повен голос. Надходив вечір, ген-ген за пустищами стояв чорний ліс, а за ним невисокі сині гори, які ніби ізсередини ставали все синішими. То весело, то урочисто звучав у такт крокам їхній спів.

— Ти нині такий задоволений,— сказав Роберт.

— Так, я задоволений, звісно, що я задоволений, я знайшов таку вродливу кохану. Ах, Лене, як це добре, що збирачі трупів залишили тебе для мене. Завтра ми підшукаємо собі маленьку домівку, там нам має бути добре і радісно від того, що тіло й кості тримаються на нас вкупі. Лене, ти вже коли-небудь бачила восени у лісі товстий гриб: його так полюбляють равлики і він їстівний?

— О, так,— засміялася вона,— я не один раз його бачила.

— Твоє волосся такого ж брунатного кольору, як той гриб, Лене. І пахне він гарно. Поспіваємо ще? Може, ти голодна? У моєму ранці є ще чогось добренького.

Наступного дня вони знайшли те, чого шукали. У маленькому березовому гайку стояла хижка з грубих колод, колись, мабуть, збудована лісорубами або мисливцями. Стояла вона порожня, двері вони без труднощів висадили, і Роберт теж вважав, що це добра хатина і

здорова околиця. Дорогою вони натрапили на кіз, які блукали без пастуха, одну гарну козу вони взяли із собою.

— Ну от, Роберте,— сказав Ґольдмунд,— хоча ти й не тесля, то принаймні був колись столяром. Ми тут будемо жити. Ти повинен поставити у нашому замку переділку, щоб ми мали дві кімнати, одну для Лене і для мене, а одну для тебе і для кози. Їжі у нас залишилося небагато, нині мусимо задовольнитися козячим молоком, багато це, чи мало. Отож ти повинен збудувати стіну, а ми вдвох влаштуємо для нас усіх нічліг. А завтра я піду по харчі.

Усі відразу взялися до роботи. Ґольдмунд і Лене пішли по сіно, папороть і мох для нічлігу, а Роберт витягнув свого ножа й загострив його об камінь, щоб натесати невеликих стовбурців на стіну. Але за один день він не впорався і ввечері пішов спати надвір. У Лене Ґольдмунд знайшов солодку подругу, сором'язливу і недосвідчену, але повну кохання. Він м'яко поклав її собі на груди, довго не спав і слухав, як б'ється її серце, коли вона вже втомлена і насичена заснула. Він вдихав запах її каштанового волосся, пригорнувся до неї, водночас думаючи про ту велику неглибоку яму, куди закутані чорти кидали ті підводи з мерцями. Гарним було життя, гарним і швидкоплинним було щастя. Чудовою і швидков'янучою була юність.

Переділка у хатині була дуже доброю, зрештою вони працювали над нею утрьох. Роберт, бажаючи показати, що він може, палко говорив про те, чого то він усього хотів зробити, якби тільки мав і столярний верстак, й інструменти, і косинець, і цвяхи. Позаяк у нього не було нічого, крім свого ножа та своїх рук, він задовольнився тим, що нарізав з десяток березових кілків і з них на підлозі хатини звів міцну грубу переділку. Проміжки між кілками, наказав він, слід заповнити плетеним дроком. На це треба було часу, але було їм радісно й гарно, допомагали всі. Тим часом Лене ходила на пошуки ягід і доглядала за козою, а Ґольдмунд під час невеликих вилазок вивчав довколишню місцевість, шукаючи їжу, і приносив із собою те й се. Довкола них ніде взагалі не було людей, цим особливо був задоволений Роберт, вони почувалися у

безпеці перед заразою і перед людською ворожістю. Проте тут був і недолік, їжі можна було знайти небагато. Недалеко була покинута селянська хатка, на цей раз без мертвих, то ж Ґольдмунд запропонував жити там замість їхньої хижки, але Роберт із жахом відмовився і дуже неохоче дивився, як Ґольдмунд увійшов до порожньої хатки, і кожну принесену звідти річ треба було спочатку обкурити і помити, перед тим як Роберт її торкався. Ґольдмунд відшукав там небагато, було, проте, два ослінчики, дійниця, якесь глиняне начиння, сокира. Одного дня він у полі впіймав дві заблукалі курки. Лене була закохана і щаслива, і всім трьом приносило втіху будувати їх маленьку домівку і робити її щодня трохи кращою. Хліба бракувало, тому вони завели ще одну козу, а ще знайшли невелику ділянку буряків. День за днем проходив, плетена стіна була готова, вони покращили ложа і поставили грубку. Струмок був недалеко, вода була чистою і солодкою. При роботі вони часто співали.

Одного дня, коли вони разом пили своє молоко і прихвалювали своє хазяйновите життя, Лене раптом сказала мрійливим тоном: "А що буде, коли настане зима?"

Ніхто не відповів. Роберт засміявся, Ґольдмунд дивно дивився перед себе. Зрештою Лене помітила, що ніхто не думав про зиму, що ніхто не думав про те, щоб всерйоз так довго залишатися на тому самому місці, що домівка — це зовсім не домівка, що вона була межи волоцюг. Вона похилила голову.

Тоді заговорив Ґольдмунд, грайливо і підбадьорююче, як до дитини: "Ти селянська донька, Лене, селяни завжди вже наперед дуже переймаються. Не бійся, ти знову віднайдеш дорогу додому, коли ця пора моровиці закінчиться, адже вона не триватиме вічно. Тоді ти повернешся до своїх батьків чи там до кого ти ще маєш, або знову підеш у найми до міста, і матимеш свій кусень хліба. Але зараз літо і всюди довкола — смерть, а тут гарно, і нам добре. А тому ми залишимося тут так довго чи недовго, як нам захочеться.

— А потім? — різко крикнула Лене.— А потім що, кінець? І ти підеш геть? А я?

Ґольдмунд взяв її за косу і легенько смикнув.

— Маленьке дурне дитя,— сказав він,—ти вже забула збирачів трупів, і вимерлі будинки, і велику яму перед брамою, де горіли багаття? Ти мусиш тішитися, що не лежиш там у ямі, а на сорочечку твою дощик не крапає. Думай про те, від чого ти втекла, про те, що все ще відчуваєш таке любе життя у своїх жилах і можеш сміятися й співати.

Вона й далі була невдоволеною.

— Але я не хочу йти кудись далі,— жалісно сказала вона,— і тебе не хочу відпускати, ні. Не можна ж тішитися, коли знаєш, що незабаром усе закінчиться й зникне!

Знову відповів Ґольдмунд, приязно, але з прихованою погрозою в голосі:

— Про це, маленька Лене, вже ламали собі голову всі мудреці та святі. Немає такого щастя, яке довго триває. Але якщо тобі того, що ми зараз маємо, не досить, і воно тобі радості більше не приносить, то я в ту ж хвилину запалю хижку, і кожен з нас піде своєю дорогою. Добре вже, Лене, досить поговорили.

При тому й залишилися, і вона піддалася, але радість її було затьмарено.

Розділ чотирнадцятий

Ще не до кінця відцвіло літо, як життя у хатині вже підійшло до кінця, зовсім інакше, ніж вони собі уявляли. Одного дня Ґольдмунд бродив по околиці з метавкою на птахів, сподіваючись упіймати куріпку

або ще якусь дичину; з харчами стало дуже туго. Лене була поблизу і збирала ягоди, часом він проходив біля неї й бачив, як над чагарником її голова на засмаглій шиї виглядала із полотняної сорочки і чув, як вона співає. Одного разу він поласував біля неї ягодами, а потім побрів далі і якийсь час більше її не бачив. Він думав про неї, трохи з ніжністю, а трохи сердито, вона якось знову заговорила про осінь та про майбутнє, і що вона думає, ніби вагітна, і що вона його не відпустить. "Тепер усе скоро закінчиться,— подумав він,— незабаром з мене буде досить, я тоді помандрую собі сам і залишу й Роберта, хочу до зими знову дібратися до великого міста, до майстра Ніклауса, там перебуду зиму, наступної весни куплю собі добрі нові черевики і подамся в дорогу, і йтиму далі й далі, аж поки не прийду у наш монастир Маріябронн і не привітаюся з Нарцисом, це ж уже буде добрих десять років, як я його не бачив. Я мушу його побачити знову, хоча б на день або два".

Якийсь незнайомий звук вивів Ґольдмунда з роздумів, і він раптом усвідомив, як далеко відсіль опинився він зі всіма своїми думками та бажаннями. Він уважно прислухався, той тривожний звук повторився, йому здалося, що він упізнав голос Лене, і він пішов йому назустріч, хоча й був незадоволений, що вона його кличе. Незабаром він уже був досить близько

— так, це був голос Лене. Вона кричала його ім'я так, ніби була у великій скруті. Він побіг швидше, ще трохи сердитий, але при її повторних криках у ньому взяли гору співчуття та тривога. Коли він нарешті зміг її побачити, вона чи то сиділа, чи то стояла на колінах, у роздертій сорочці, кричала й боролася з якимось чоловіком, що намагався її зґвалтувати. У кілька довгих стрибків Ґольдмунд примчав туди й усю накопичену в собі злість, неспокій та тривогу вихлюпнув з шаленою люттю на нападника-чужинця. Він застав його зненацька, коли той майже повністю придавив Лене до землі, її оголені груди кривавилися, чужинець жадібно обхопив її. Ґольдмунд кинувся на нього і розлючено стиснув йому руками горлянку. Поросла густою бородою, вона на доторк була худа й жилава. Відчуваючи насолоду, Ґольдмунд тиснув, аж поки нападник не відпустив дівчину і не повис знесилено на

його руках. І далі стискаючи йому горло, він проволік його, вже зовсім безсилого й напівмертвого, до сірих скелястих виступів, що недалеко стирчали із землі. Там він підняв переможеного вгору, хоч той і був дуже важким, і двічі або тричі гепнув його головою по гострому краю скелі. Ґольдмунд переламав йому шию й відкинув тіло геть від себе. Його лють ще не вгамувалася, він міг і далі знущатися над ним.

Променіючи, дивилася на все це Лене. Її груди кровоточили, вона й далі дрижала всім тілом, важко дихаючи, але незабаром прийшла до себе і з якимось відсутнім поглядом, повним блаженства й подиву спостерігала, як її сильний коханий потягнув геть того зайду, як він його здушив, як він йому зламав шию і пожбурив геть від себе його труп. Той, мов забита на смерть гадюка, обвисло лежав, дивно скрутившись, його сіре обличчя зі скуйовдженою бородою та рідкою чуприною було жалюгідно повернуте горілиць. Сяючи радістю, Лене підвелася і припала Ґольдмундові до серця, та раптом зблідла, переляк усе ще стискав їй тіло, її знудило і вона знесилено опустилася на кущ чорниць. Але невдовзі вона таки змогла піти з Ґольдмундом до хатини. Ґольдмунд помив їй груди, вони були роздряпані і на одній із них була рвана рана від укусу зубів того нелюда.

Роберт страшенно розхвилювався тою пригодою, він збуджено розпитував про подробиці бійки.

— Кажеш, шию зламав? Надзвичайно! Ґольдмунде, та тебе треба боятися.

Але Гольдмунд не бажав далі про це говорити, він уже охолов. Ідучи геть від мертвого, він думав про бідного грабіжника Віктора та про те, що ось уже друга людина пішла на той світ від його руки. Щоб здихатися Роберта, він сказав: "Ну, а тепер і ти міг би щось зробити. Піди-но туди й подбай про те, щоб відтягнути труп геть. Коли буде занадто важко викопати яму, то його треба перенести у зарослі комишу або добре закрити камінням і землею". Проте цю зухвалу вимогу було

відхилено, з трупами Роберт не бажав маги нічого спільного — ти ж ніколи не знаєш, заражені вони чумою чи ні.

Лене лягла в хатині. Укус на грудях болів, але незабаром вона почала почувати себе краще, знову підвелася, розпалила вогонь і загріла молока на вечерю, вона була у доброму настрої, але її рано відіслали до ліжка. Вона послухалася, мов ягня, настільки вона захоплювалася Ґольдмундом. А той був мовчазним і похмурим; Робертові це було відомо, і він залишив його у спокої. Коли пізніше Ґольдмунд відшукав свій сінник, то схилився над Лене і прислухався. Вона спала. Він почував себе неспокійно, думав про Віктора, відчув тривогу і потяг до мандрів, мав враження, що іграм з домівкою прийшов кінець. Одна річ, проте, змусила його особливо замислитись. Він упіймав погляд, з яким Лене дивилася на нього, коли він тряс того мертвого чоловіка і пожбурив його геть від себе. Дивний це був погляд, він знав, що ніколи його не забуде: з широко розплющених, нажаханих і захоплених очей струменіла гордість, тріумф, така глибока, така пристрасна жадоба бути співучасником помсти і смертовбивства — такого він ще на жіночому обличчі ніколи не бачив і ніколи й не здогадувався про нього. Якби не цей погляд, думалося йому, то він би, мабуть, колись з роками забув обличчя Лене. Цей погляд зробив обличчя її, сільської дівчини, величним, прекрасним і жахливим. Уже багато місяців очі його не зустрічали нічого, що б пройняло його бажанням: "Це треба намалювати!" Через цей погляд він із жахом відчув, як у ньому знову бринить це бажання.

Позаяк спати він не міг, то зрештою підвівся і вийшов з хижки. Було прохолодно, легкий вітерець блукав у березняку. У темряві він ходив туди й сюди, зрештою всівся на камінь і глибоко засмучений сидів, поринувши в роздуми. Йому було шкода Віктора, було шкода того, кого він убив нині, було шкода втраченої невинності й дитинності його душі. Чи тільки для того пішов він геть з монастиря, покинув Нарциса, образив майстра Ніклауса й відмовився від вродливої Лізбет, щоб ось тепер мати притулок серед поля, підстерігати заблукалу худобу й убити там на камінні цього бідолаху? Чи мало все це сенс, чи було взагалі

варто все це пережити? Серце йому стислося від безглуздя та від зневаги до самого себе. Він відкинувся назад і, простягнувшись на спині, вдивлявся у небо, вкрите блідим нічним хмаровинням, у заціпенінні думки йому геть пропали, він не знав, чи то він дивиться на хмари в небі, чи в понурий світ всередині себе самого. Несподівано в ту мить, коли він ось-ось мав заснути на камені, з'явилось раптом, мов блискавиця у хмарах, що бігли по небу, бліде велике обличчя, обличчя Єви, дивилося воно важко й похмуро, і раптом на ньому широко розплющились великі очі, повні хтивої насолоди й кровожерливості. Ґольдмунд спав, поки не змок від роси.

Наступного дня Лене була хвора. Її лишили в ліжку, їм треба було багато що зробити: Роберт зранку натрапив у ліску на дві вівці, які тут же втекли від нього. Він покликав Ґольдмунда, вони більше як півдня полювали й одну вівцю таки впіймали. Повернулися вони з тією вівцею добряче потомлені. Лене почувала себе дуже погано. Ґольдмунд оглянув і обмацав її — і знайшов чумні жовна. Він приховав це, та Роберт щось запідозрив, коли почув, що Лене все ще хвора, у хатині він більше не затримувався.

Він, мовляв, пошукає собі нічліг надворі, і козу візьме із собою, адже й вона могла б заразитися.

— Та пішов ти до дідька,— розлючено закричав Ґольдмунд йому вслід,— не бажаю тебе більше бачити.

Він вхопив козу і поставив її до себе за перегородку з дроку. Роберт беззвучно зник, без кози, йому було погано від страху, страху перед чумою, страху перед Ґольдмундом, страху перед самотністю і перед ніччю. Він приліг біля хатини.

Ґольдмунд сказав до Лене: "Я залишаюся з тобою, не турбуйся. Ти незабаром одужаєш".

Вона похитала головою.

— Вважай, коханий, щоб і ти не підхопив хворобу, ти більше не можеш підходити до мене так близько. Не турбуйся тим, щоб мене потішати. Я мушу померти, і мені краще померти, ніж одного дня побачити, що твоє ліжко порожнє і ти мене покинув. Я думала про це кожного ранку і боялася. Ні, я вже краще помру.

Під ранок їй було вже зовсім зле. Ґольдмунд давав їй час від часу ковток води і між тим годинку поспав. Тепер, на світанку, він розпізнав на її обличчі, що смерть близько, лице було таке зів'яле і виснажене. Він вийшов ненадовго з хатини, щоб вдихнути свіжого повітря і глянути на небо.

Кілька кривих червоних соснових стовбурів на краю лісу вже блищало в сонячних променях, свіжо й солодко смакувало повітря, далеких пагорбів ще не було видно у ранковій імлі. Він трохи відійшов, розправив втомлені члени і глибоко вдихнув повітря. Чудовим був світ цього сумного ранку. Ну от, незабаром знову у мандри. Треба було прощатися.

З лісу його гукнув Роберт. Їй стало краще? Якби то не чума, він би залишився, хай Ґольдмунд не сердиться на нього, він тим часом піклувався вівцею.

— Пішов ти до пекла разом зі своєю вівцею! — закричав до нього Ґольдмунд.— Лене вмирає, я й сам заразився.

Це останнє було брехнею, він сказав так, щоб здихатися Роберта. Нехай той Роберт і був добросердим хлопцем, Ґольдмундові було його досить, він був, як на Ґольдмунда, занадто боязкий і мізерний, він дуже вже погано підходив йому в цей доленосний час потрясінь. Роберт зник і більше не повертався. Зійшло яскраве сонце.

Коли він повернувся до Лене, вона спала. Він і сам ще раз заснув, уві сні він бачив свого колишнього коня Блеса і чудовий монастирський каштан, йому здалося, ніби він із безконечної, безлюдної далечіні оглядається на свою прекрасну втрачену домівку, і коли він прокинувся, то по його вкритих світлою щетиною щоках котилися сльози. Він почув, як Лене говорить слабким голосом, подумав, що то вона його кличе і сперся на лікоть на своєму ліжку, але вона до нікого не говорила, вона лише белькотіла ні до кого слова, пестливі, лайливі, засміялася і незабаром почала важко зітхати й ковтати повітря і поступово затихла. Ґольдмунд підвівся, нахилився над її вже перекривленим обличчям, з гіркою цікавістю його очі спостерігали за рисами, що так жалюгідно були викривлені й спотворені палаючим подихом смерті. Люба Лене, кричало його серце, люба, добра дитино, ти теж хочеш мене вже покинути? Тобі вже мене досить?

Він би з радістю втік звідти. Мандрувати, мандрувати, крокувати вперед, вдихати повітря, втомлюватися, бачити нові картини, це б мало на нього цілющу дію, це б, можливо, якось полегшило його глибоко пригнічений стан. Але він не міг, це було для нього неможливо — залишити цю дитину лежати тут саму і вмирати. Він дозволяв собі лише що дві години вийти ненадовго надвір, щоб вдихнути свіжого повітря. Оскільки Лене вже більше не могла пити молока, він сам напився його донесхочу, більше не було що їсти. Козу він теж кілька разів виводив, щоб вона попаслася, попила води й побігала. Потім він знову стояв біля ліжка Лене, мурмотів до неї ніжні слова, не відводячи погляду, дивився у її обличчя, безутішно, але уважно спостерігаючи, як вона вмирає. Лене була при свідомості, часом вона засинала, і коли прокидалася, то розплющувала очі лише наполовину, її повіки були втомлені і безсилі. Там, біля очей і біля носа молода дівчина виглядала з години на годину усе старішою, на молодій здоровій шиї було швидко в'януче обличчя старої жінки. Вона рідко вимовляла якесь слово, казала "Ґольдмунд" або "коханий" і намагалася зволожити язиком розпухлі посинілі вуста. Тоді він дав їй пару крапель води.

Наступної ночі вона померла. Померла без нарікань і без скарг, тільки легко здригнулася, потім дихання зупинилося, і по шкірі пройшла легка дрож. При вигляді всього цього йому защеміло серце, і він пригадав собі вмираючих риб, яких часто бачив і жалів на рибному ринку: власне так вони згасали, в одну мить, тиха жалібна дрож пробігала їхньою шкірою й відбирала блиск і життя. Якусь хвилю Ґольдмунд ще стояв на колінах біля Лене, а потім вийшов надвір і сів у кущах вересу. Він згадав про козу, ще раз зайшов досередини і витяг худобину надвір, та трохи понишпорила довкола і вляглася на землю. Він ліг біля неї, голову поклав їй на бік і спав, поки не засвітало. Тоді він востаннє зайшов у хижку, за плетену перегородку, востаннє побачив лице померлої. Йому було неприємно залишити мертву так лежати там. Він вийшов і набрав кілька великих оберемків хмизу та в'ялого чагарнику, кинув усе це в хатину, викресав вогонь і підпалив. З хатини він не взяв нічого, крім кресала. Суха стіна з дроку миттю яскраво запалала. Він стояв назовні і спостерігав з почервонілим від вогню обличчям, аж поки весь дах не був охоплений полум'ям і не попадали перші балки на даху. Жалібно мекаючи, перелякано підскакувала коза. Було би правильно звіря те забити, шматок з нього засмажити та з'їсти, щоб мати силу для мандрів. Однак він не міг цього зробити, просто прогнав її в поле й пішов геть. Аж до лісу його переслідував дим згарища. Ще ніколи він не починав мандрівки таким безутішним.

І все-таки те, що його тепер чекало, було ще гірше, ніж він міг собі уявити. Почалося воно вже від перших дворів та сіл і тривало й тривало, і ставало тим жахливіше, чим далі він ішов. Уся околиця, уся та простора країна перебувала під пологом смерті, під її покривалом жорстокості, страху і душевного спустошення, і найгіршим були не вимерлі будинки, не здохлі від голоду дворові собаки на ланцюгу, що розкладалися, не непоховані мерці, не жебраючі діти, не масові поховання перед містами. Найгірше — це були живі, вони, як здавалося, під тягарем жахіть та страху перед смертю втратили зір і душу. Дивні й моторошні речі чув і бачив всюди мандрівець. Батьки полишали своїх дітей, а чоловіки — своїх жінок, коли ті ставали хворими. Збирачі трупів та шпитальна прислуга панували над усім, мов справжні катюги, вони грабували

порожні, вимерлі будинки, раз свавільно полишали трупи непохованими, а іншим разом умираючих, ще до того як вони віддали Богові душу, тягай з ліжок на підводи для небіжчиків. Перелякані втікачі самотньо блукали без цілі, здичавілі, гнані смертельним страхом, уникаючи будь-якого доторку до інших людей. А інші збиралися разом докупи під впливом збудливого, повного страху бажання жити, влаштовували пиятики і святкували на бенкетах із танцями та любовними утіхами, і смерть грала там першу скрипку. Ще інші сиділи навпочіпки перед цвинтарями та своїми безлюдними будинками занедбані, із божевільними очима, сумуючи або лихословлячи. І що гірше від усього: кожен шукав офірного цапа на це нестерпне лихо, кожен присягався, що знає мерзотників, винних у цій заразі, її зловмисних винуватців. Казали, що люди, які мали до діла з чортом, зловтішно потурбувалися про поширення смерті, вибираючи із зачумлених трупів заразну отруту і вимазуючи нею стіни й дверні клямки, й отруюючи нею криниці та худобу. Той, на кого падала підозра у цих жахіттях, пропав, якщо його не попередили і він не зміг утекти, його карали на смерть — чи то правосудця, чи голота. А ще багаті звинувачували бідних, і навпаки, або винними були євреї, або італійці та французи, або лікарі. Серце Ґольдмунда стискалося від люті, коли він в одному місті дивився, як горіла ціла єврейська вуличка, будинок за будинком, довкола стояла юрба і вила, а волаючих втікачів зброєю заганяли назад у полум'я. У божевіллі страху й озлоблення невинних людей скрізь убивали, палили, катували. З люттю й огидою дивився на все це Ґольдмунд, здавалося, світ зруйновано й отруєно, здавалося, на землі більше немає ніякої радості, невинності, любові. Часто він утікав на бурхливі свята тих життєлюбців, всюди звучала скрипка смерті, незабаром він навчився розпізнавати цей звук, сам не один раз брав участь у тих сповнених відчаю гульбищах, нерідко він тоді при світлі смолоскипів грав на лютні або цілу ніч танцював у гарячковому збудженні.

Страху він не відчував. Він колись скуштував, що таке смертельний страх, тієї зимової ночі під смереками, коли Вікторові пальці стиснули йому горло, а ще не одного суворого дня серед голоду й холоду під час своїх мандрів. З такою смертю можна було боротися, супроти неї можна

було боронитися, і він оборонявся, з дрижачими руками й ногами, з порожнім шлунком, з безсилими своїми членами, він боронився, він переміг і зміг утекти. Однак з цією-от смертю від чуми боротися було неможливо, треба було дати їй відбіснуватися і піддатися їй. І Ґольдмунд уже давно піддався. Страху він зовсім не мав, здавалося, в житті в нього немає більше нічого важливого, відколи він залишив Лене у палаючій хатині, відколи він день у день ішов по спустошеній смертю країні. Однак якась неймовірна цікавість гнала його, не давала заснути, він не знав втоми, щоб приглянутись до костомахи з її косою, почути пісню про минущість усього, нічого він не уникав, всюди його охоплювала та сама спокійна пристрасть — бути присутнім і з широко розплющеними очима пройти через пекло. Він їв заплісняві хліб у вимерлих будинках, співав і дудлив вино на божевільних бенкетах, зривав швидков'янучі квіти бажання, дивився у закляклі п'яні очі жінок, у закляклі божевільні очі п'яних, у погаслі очі вмираючих, кохав зневірених, гарячково збуджених жінок, допомагав за півтарілки юшки виносити мертвих, за два шеляги допомагав закидати землею голі тіла небіжчиків. У світі стало темно й дико, страшно завивала смерть свою пісню, Ґольдмунд слухав, вбираючи її в себе й згоряючи від пристрасті.

Його метою було місто майстра Ніклауса, туди вів його голос серця. Довгою була дорога, і вона була повна смерті, повна занепаду, повна вмирання. З сумом ішов він вперед, сп'янілий від пісні смерті, віддавшись голосному крикові світового страждання, із сумом, із палаючою душею.

В одному монастирі він побачив зовсім недавно намальований настінний розпис і довго розглядав його. На стіні було там намальовано танець смерті: бліда кістлява смерть витанцьовувала з людей життя — з короля, єпископа, абата, графа, рицаря, лікаря, селянина, ландскнехта, всіх вона забирала, і при цьому кістляві музики приграваліна порожніх кістках. Глибоко втягували в себе очі Ґольдмунда цю картину. Тут невідомий колега застосував науку, яку бачив у Чорної смерті, і кожному у вуха кричала тут криком гірка проповідь про неминучість смерті. Добра була це картина, добра й проповідь, зовсім непогано той

невідомий колега побачив, що і як, і намалював: з його дикої картини страхітливо гриміло порожніми кістками. І все ж це не було те, що він сам, Ґольдмунд, побачив і пережив. Неминучість смерті, ось що було тут намальоване, неминучість тверда й безжальна. А Ґольдмундові хотілось бачити зовсім іншу картину, зовсім інакше звучала в ньому дика пісня смерті, не торохкотінням кісток, а радше солодко та спокусливо, по-материнському приваблюючи назад до домівки. Там, де смерть простягала до життя свою руку, звук був не лише пронизливий і войовничий, він був ще й глибокий та ласкавий, по-осінньому насичений, і близько від смерті вогник життя палав світліше й сердечніше. Хай для інших смерть була воїном, суддею чи катом, чи строгим батьком — для нього смерть була також матір'ю та коханою, її клич — любовною спокусою, її доторк — любовним здриганням. Коли Ґольдмунд, оглянувши намальований танець смерті, пішов далі, його з новою силою потягнуло до майстра й до творчості. Та повсюди траплялися зупинки, нові образи й переживання, з тремтячими ніздрями вдихав він повітря, напоєне смертю, повсюдно на співчуття або цікавість йому потрібно було де годину, а де цілий день.

Мандруючи далі, Ґольдмунд зустрічає прекрасну єврейку Ревекку. Та гірко побивається за своїм батьком, спаленим на вогнищі. Ґольдмунд допомагає їй визбирати батькові кістки з попелу й поховати їх, він, як може, розраджує її, однак Ревекка залишається невтішною. Вона не відповіла на Ґольдмундове почуття, і він покидає її у зачумленому місті. Нажаханий наслідками пошесті, Ґольдмунд з гіркотою думає про своє безпутне життя. В одній безлюдній церкві він сповідається Богові у порожній сповідальниці і вражено розглядає старовинні кам'яні фігури ангелів та святих. Незважаючи на всі перешкоди та труднощі, дорога знову приводить Ґольдмунда до міста, де він був учнем майстра Ніклауса.

Розділ п'ятнадцятий

Ґольдмунд приходить у місто, повний надій та сподівань. Він прагне якнайшвидше побачити майстра Ніклауса, прагне знову малювати та

різьбити. Проте його чекає величезне розчарування. Майстер Ніклаус помер під час чуми, а Лізбет хвороба змінила до невпізнання: вона виглядає старою виснаженою жінкою. Лізбет не бажає навіть розмовляти з Ґольдмундом, і той назавжди покидає дім свого вчителя. На рибному ринку він зустрічає Марію, доньку своїх колишніх господарів, і вона запрошує його пожити у її батьків. Кілька днів Ґольдмунд у тому ж будинку, де колись жив під час навчання у майстра Ніклауса, безперервно малює, намагаючись звільнити свою душу від світу образів, що переповнюють його після довгої мандрівки. Після моровиці містом править намісник імператора Гайнріх. Ґольдмунд захоплюється його коханкою, красунею Агнесою, завойовує її прихильність і має з нею побачення в замку графа. Вони проводять разом чудовий вечір, і Агнеса запрошує Ґольдмунда прийти до неї знову. Вдома на Ґольдмунда чекає бідна Марія.

Розділ шістнадцятий

Гарного осіннього дня на горі над містом Ґольдмунд згадує пережите, роздумує про свою долю, про свої мандри та поневіряння. Увечері його знову таємно проводять на побачення до Агнеси. Вона щаслива, що бачить його знову, але дуже переживає, що граф щось запідозрив. Незважаючи на заклопотаність переговорами із прибулою до замку церковною делегацією, граф пильно стежить за своєю коханкою. Він влаштовує пастку, і Ґольдмунда впіймали, коли він намагався утекти з покоїв графа. Ґольдмунд видає себе за звичайного злодія, щоб не зрадити Агнесу. Гайнріх наказує Ґольдмунда зранку повісити. Його кидають у в'язницю.

У сльозах він заснув; знесиленість та сон по-материнському прийняли його у свої руки. Він спав з годину, може, дві, звільнившись від свого жалюгідного становища.

Коли він знову прокинувся, то відчув різкий біль. Зав'язані шнурками зап'ястки горіли від болю, різкий біль роздирав спину та шию. Він насилу випростався, прийшов до тями і знову пригадав собі своє

становище. Довкола нього була тепер суцільна темрява, він не знав, як довго спав, не знав, скільки годин йому ще залишилося жити. Можливо, що вже в наступну мить вони прийдуть і поведуть його геть, на смерть. Тут він пригадав собі, що йому обіцяли священика. Він не вірив, що священикові святі дари змогли б йому дуже допомогти, він не знав, чи й найповніше прощення та відпущення гріхів зможе перенести його на небо. Він не знав, чи є те небо, і Бог-Отець, і суд, і вічність. У цих речах він уже давно втратив будь-яку певність.

Однак чи була там та вічність, чи ні, він її не прагнув, він не бажав нічого, тільки жити, він прагнув непевного, минущого життя, цього подиху, цього відчуття, коли ти сам собі господар у власній шкірі. Він різко підвівся, у темряві навпомацки підійшов, хитаючись, до стіни, прихилився до неї навстоячи і почав роздумувати. Адже ж повинен бути якийсь порятунок! Може, цей священик був порятунком, можливо, його можна було переконати у Ґольдмундовій невинності і він замовить за нього слівце або допоможе йому відтягнути вирок чи втекти? Ґольдмунд знову й знову гарячково поринув у ці думки. А коли з цього нічого б не вийшло, то він зовсім не хотів здаватися, адже гру ще аж ніяк не було програно. То ж він спочатку спробує завоювати священика на свій бік, він докладе всіх зусиль, щоб зачарувати його, розчулити, переконати, підлестити йому. Священик був єдиною доброю картою в його грі, всі інші можливості — то просто мрії. І все-таки бували випадковості та збіги обставин, кат міг дістати кольки, могла зламатись шибениця, могла виникнути раніше непередбачена можливість втечі. У кожному разі Ґольдмунд не бажав умирати, він даремно намагався призвичаїтись до своєї долі та прийняти її, йому це не вдалося. Він буде боротися і боротиметься до останнього, він підставить вартовому ногу, він зіб'є з ніг ката, буде до останньої миті, до останньої краплі крові боротися за своє життя. О, якби тільки він зміг переконати ксьондза розв'язати йому руки! Уже тоді було б здобуто неймовірно багато.

Тим часом він намагався, незважаючи на болі, зубами розв'язати мотузки. Тривало це жахливо довго, однак після шаленого напруження усіх сил йому вже здавалося, що вони стягнуті трохи слабше. Важко

дихаючи, він стояв у нічній темряві своєї в'язниці, розпухлі руки й долоні страшенно боліли. Коли він віддихався, то почав навпомацки крастися вздовж стіни, все далі й далі, крок за кроком вивчаючи вогку стіну погреба та шукаючи там якогось гострого виступу. Тут він згадав про сходи, якими він, спотикаючись, потрапив у це підземелля. Він пошукав і знайшов їх. Упавши на коліна, він спробував терти мотузку об край сходів. Було це дуже важко. Замість мотузки його зап'ястки весь час потрапляли на камінь. Пекло від цього, як вогнем, він чув, як тече кров. Але Ґольдмунд не здавався. Вже коли між дверима та порогом можна було побачити слабку смужку світанку, у нього вийшло, мотузку було протерто, він зміг її розв'язати, у нього були вільні руки! Після цього від ледве міг ворушити пальцями, долоні розпухли й заніміли, руки аж до плечей звело судомою. Йому треба було їх розробляти, змушувати рухатися, щоб по них знову побігла кров. Бо тепер у нього був план, який здавався йому добрим.

Якби йому не вдалося переконати ксьондза допомогти йому, то що ж, якщо того чоловіка хоч на якусь мить залишать з ним самого, він би мусив його убити. Це можна було б зробити одним зі стільців. Задушити його він не зможе, замало було у нього сили в руках та долонях. Отож убити його, швидко накинути на себе його священиче вбрання й утекти звідси! Коли інші знайдуть убитого, він повинен уже бути за межами замку, і тоді бігти, бігти! Марія його впустить і переховає. Він повинен спробувати. Це було можливо.

Ще ніколи у своєму житті не спостерігав Ґольдмунд так за ранковими сутінками, як тоді: з пристрасним нетерпінням і з острахом водночас. Тремтячи від напруження й рішучості, він очима мисливця спостерігав, як мізерна щілина світла під дверима дуже повільно світлішала. Він повернувся до столу і кілька разів зробив спробу так сісти на стілець і сховати руки між колінами, щоб не можна було відразу помітити відсутність його пут. Відколи його руки були вільні, він більше не думав про смерть. Він був твердо налаштований вибратися, навіть якби весь світ сипався вдрузки. Він був твердо налаштований жити, будь-якою ціною. Його ніздрі дрижали від прагнення бути вільним і

жити. І хто знає, може іззовні до нього прийдуть з допомогою? Агнеса була жінкою, влада її не сягала далеко, мабуть, не сягала далеко й відвага; було можливо, що вона залишила його напризволяще. Але вона його кохала, хто знає, вона може щось зробити для нього. Можливо, там за дверима прокрадалася покоївка Берта — а хіба не було ще й конюха, вона вважала, що на нього можна покластися? А якщо ніхто не з'явиться і не подасть йому знак, що ж, тоді він втілить у життя свій план. Якщо він не вдасться, то він уб'є стільцем вартового, двох, трьох чи скільки їх там прийде. В одній перевазі він був упевнений: очі його призвичаїлися до темного приміщення, тепер у присмерку він розпізнавав, відгадував усі форми й розміри, тоді коли інші спочатку були б зовсім осліплі.

Його лихоманило, коли він скоцюрбився за столом, докладно обдумуючи, що має сказати священикові, щоб той допоміг йому, бо з цього треба було почати. Одночасно він жадібно спостерігав за непомітним збільшенням світла у щілині. Тої миті, якої кілька годин тому так боявся, він тепер пристрасно прагнув, уже не міг її дочекатися, жахливого напруження вже неможливо було більше витримати. Адже й сили його, увага, рішучість та пильність також мусили поступово послабшати. Вартовий зі священиком повинні вже зовсім скоро прийти, прийти, поки ця його напружена готовність, ця рішуча воля врятуватися були ще на найвищому рівні.

Нарешті світ за дверима прокинувся, нарешті ворог наблизився. На плитах подвір'я відлунювали кроки, в отвір вставили ключ і повернули його, кожен з цих звуків після тривалої мертвої тиші звучав, як грім із неба.

І ось важкі двері повільно прочинилися й заскрипіли на завісах. Досередини увійшла духовна особа, без супроводу, без вартового. Чоловік сам зайшов досередини, маючи з собою підсвічник з двома свічками. І от все було по-іншому, ніж собі уявляв в'язень.

І як же це було дивно й зворушливо: прибулий священик, за яким невидимі руки знову причинили двері, носив на собі чернече вбрання

монастиря Маріябронн, таке знайоме, рідне вбрання, яке колись носили абат Даніель, отець Ансельм, отець Мартин!

Вигляд той дивним чином зворушив його серце, він був змушений відвести очі. Поява цього чернечого вбрання могла обіцяти щось дружне, це міг бути добрий знак. Проте, можливо, не було все ж іншого виходу, як смертельний удар. Він зціпив зуби. Йому було б дуже важко убити цього ченця.

Розділ сімнадцятий

— Слава Ісусу Христу,— сказав священик і поставив свічник на стіл.

Ґольдмунд щось пробурмотів під ніс, дивлячись собі під ноги.

Священик мовчав. Очікуючи, він стояв і мовчав, аж поки Ґольдмунд не захвилювався і не звів на нього свої очі, пильно вдивляючись у чоловіка перед собою.

Чоловік цей, як він побачив на своє велике збентеження, не лише носив одіж священика з Маріябронну, у нього був і знак сану абата.

І тут він глянув абатові в лице. Це було худорляве обличчя, з рішучими й різко окресленими рисами, з дуже тонкими вустами. Це обличчя було йому знайоме. Як зачарований, дивився Ґольдмунд у це обличчя, здавалося, воно, було сформоване лише духом і волею. Непевною рукою він узяв ліхтар, підняв його і наблизив до незнайомця, щоб побачити очі. Він побачив їх, і свічник тремтів у його руці, коли він ставив його назад.

— Нарцис! — ледве чутно прошепотів він. Усе почало крутитися в нього перед очима.

— Так, Ґольдмунде, колись я був Нарцисом, але це ім'я я давно полишив, ти вже, мабуть, про це забув. Відтоді, коли я прийняв святі обіти, мене звуть Іваном.

Ґольдмунд був вражений у саме серце. Увесь світ раптом змінився і несподіване, руйнівне зникнення його надлюдського напруження загрожувало задушити його, він тремтів, у голові йому паморочилося так, що здавалося, ніби це просто якась кулька, йому звело судомою шлунок. Від пекучого болю в очах він, здавалося, ось-ось заплаче. Розридатися й упасти, у сльозах, знепритомніти — ось чого в цю мить найбільше прагнуло все його єство.

Але із глибини його юнацьких спогадів, викликаних поглядом Нарциса, з'явилась йому пересторога: колись він хлопчаком перед цим вродливим і строгим обличчям, перед цими темними всезнаючими очима заплакав і розпустив себе. Він просто не мав права вчинити так знову. Ось, у найдивнішу мить його життя, цей Нарцис знову з'явився, мов привид, можливо, щоби врятувати йому життя — і от він би знову ридма заридав перед ним чи знепритомнів? Ні, ні, ні. Він зібрався, зробивши над собою зусилля — серце утихомирилось, шлунок заспокоївся, запаморочення в голові зникло. Зараз йому не можна було виявити слабкість.

Штучним голосом йому вдалося промовити: "Ти мусиш мені все ж таки дозволити й далі називати тебе Нарцисом".

— Називай мене так, любий. А ти не хочеш мені потиснути руку?

Ґольдмунд знову опанував себе. По-хлоп'ячому норовливим, трохи насмішкуватим тоном, зовсім так, як не раз у шкільні роки, він видобув із себе відповідь:

— Вибач, Нарцисе,— промовив він холодно і трохи зарозуміло.— Я бачу, ти став абатом. А я й далі волоцюга. А крім того, наше

спілкування, яким би бажаним воно мені не було, на жаль, довго тривати не зможе. Бо ж, бачиш, Нарцисе, мене засуджено до шибениці, і за годину, чи й раніше, мене повісять. Я це тобі кажу лише для того, щоб прояснити ситуацію.

Нарцис і бровою не повів. Трохи хлоп'яча, хвалькувата постава його друга вельми потішала його і водночас зворушувала. Однак він розумів ту гордість, яка за цим стояла і яка забороняла Ґольдмундові з плачем кинутися йому на груди, і він від усього серця її схвалював. Правду кажучи, він і сам уявляв собі їхню нову зустріч інакше, але повністю погоджувався з цією комедією. Нічим іншим Ґольдмунд не зміг би так швидко знайти стежку до Нарцисового серця.

— Ну так,— сказав він, і сам вдаючи байдужого.— Утім я мушу тебе заспокоїти щодо шибениці. Тебе помилувано. Мені доручили повідомити тебе про це і забрати тебе з собою. Бо тут у місті ти більше залишатися не можеш. Отож у нас буде достатньо часу, щоби про се й те розповісти один одному. І все ж таки: ти мені тепер потиснеш руку?

Вони подали один одному руки, довго і міцно стискали їх і відчули, що глибоко зворушені, однак у їхніх словах манірність та комедія ще тривали якусь хвилю.

— Добре, Нарцисе, то ми, значить, полишимо цей нікчемний притулок і я долучуся до твого почту. Ти повертаєшся у Маріябронн? Так? Дуже добре. А як? Верхи? Чудово. Ну то треба буде і для мене роздобути коня.

— Ми роздобудемо його, amice (друже, лат.— Прим. перекл.), і вирушимо вже через дві години. О, та що це трапилося з твоїми руками! Ради Бога, все роздерте, розпухле, все в крові! О, Ґольдмунде, що вони з тобою зробили?

— Та нехай уже, Нарцисе! Я сам собі наробив таке з руками. Мене було зв'язано, і я мусив звільнитися. Правду кажучи, це було нелегко. До речі, з твого боку було дуже відважно прийти до мене от так без супроводу.

— Чому відважно? Адже ніякої небезпеки не було.

— О, існувала тільки невелика небезпека, що я тебе уб'ю. Бо я власне так усе собі спланував. Вони мені сказали, що прийде священик. Я б його убив і втік у його одязі. Добрий план.

— Тобто ти не хотів умирати? Ти хотів боротися?

— Ну звісно, що хотів. Що священиком будеш власне ти, ну, такого я справді не міг передбачити.

— І все-таки,— вагаючись, промовив Нарцис,— це був, власне кажучи, огидний план. Ти б і справді убив священика, який прийшов тебе сповідати?

— Тебе ні, Нарцисе, звісно ж, що ні, і звісно, що нікого з твоїх отців, якщо б вони були вбрані у рясу Маріябронну. Але будь-якого іншого священика, о, так, можеш бути певний.

Раптом його голос став смутним і глухим. "Це б не була перша людина, яку я убив".

Вони мовчали. На душі обидвом було страшенно погано.

— Що ж, про ці речі,— холодно промовив Нарцис,— поговоримо якось пізніше. Ти зможеш мені колись висповідатися, якщо захочеш. Або можеш мені й узагалі розповісти про своє життя. І я маю тобі розповісти про се й про те. Я тішуся з цього. Може, вже підемо?

— Ще хвильку, Нарцисе! Щось мені спало якраз на думку, а саме, що я тебе вже один раз таки назвав Іваном.

— Я не розумію.

— Ні, звичайно, що не розумієш. Ти ще нічого не знаєш. Трапилося це вже багато років тому, тоді я тобі якось вже дав ім'я Іван, і воно залишиться із тобою назавжди. Я ж бо був колись скульптором і різьбярем по дереву, і я думаю знову ним бути. І найкраща фігура, що я зробив тоді,— це юнак із дерева, в людський зріст, це твоє зображення, тільки зветься він не Нарцис, а Іван. Це Св. Іван під розп'яттям.

Він підвівся і пішов до дверей.

— То ти ще про мене думав? — тихо запитав Нарцис.

Так само тихо відповів Ґольдмунд: "О, так, Нарцисе, я думав про тебе. Завжди, завжди".

Він рвучко відчинив важкі двері, досередини заглянув блідий ранок. Вони більше не розмовляли. Нарцис забрав його з собою у свою кімнату для гостей. Молодий монах, його супутник, займався там зборами в дорогу. Ґольдмундові дали поїсти, помили руки і нашвидкуруч перев'язали. Незабаром привели коней.

Коли вони сіли на коней, Ґольдмунд сказав: "У мене є ще одне прохання. Дозволь нам поїхати через рибний ринок, мені треба ще там щось полагодити".

Вони від'їхали, Ґольдмунд заглядав угору на всі вікна замку, сподіваючись в одному з них побачити Агнесу. Він її більше не побачив. Вони проїхали на конях по рибному ринку. Марія страшенно перехвилювалася за нього. Він попрощався з нею та з її батьками, подякував їм тисячу разів, пообіцяв колись повернутися і поїхав геть.

Марія стояла під дверима, аж поки вершники не зникли, і тоді поволі пошкутильгала досередини.

Дорогою до Маріябронну друзі розповідають про минулі літа, діляться своїми враженнями про пережите за так багато років, ведуть дискусії про віру, про гріх, про людську жорстокість, про мистецтво. Ґольдмунд ділиться своїми творчими планами, а Нарцис майстерно розповідає Ґольдмундові про філософські проблеми. Вони минають замок рицаря, Лідії там уже немає, а господарює Юлія, тепер це — вродлива, трохи зла жінка. Ґольдмунда вона не впізнала. Так і не зустрівшись із нею, засмучений Ґольдмунд їде далі, супроводжуючи Нарциса до монастиря. Він повертається до місця, де зростав і мужнів, повертається до своєї домівки.

Розділ вісімнадцятий

Перші дні Ґольдмунд жив у монастирі сам у келії для гостей. Потім, на його прохання, йому влаштували мешкання навпроти кузні в одному з господарських приміщень довкола великого подвір'я, великого, як ринкова площа.

Зворушення від чарів нової зустрічі було таким бурхливим, що це часом дивувало його самого. Ніхто тут не знав його, крім абата, ніхто не знав, хто він такий; тутешній люд, як ченці, так і миряни, жив за твердим розпорядком, усі були зайняті, його вони залишили у спокої. Але Ґольдмунда знали дерева у подвір'ї, його знали портали й вікна, млин і водяне колесо, кам'яні плити переходів, прив'ялі кущі троянд на кружганку, гнізда лелек над коморою і трапезна. З кожного кутка йому назустріч віяло пахощами його минулого, його ранньої юності, віяло солодко й зворушливо, любов підштовхувала його побачити все знову, знову почути всі-всі звуки, дзвін вечірньої та недільні передзвони, дзюрчання темного струмка біля млина у вузькому жолобі, вкритому мохом, кроки сандалів по кам'яних плитах, брязкіт в'язки ключів увечері, коли брат-ключник ішов зачиняти. Поруч з кам'яними ринвами, що по них стікала дощова вода з даху трапезної для мирян, і далі буйно росли

ті самі невисокі трави, герань та подорожник, і стара яблуня в садку кузні ще й тепер широко розкинула свої покручені гілки. Проте сильніше за все інше його щоразу зворушувало, коли було чути шкільний дзвіночок, і коли під час перерви всі монастирські учні з шумом злітали сходами вниз і галасували на подвір'ї. Якими ж юними і дурненькими, і гарненькими були їхні хлопчачі обличчя — та невже й він справді був колись таким юним, таким-от вайлуватим, таким милим і таким дитячим?

Однак крім цього йому добре знаного монастиря він знову знайшов ще один, майже невідомий, він уже в перші дні впав йому в очі, ставав для нього усе важливішим і тільки повільно якимось чином пов'язувався із уже відомим. Адже ж тут нічого не додавалося, усе було таким, як і за часів його навчання у школі, і сто років тому, і ще багато років перед тим, але дивився він на це вже не очима школяра. Він бачив і відчував обшир цих будівель, склепіння церкви, старий живопис, кам'яні та дерев'яні фігури на вівтарях, у порталах. І хоча Ґольдмунд і не бачив нічого, що б не було на своєму місці вже тоді, він, однак, тільки тепер побачив красу цих речей і красу того духа, що створив їх. Він бачив стару камінну Матір Божу у верхній каплиці — він любив і змальовував її, коли ще був хлопцем, але аж тепер він розглядав її пильно й уважно, і бачив, що вона — твір дивовижний, якого він навіть найкращою та найдосконалішою зі своїх робіт ніколи не зможе перевершити. І таких чудових речей було багато, і кожна стояла не сама по собі, не була випадковою, кожна брала свій початок від того самого духовного начала і стояла серед старих мурів, колон та склепінь, ніби у своїй природній домівці. Те, що тут кілька сот років тому збудували, витесали, намалювали, пережили, обдумали і навчили,— все це брало свій початок з одного кореня, з одного духа і підходило одне до одного, як гілки на дереві.

Серед цього світу, серед цієї спокійної та могутньої єдності Ґольдмунд почувався дуже малим, і ніколи не почував себе меншим, ніж тоді, коли бачив, як абат Іван, його друг Нарцис править і керує цим приголомшуючим і водночас спокійно-приязним ладом. Може, між цим

ученим абатом Іваном з його вузькими вустами та простим, добрим і скромним абатом Даніелем й існувала така велика різниця характерів, однак кожен із них служив тій самій єдності, тим самим думкам, тому ж порядкові, отримав через них свій церковний сан, приніс їм себе у жертву. Це робило їх такими ж подібними один до одного, як робило це й їхнє монастирське вбрання.

В очах Ґольдмунда Нарцис виглядав у своєму монастирі достоту моторошно великим, хоча він і поводився з Ґольдмундом не інакше як приязний товариш і господар. Незабаром той уже й не наважувався називати його на "ти" і "Нарцис".

— Послухай-но, абате Іване,— сказав йому якось Ґольдмунд,— поступово я таки буду змушений якось призвичаїтися до твого нового імені. Мушу тобі сказати, що мені у вас дуже подобається. У мене ось-ось з'явиться бажання піти до Великої сповіді і після відбутої покути прохати, щоб мене зарахували до числа мирських братів. Але ж бачиш, тоді б нашій дружбі прийшов кінець, ти б був абатом, а я — мирським братом. Проте жити от так коло тебе, бачити твою працю, а самому бути нічим і не робити нічого — цього я більше не можу терпіти. Я б також дуже хотів працювати і показати тобі, хто я і що я вмію, аби ти міг побачити, чи було варто випрошувати моє звільнення від шибениці.

— Я радію з цього,— сказав Нарцис, вимовляючи свої слова ще чіткіше й зрозуміліше, ніж звичайно.— Ти можеш почати влаштування своєї майстерні, коли захочеш, я відразу ж накажу ковалеві й теслі, щоб вони були до твоїх послуг. А ти розпоряджайся всіма робочими матеріалам, що їх тут можна роздобути! Коли що треба через візників десь замовити, то склади список. А тепер послухай-но, що я думаю про тебе і про твої погляди! Ти мусиш мені дати трохи часу, щоб себе висловити: я вчений і хотів би спробувати представити тобі справу з точки зору свого духовного світу, іншої мови у мене немає. Тож слідкуй за мною ще раз, як ти давно колись так терпляче робив вже не один раз.

— Я спробую слідкувати за тобою. Говори.

— Пригадай собі, як я тобі вже в наші шкільні роки інколи казав, що вважаю тебе митцем. Тоді мені здавалося, з тебе може бути поет, на уроках читання і писання у тебе була певна відраза до умоглядного, абстрактного і ти особливо любив у мові слова та звуки, коли вони мали чуттєво-поетичні властивості, отже слова, з допомогою яких собі щось можна уявити.

Ґольдмунд перервав:

— Вибач, але хіба поняття й абстракції, яким ти надаєш перевагу, хіба не є й вони уявленнями, образами? Хіба тобі й справді, коли ти мислиш, потрібні та любі такі слова, з допомогою яких собі нічого не можна уявити? Хіба можна мислити і притому нічого собі не уявляти?

— Це добре, що ти питаєш! Ну та звісно, що можна мислити без уявлень! Мислення з уявленнями не має нічого спільного. Воно відбувається не в образах, а в поняттях і в формулах. Власне там, де зупиняються образи, починається філософія. Власне це й було тим, про що ми так часто сперечалися, коли були юнаками: для тебе світ складався з образів, для мене — з понять. Я тобі постійно казав, що ти не годишся на мислителя, що це зовсім не недолік, ти натомість владарюєш у царстві образів. Слідкуй уважно, я тобі поясню. Якби ти замість того, щоб тоді піти у великий світ, став мислителем, то міг би наробити лиха. Адже ти став би містиком. Містики — це, кажучи коротко і дуже загально, ті мислителі, які не можуть позбутися уявлень, отож взагалі не є мислителями. Вони — приховані митці: поети без віршів, художники без пензля, музиканти без музичних тонів. Не один серед них — винятково обдарований і благородний дух, однак вони всі без винятку — нещасні люди. Таким і ти міг стати. А замість цього ти, Богу дякувати, став митцем і заволодів світом образів, де ти можеш бути творцем, де ти пан і господар, замість того, щоб як мислитель загрузнути у недоліках та недоречностях.

— Боюся,— сказав Ґольдмунд,— мені ніколи не вдасться збагнути світ твоїх думок, де мислять без уявлень.

— О, та ні, зараз тобі це вдасться. Послухай: мислитель намагається збагнути сутність світу і зобразити його з допомогою логіки. Він знає, що наш розум і його знаряддя, логіка — це недосконалі інструменти, подібно до того, як розумний митець дуже добре знає, що його пензель чи його різець ніколи не зможуть досконало виразити променіючу суть янгола чи святого. І тим не менше обидва намагаються це зробити, як мислитель, так і митець, кожен по-своєму. Інакше вони і не вміють, і не можуть. Бо ж у той час, як людина намагається реалізувати себе з допомогою даних їй природою талантів, вона чинить щось найвище і єдино осмислене з того, що може. А тому я раніше так часто казав тобі: не намагайся наслідувати мислителя чи аскета, а будь сам собою, прагни здійснити себе самого!

—Я тебе трохи розумію, а трохи ні. Але що це насправді означає: здійснити себе?

— Це філософське поняття, я не можу цього виразити інакше. Для нас, послідовників Арістотеля і святого Томи, найвище з усіх понять — це досконале буття. Досконале буття — це Бог. Все інше, що існує, існує лише наполовину, лише частково, воно у процесі становлення, воно різнорідне, складається зі спроможностей. Бог натомість не різнорідний, він — щось одне, у нього немає якихось спроможностей, він цілком і повністю є дійсністю. А ми — минущі, ми стаємося, ми — спроможності, для нас не існує довершеності, не існує повного буття. Але там, де ми робимо крок від потенції до дії, від спроможності до здійснення, ми беремо участь у справжньому бутті, ми стаємо на якусь крихту подібнішими до досконалого, до божественного. Це й означає здійснити себе. Ти ж повинен знати цей процес зі свого власного досвіду. Адже ти митець і створив чимало фігур. Коли тобі одна з таких фігур справді вдалася, коли ти образ людини звільнив від випадковостей і привів до чистої форми — тоді ти як митець зробив дійсним цей людський образ.

— Я зрозумів.

— Ти бачиш мене, друже Ґольдмунде, на місці і на посаді, де для моєї натури все досить зручно влаштовано, щоб вона змогла здійснитися. Ти бачиш, як я живу у спільноті й у традиції, які мені відповідають і мені допомагають. Монастир — це далеко не небеса, у ньому повно недосконалостей, але тим не менше належним чином проваджене монастирське життя людей мого типу стимулює набагато більше, ніж життя світське. Я не хочу говорити про речі моральні, але навіть із цілком практичної точки зору чисте мислення, вправляти яке і навчати якого є моїм завданням, вимагає певного захисту від зовнішнього світу. Отож мені тут у нашому домі було набагато легше здійснити себе, ніж тобі. Я дуже захоплююсь тим, що ти, однак, знайшов свій шлях і став митцем. Адже тобі було набагато важче.

Від похвали й від радості збентежений Ґольдмунд зашарівся. Щоб відвернути увагу, він перебив свого друга: "Більшість із того, що ти мені хотів сказати, я зміг зрозуміти. Одне тільки ніяк не доходить до мене, а саме те, що ти називаєш "чистим мисленням", себто твоє так зване мислення без образів й оперування словами, з допомогою яких собі нічого не можна уявити".

— Що ж, на одному прикладі ти це зможеш зрозуміти. Подумай-но про математику! Що за уявлення містять числа? Чи знаки "плюс" і "мінус"? Що за образи містить рівняння? Та ніяких! Коли ти розв'язуєш арифметичну або алгебраїчну задачу, то тобі при тому не допоможе ніяке уявлення, ти натомість у рамках вивчених форм мислення виконуєш формальне завдання.

— Так і є, Нарцисе. Коли ти мені напишеш ряд чисел і знаків, то я можу їх опрацювати без ніяких уявлень, я можу дати вести себе плюсові й мінусові, квадратам, взяттям у дужки і так далі, і зможу розв'язати задачу. Тобто це означає, що я колись міг, сьогодні я вже більше не дам ради. Але я не можу собі уявити, що виконання таких формальних завдань може мати іншу вартість, ніж учнівські вправи на розуміння.

Вчитися рахувати — це, звісно, дуже добре. Але я вважав би беззмістовним і дитячим, якщо людина все своє життя сиділа б над такими завданнями-лічилками і вічно вкривала свій папір рядами чисел.

— Ти помиляєшся, Ґольдмунде. Тобто ти припускаєш, що цей старанний рахівник весь час розв'язує шкільні завдання, поставлені вчителем. Але він може й сам ставити собі запитання, вони можуть мов непереборні сили повставати в ньому самому. Людині слід математично обчислити й поміряти не один дійсний і не один фіктивний простір, поки вона як мислитель зважиться братись за проблему власне простору.

— Що ж, згода. Але проблема простору, як суто умоглядна проблема, також не здається мені справді предметом, заради якого людина повинна була б марнувати свій труд і свої літа. Слово "простір" для мене ніщо і не варте жодних роздумів, поки я не уявляю собі притому якийсь справжній простір, наприклад зоряний простір — утім його спостереження та вимірювання зовсім не здається мені недостойною роботою.

Усміхаючись, Нарцис відповів: "Тобто ти хочеш сказати, що мислення ти маєш за ніщо, але цінуєш застосування мислення до практичного й видимого світу. Можу тобі відповісти так: нам у жодному разі не бракує нагод застосовувати наше мислення, не бракує й волі це робити. Мислитель Нарцис, наприклад, результати своїх роздумів сотні разів застосовував як для свого друга Ґольдмунда, так і для кожного зі своїх ченців, і робить він це постійно. Як би він повинен був щось "застосовувати", якби він його перед цим не вивчив і не вправляв. Адже митець теж безупинно вправляє своє око і свою фантазію, і ми можемо розпізнати його вправність, навіть коли вона проявляється лише в кількох справжніх творах. Ти не можеш мислення як таке відкидати, а його "застосування" натомість приймати! Суперечність очевидна. Отож дозволь мені спокійно мислити і розцінюй моє мислення за його наслідками, так як я твою художню творчість розцінюватиму за твоїми творами. Ти тепер неспокійний і схвильований, тому що між тобою і твоїми творами ще є перешкоди. Усунь їх, знайди або влаштуй собі

майстерню і берися до своїх творів! Багато питань притому вирішаться самі собою.

Ґольдмундові нічого кращого і не треба було.

Він підшукав собі приміщення біля вхідних воріт, воно тоді стояло порожнє і було придатне для майстерні. У теслі він замовив стіл для рисування та інше приладдя й усе йому точно намалювавши. Він склав список предметів, і йому поступово мали їх звозити із найближчих міст монастирські перевізники — це був довгий список. У теслі й у лісі він оглянув усі запаси зрубаного дерева, вибрав для себе чимало шматків і поскладав їх один біля одного на траві у садку за своєю майстернею, щоб просушити, збивши над ними повітку. У нього було багато справ й у коваля, а його сина, мрійливого юнака, він повністю зачарував, завоювавши його симпатії. Він простоював з хлопцем по півдня біля ковальського горна, при ковадлі, біля охолоджувальної ванни і точила, де вони виготовляли всі ті криві й прямі різьбярські ножі, різці, свердла і шкребки, потрібні йому для обробки дерева. Син коваля Еріх, юнак віком років двадцяти, став другом Ґольдмунда, в усьому допомагав, був переповнений палкою турботою та цікавістю. Ґольдмунд пообіцяв навчити його грі на лютні, чого той пристрасно бажав. Еріх зміг біля Ґольдмунда спробувати різьбити по дереву. Коли Ґольдмунд часом почував себе в монастирі й у Нарциса непотрібним та пригніченим, то в присутності Еріха міг відійти й відпочити, той несміливо любив його і ним надзвичайно захоплювався. Часто він просив Ґольдмунда розповісти про майстра Ніклауса і про єпископське місто. Ґольдмунд інколи із задоволенням робив це і потім раптом дивувався, що ось він тут сидить, і ніби якась літня людина оповідає про подорожі та справи минулого, тоді як життя його тільки зараз посправжньому повинно було розпочатися.

Те, що він останнім часом сильно змінився і виглядав значно старшим за свої роки, ніхто не бачив, адже вони раніше його не знали. Нужденність мандрів та бурлацького життя вже й раніше підточили його; а потім час чуми з усіма його жахіттями і зрештою його ув'язнення

у графа і та страшна ніч у замковому погребі глибоко потрясли його й від усього того зосталися тут і там сліди: сивина у світлій бороді, тонкі зморшки на обличчі, часами поганий сон і деколи в глибині серця якась утома, якесь послаблення бажань і допитливості, сіре байдуже відчуття вдоволення й ситості. Готуючись до своєї роботи, у розмовах з Еріхом, пораючись у коваля та теслі, він пожвавлювався, ставав бадьорим і молодим, усі ним захоплювались і любили його, однак нерідко він утомлений сидів з півгодини, а то й цілими годинами, заміряно усміхаючись та від даючись апатії й байдужості.

Для Ґольдмунда дуже важливим було питання про те, де то йому починати свою роботу. Перший твір, що його він хотів тут зробити і ним розрахуватися за гостинність монастиря, не міг бути чимось випадковим, чимось, що б просто заради цікавості кудись приткнути, твір цей натомість повинен був подібно до старих мистецьких творів цього дому, цілком і повністю належати будівлі й життю монастиря, і стати його частиною. З найбільшою охотою він зробив би вівтар або казальницю, але на них не було ні потреби, ні місця. Проте він знайшов щось інше. У трапезній отців була на підвищенні ніша, з неї під час трапези молодий брат завжди читав уголос житіє. Ніша та була неприкрашена. Ґольдмунд вирішив східці до цього аналоя і сам аналой оздобити, як казальницю, дерев'яною обшивою з напіврельєфними фігурами й додати ще кілька зовсім окремих. Він повідомив про план абатові, той його похвалив і привітав.

Коли нарешті можна було почати роботу (надворі в цей час лежав сніг, і Різдво вже минуло), Ґольдмундове життя набрало нового вигляду. Для монастиря він ніби зник, ніхто його більше не бачив, він більше не чекав під кінець уроків на юрбу школярів, не блукав більше лісом, не ходив кружґанком. Їв він у мельника — це вже не був той, кого він школярем колись часто відвідував. А до своєї майстерні він не дозволяв заходити нікому, крім свого помічника Еріха — той також у деякі дні не чув від нього ні слова.

Свій перший твір, поміст для читання, він після довгих роздумів придумав так: на двох частинах, з яких складалася ця робота, одна повинна була представляти світ, а інша — Слово Боже. Нижня частина, східці, мала виростати з міцного дубового стовбура і, виючись довкола нього, повинна була зображати створення світу, картини природи і простого життя патріархів. На верхній частині, перилах, мали б бути образи чотирьох євангелістів. Одному з євангелістів він хотів дати подобу блаженного абата Даніеля, іншому — блаженного отця Мартина, його наступника, а у фігурі Луки увіковічнити свого майстра Ніклауса.

Він зустрівся з великими труднощами, з більшими, ніж собі уявляв. Вони завдавали йому клопоту, але то був приємний клопіт, він заходився коло роботи й захоплено, і з відчаєм, як коло неприступної жінки, боровся з нею озлоблено й ніжно, як ото рибалка бореться з великою щукою, кожна протидія навчала його і робила чуйнішим. Він забув усе інше, забув монастир, майже забув Нарциса. Той кілька разів з'явився, але не побачив нічого, крім малюнків.

Ґольдмунд здивував натомість Нарциса проханням вислухати його сповідь.

— Я дотепер не міг змусити себе до цього,— признався він,— я здавався собі таким мізерним, почував себе перед тобою вже достатньо приниженим. Тепер мені краще, у мене є тепер моя робота, і я вже більше не пусте місце. І позаяк я живу вже в монастирі, то хотів би підкорятися порядку.

Він відчував, що дозрів для цієї хвилини і більше не хотів з цим чекати. А живучи у перші тижні споглядальним життям, віддаючись знову всьому побаченому, згадуючи юність і розповідаючи на прохання Еріха про своє життя, він оглядався на прожите, і воно набувало певної впорядкованості та ясності.

Нарцис прийняв його на сповіді без урочистостей. Вона тривала біля двох годин. З нерухомим обличчям слухав абат пригоди, страждання та гріхи свого друга, поставив кілька запитань, ніколи не перебивав і незворушно вислухав ту частину сповіді, де Ґольдмунд признався у зникненні своєї віри в Божу справедливість і доброту. Деякі зізнання друга під час сповіді приголомшили його, Нарцис бачив, як сильно ним трусонуло життя, яким жахливим бував його переляк і як близько часами він був до загибелі. Потім він знову усміхався і був зворушений невинною дитячістю друга, що так і не змінилася, а потім бачив, що Ґольдмунд занепокоєний своїми нечестивими думками і що він кається через них, а думки ті порівняно з його власними сумнівами та глибокими провалами його власних роздумів були зовсім невинними.

На Ґольдмундове здивування, та що там, на його розчарування, духівник не повважав його справжні гріхи занадто важкими, але картав і покарав без жалю за його недбале ставлення до молитви, до сповіді і до причастя. Він поклав на нього покуту: до причастя чотири тижні жити помірковано і цнотливо, щоранку вислуховувати ранішню месу і щовечора проказувати три "Отченаші" й одне "Богородице Діво".

Потім він сказав Ґольдмундові: "Я тебе перестерігаю і прошу не сприймати цю покуту легковажно. Я не знаю, чи ти все ще пригадуєш добре текст меси. Ти повинен стежити за кожним словом й повністю віддатися його смислові. "Отченаш" і деякі гімни я ще сьогодні сам прокажу разом з тобою і дам тобі настанови, на які слова і значення ти повинен особливо звернути свою увагу. Ти повинен священні слова вимовляти і слухати не так, як вимовляють і слухають слова людські. Щоразу, коли ти ловитимеш себе на тому, що проказуєш слова бездумно й легковажно, а це траплятиметься частіше, ніж ти думаєш, то повинен згадати собі цю ось годину і мою пересторогу, починати спочатку і так вимовляти слова, так їх допускати у своє серце, як я це тобі покажу".

Чи то був щасливий випадок, чи абатове знання людської душі сягало аж так далеко — внаслідок цієї сповіді та покути настав для Ґольдмунда час такого внутрішнього звершення та спокою, що вони

робили його щасливим. Занурений у свою роботу, повну напруження, клопоту, але й утіхи від неї, він щоранку і щовечора завдяки легким, але з усією серйозністю виконуваним духовним вправам відчував звільнення від хвилювань дня, відчував перенесення цілої своєї істоти на рівень якогось вищого порядку, це виривало його із небезпечної самотності творця і вело, як дитину, у Царство Боже. Якщо боротьбу за свій твір він повинен був так чи інакше витримувати на самоті, повинен був віддавати йому всю пристрасть своїх почуттів та своєї душі, то саме година молитви повертала його назад у стан невинності. Під час роботи його часто охоплювали лють та нетерпіння або запаморочення від насолоди — у богомільні ж вправи він занурювався, як у глибоку холодну воду, що змивала з нього пиху як від захоплення, так і від відчаю.

Вдавалося так не завжди. Інколи увечері після пристрасних годин роботи він не знаходив спокою та зібраності, часами забував про духовні вправи і неодноразово тоді, коли намагався у них зануритись, йому заважала, його мучила думка, що проказування молитви врешті-решт є дитячими зусиллями заради Бога, якого взагалі немає або який йому все одно допомогти не зможе. Він поскаржився другові.

— Продовжуй,— сказав Нарцис,— ти дав обіцянку і повинен її дотримуватися. Тобі не треба думати про те, чи Бог чує твою молитву або чи Бог, якого ти там собі уявляєш, взагалі існує. Тобі не треба також думати про те, чи зусилля твої дитячі. Порівняно з Тим, до кого звернено наші молитви, всі наші вчинки — це хлоп'яцтво. Всі ці безглузді думки малих дітей ти повинен собі повністю заборонити під час духовних вправ. Мусиш проказувати "Отченаш" і "Богородице Діво" і віддатися їхнім словам, переповнитися ними, подібно до того, як ти під час співу чи гри на лютні не стежиш за якимись там мудрими думками й умоглядними вправами, а виводиш один за одним звуки чи рухаєш послідовно пальцями так чисто й досконало, як тільки можеш. Коли люди співають, то не думають про те, чи спів є, наприклад, корисним, чи ні — вони просто співають. Саме так ти повинен молитися.

І все знову вдалося. Знову його напружене і ненаситне "Я" розчинилося в розлогому, мов якесь склепіння, порядку, знову величні, освячені слова проходили над ним і крізь нього, мов зорі.

З великим задоволенням абат бачив, що Ґольдмунд після закінчення своєї покути і прийняття причастя продовжував свої щоденні духовні вправи протягом тижнів і місяців.

Тим часом Ґольдмундова робота просувалася вперед. Із широкої стійки закручених сходинок поступово здіймався, розростаючись, маленький світ постатей, рослин, звірів і людей із прабатьком Ноєм серед листків і грон винограду — це була ілюстрована книга, хвала творінню та його красі, це було, як вільна гра, яку, проте, дисципліновано вели за якимись таємними правилами. Упродовж усіх цих місяців ніхто не бачив роботи, крім Еріха, йому було дозволено виконувати підручну роботу, і він більше ні про що й не думав, крім як мати змогу самому стати митцем. У деякі дні навіть він не міг увійти до майстерні. В інші дні Ґольдмунд займався із ним, учив його і дозволяв йому спробувати, радіючи, що має прихильника, що має учня. Коли твір буде готовий і вдасться, то він думав випросити Еріха в його батька і готувати його на свого підмайстра.

Над фігурами євангелістів він працював у свої найкращі дні, коли все було співзвучним і на нього не кидали тіні жодні сумніви. Ґольдмундові здавалося, що найкраще в нього вийшла фігура, якій він надав риси абата Даніеля, він дуже любив її, з того обличчя променіла невинність і доброта. Фігурою майстра Ніклауса він був задоволений менше, хоча Еріх нею захоплювався найбільше. Ця постать зображала розлад і сум, вона, здавалося, була повна творчих планів і водночас була повна зневіреного знання про нікчемність творчості, повна смутку за втраченою єдністю та невинністю.

Коли абат Даніель був готовий, він наказав Еріхові прибрати у робітні. Інші твори він прикрив тканиною і виставив на світло лише цю фігуру. Потім пішов до Нарциса, й оскільки той був зайнятий, терпляче

чекав до наступного дня. Тоді він повів друга у полудневу пору у свою майстерню, щоб показати фігуру.

Нарцис стояв і дивився. Він стояв і не квапився, з пильністю вченого розглядаючи постать. Ґольдмунд стояв за ним мовчки і намагався притамувати хвилювання свого серця. "О,— думав він,— якщо один із нас двох зараз не витримає це випробування, то це погано. Якщо мій твір не достатньо добрий, або якщо він не зможе його зрозуміти, то вся моя робота тут пішла нанівець. Мені треба було ще почекати".

Хвилини здавалися годинами, йому пригадався той час, коли майстер Ніклаус тримав у руках його перший малюнок; від напруження він стискав гарячі й вологі долоні.

Нарцис обернувся до нього, і Ґольдмунд відразу відчув полегшення. На вузькому обличчі друга він побачив, як розквітло щось, що не розквітало від його юних літ: усмішку, мало не сором'язливу усмішку на цьому обличчі, сповненому духом і волею, усмішку любові та захоплення, побачив проблиск: здавалося, ніби крізь самотність і гордість на цьому обличчі на мить щось проникло назовні і на ньому сяяло тільки переповнене любов'ю серце.

— Ґольдмунде,— сказав Нарцис зовсім тихо і тепер зважуючи кожне слово,— ти ж не очікуєш від мене, що я раптом стану знавцем мистецтва. Я ним не є, ти ж знаєш. Я не можу тобі сказати нічого про твоє мистецтво, що б не здалося тобі смішним. Однак дозволь мені сказати одне: при першому ж погляді я впізнав у цьому євангелісті нашого абата Даніеля, і не тільки його, але й усе, що він тоді для нас означав: гідність, доброту, простоту. Так, як блаженний отець Даніель стояв колись перед нами, сповненими юначого благоговіння, так він знову стоїть переді мною, а з ним усе, що було для нас тоді святим і що робить той час незабутнім для нас. Цим ти мене щедро обдарував, друже мій, ти повернув мені не лише нашого абата Даніеля, ти мені вперше відкрився повністю сам. Тепер я знаю, хто ти. Не говорімо більше про це, я не можу. О, Ґольдмунде, така година настала!

У великій кімнаті стало тихо. Ґольдмунд бачив, що його друг був зворушений до глибини душі. Від розгубленості йому перехопило подих.

— Так,— коротко сказав він,— я радію з цього. Але тобі вже час іти обідати.

Розділ дев'ятнадцятий

Робота над твором триває два роки. Друзі дискутують про мистецтво та про світ образів. Ґольдмунд прагне втілити в життя свою велику мрію й починає різьбити фігуру мадонни. Він бажає надати їй рис Лідії. Поступово він помічає, що йому вже не так легко завоювати симпатії дівчат, до яких він тепер залицяється. Його більше вже не вважають молодим і юним. Зроблена Ґольдмундом фігура мадонни захоплює Нарциса. Не маючи змоги перебороти свого прагнення мандрів, Ґольдмунд знову покидає Маріябронн, знову покидає Нарциса. Їхнє прощання дуже болісне для Нарциса. Він щиро сподівається знову побачити друга.

Розділ двадцятий

Літо минало, відцвіли і зів'яли маки й волошки, кукіль і соняшники, замовкли у ставку жаби, лелеки літали високо й готувалися до відльоту. І тут Ґольдмунд повернувся!

Прийшов він якось пополудні, коли падав тихий дощ. Він пішов не в монастир, від брами він одразу подався до своєї майстерні. Прийшов він пішки, без коня.

Еріх перелякався, коли його побачив. Він хоч і впізнав Ґольдмунда з Першого погляду і серце його при цьому забилося сильніше, але здавалося, що той, хто повернувся,— це зовсім інша людина: якийсь несправжній Ґольдмунд, набагато старший, з напівпогаслим, запорошеним, сірим обличчям, із запалими рисами, хворими і

стражденними: у них, проте, не було ніякого болю, лише якась усмішка, байдужа стареча терпелива усмішка. Ішов він.важко, плентаючись, і здавався хворим і дуже втомленим.

Дивно дивився цей змінений, чужий Ґольдмунд у вічі своєму молодому помічникові. Він зовсім не здіймав галасу з приводу свого повернення і чинив так, ніби ось-ось вийшов із сусідньої кімнати і тільки-що був ось тут. Він подав руку, нічого не кажучи, не вітаючись, не питаючи і не розповідаючи. Він тільки сказав: "Я мушу поспати". Здавалося, що він страшенно втомлений. Він відіслав Еріха геть і пішов у свою кімнату біля майстерні. Там він стягнув шапку, впустив її на підлогу, скинув черевики й підійшов до ліжка. Ззаду у приміщенні він побачив під тканинами свою Мадонну; він кивнув їй, однак не пішов зняти шматки тканини і привітати її. Замість цього він тихо підійшов до віконця, побачив, що на вулиці чекає збентежений Еріх, і гукнув до нього: "Еріху, не треба нікому казати, що я повернувся. Я дуже змучений. Почекаймо до ранку".

Потім він вбраний влігся у ліжко. Через якийсь час, оскільки він ніяк не міг заснути, Ґольдмунд підвівся, важко ступаючи підійшов до стіни, на якій висіло невелике дзеркальце, і подивився в нього. Він уважно розглядав Ґольдмунда, який дивився на нього із дзеркала: цей Ґольдмунд був втомлений; занедбана постаріла людина із посивілою бородою — ось хто дивився на нього з маленької тьмяної поверхні дзеркала, це було добре знайоме обличчя, але воно стало чужим, здавалося, воно трохи не від цього світу, здавалося, що воно мало його стосується. Воно нагадувало йому деякі знайомі обличчя, трохи нагадувало майстра Ніклауса, трохи — старого рицаря, який колись розпорядився виготовити йому одяг пажа, а ще трохи — святого Якова у церкві, старого бородатого святого Якова: той у своєму капелюсі прочанина був таким старезним і сивим, і все ж насправді здавався веселим і добрим.

Дуже ретельно читав Ґольдмунд на обличчі у дзеркалі, ніби йому було важливо вивідати про цю чужу людину. Він кивнув йому й упізнав:

так, це був він сам, це відповідало йому власному відчуттю про себе самого. Дуже втомлена і трохи збайдужіла стара людина повернулась із подорожі, малопомітний чоловік, хизуватися там не було чим, однак Ґольдмунд не мав нічого супроти нього, чоловік той Ґольдмундові навіть подобався: щось було в його обличчі, чого колишній красунчик Ґольдмунд не мав, при всій утомі та зруйнованості на лиці виднілися риси чи то вдоволення, чи принаймні байдужості. Він тихо засміявся сам до себе і побачив, як зображення у дзеркалі сміється разом із ним: ох і гарного ж типа він оце привів з мандрівки назад додому! Він повернувся додому дуже розбитим, спаленим і втратив не лише свого коня і свою подорожню торбу, і свої таляри, загубилося, покинуло його й іще щось: молодість, здоров'я, віра в самого себе, рум'янець на обличчі та сила у погляді. І все-таки образ той йому подобався, цей слабкий тип у дзеркалі був йому миліший, ніж той Ґольдмунд, яким він так довго був. Він був старшим, слабшим, жалюгіднішим, але він був простодушніший, задоволеніший, з ним було легше ладнати. Він засміявся й потягнув униз одну із вкритих складками повік. Потім він знову влігся на ліжко і тепер заснув.

Наступного дня він сидів у своїй кімнатці, нахилившись за столом, і пробував трохи малювати, коли це його прийшов відвідати Нарцис. Він став у дверях і сказав: "Мені розповіли, що ти повернувся. Слава Богу, я дуже тішуся. Позаяк ти до мене не зайшов, я прийшов до тебе. Я не заважаю тобі працювати?"

Він підійшов ближче; Ґольдмунд відвернувся від свого паперу і простягнув йому руку. І хоча Еріх підготував Нарциса, той при вигляді свого друга перелякався до глибини душі. Ґольдмунд приязно усміхнувся до нього.

— Так, я знову тут. Привіт, Нарцисе, ми якийсь час не бачилися. Вибач, що я тебе ще не відвідав.

Нарцис глянув йому у вічі. Він також побачив не лише вигасле і жалюгідне обличчя, він побачив і щось інше, дивовижно приємну рису —

незворушність, та що там, байдужість, там було щось від упокорення, від доброго настрою старої людини. Досвідчений у читанні людських облич, Нарцис також бачив, що цей такий чужий тепер та змінений Ґольдмунд вже більше не був цілком і повністю від цього світу, що його душа або відлетіла далеко від дійсності і блукає десь шляхами мрій, або що вона вже стоїть перед брамою, яка веде потойбіч.

— Ти хворий? — обережно запитав він.

— Так, я до всього ще й хворий. Я вже на початку своєї подорожі був хворим, вже у перші дні. Але ж ти розумієш, що я не хотів тут же вертатися додому. Ви б мене висміяли, якби я так швидко приплівся назад і знову скинув свої подорожні чоботи. Ні, отож такого я не хотів. Я поїхав далі і ще трохи вештався тут і там, мені було соромно, що подорож не вдалася. Забагато я на себе взяв. Добре, отож мені було соромно. Ну та ти ж розумієш, ти ж такий мудрий чоловік. Вибач, ти щось питав? Чортівня якась, я постійно забуваю, про що, власне, йдеться. Але ото з моєю матір'ю, це тобі добре вдалося. Було справді боляче, але...

Його мурмотання поступово перейшло в усмішку.

— Ми тебе вилікуємо, Ґольдмунде, тобі нічого не бракуватиме. Але що ж ти не повернувся відразу додому, коли почав себе погано почувати! Тобі, ну справді, не потрібно нас соромитися. І тобі треба було відразу повернути назад.

Ґольдмунд засміявся.

— Так, тепер я знаю. Не наважувався я просто так повернутися. Це було б ганьбою. Але ось я прийшов. Мені знову добре.

— Тебе дуже боліло?

— Боліло? Так, боліло мене достатньо. Але ж бачиш, біль — це зовсім непогано, він повернув мені глузд. Мені більше не соромно, навіть перед тобою не соромно. Тоді, коли ти мене відвідав у в'язниці, щоб врятувати мені життя, я мусив зціпити зуби, бо соромився тебе. Все це пройшло.

Нарцис поклав свою долоню Ґольдмундові на руку, той одразу замовк і, усміхаючись, заплющив очі. Він мирно заснув. Збентежений абат пішов привести монастирського лікаря, отця Антона, щоб той оглянув хворого. Коли вони повернулися, Ґольдмунд спав, сидячи за рисувальним столом. Вони перенесли Ґольдмунда в ліжко, лікар залишився біля нього.

Він виявив, що Ґольдмунд безнадійно хворий. Його перенесли в одну із кімнат для хворих, Еріха поставили наглядати за ним.

Цілком і повністю історію його останньої подорожі так ніколи до кінця з'ясовано й не було. Дещо він сам розповів, про чимало що можна було здогадатися. Часто він лежав байдужий, часом марив і говорив заплутано, часом він приходив до тями, і тоді щоразу кликали Нарциса, для якого ці останні розмови з Ґольдмундом стали дуже важливими.

Деякі уривки з Ґольдмундових розповідей та зізнань переказав Нарцис, інші — його помічник Еріх.

— Коли почалися болі? Це було ще на початку моєї подорожі. Я їхав верхи лісом і разом з конем перечепився й упав у потік, і пролежав там цілу ніч у холодній воді. Там, всередині, де я собі тоді поламав ребра — відтоді там болить. Тоді я ще був недалеко звідси, але не хотів повертатися, це було по-дитячому, але я думав, це виглядало б смішно. Отож я поїхав далі і позаяк не міг більше їхати верхи, бо мене дуже боліло, я продав коника і потім довго лежав у шпиталі.

Я тепер залишуся тут, Нарцисе, не буде більше їзди верхи. Не буде мандрівок. Не буде більше танців і жінок. Ах, інакше я би ще довго, ще

роками не повертався. Але коли я побачив, що там, далеко звідси, мене вже нічого не тішить, то я собі подумав: перед тим, як піти в землю, я хочу ще трохи помалювати і зробити кілька фігур, хочеться ж мати кінець кінцем хоч якусь утіху.

Нарцис сказав йому: "Я такий радий, що ти повернувся. Мені тебе так бракувало, я кожного дня думав про тебе і часто боявся, що ти більше ніколи не повернешся".

Ґольдмунд похитав головою: "Та ну, втрата не була би вже аж такою великою".

Серце Нарциса стискалося від горя й від любові, він повільно нахилився до свого друга і вчинив щось, чого він за багато років їхньої дружби ніколи не робив, він торкнувся Ґольдмундового волосся й чола своїми вустами. Спочатку здивовано, а потім глибоко схвильовано Ґольдмунд помітив, що сталося.

— Ґольдмунде,— прошепотів друг йому на вухо,— вибач, що я цього не міг сказати тобі раніше. Я повинен був тобі сказати це, коли тоді розшукав тебе у в'язниці, у резиденції єпископа, або коли я побачив твої перші фігури чи ще якогось разу. Дозволь мені сьогодні сказати тобі, як сильно я тебе люблю, як багато ти для мене завжди означав, яким багатим зробив ти моє життя. Для тебе це не буде означати багато. Ти звик до любові, для тебе вона не є чимось рідкісним, стільки жінок тебе любило, стільки їх тебе пестило й ніжило. Для мене це інакше. Моє життя було бідним на любов, мені бракувало чогось найкращого у цьому житті. Наш абат Даніель колись сказав мені, що вважає мене зарозумілим, можливо, він мав рацію. Я не був несправедливий з людьми, я лише намагався бути з ними справедливим і терплячим, але ніколи їх не любив. Із двох учених у монастирі ученіший мені більше до серця, я, наприклад, ніколи не любив слабкого вченого, незважаючи на його слабкість. Якщо я, проте, таки знаю, що таке любов, то це завдяки тобі. Я міг би любити тільки тебе, тебе одного серед людей. Ти не можеш осягнути, що це означає. Це означає джерело серед пустелі,

квітуче дерево у глушині. Тобі я передусім завдячую тим, що моє серце не затвердло, що в мені залишилась якась місцинка, куди може досягти благодать.

Ґольдмунд усміхнувся радісно і трохи збентежено. Тихим спокійним голосом, який у нього бував у години просвітлення, він промовив: "Коли ти мене тоді звільнив від шибениці і ми поїхали додому, я запитав тебе про свого коня Блеса, і ти мені розповів. Тоді я побачив, що ти, хоча взагалі-то ледве коней розрізняєш, про коника Блеса піклувався. Я зрозумів, що ти робив це заради мене, і я цьому дуже зрадів. Тепер я бачу, що справді так і було, і що ти мене справді любиш. І я завжди любив тебе, Нарцисе, половину свого життя я намагався завоювати твою любов. Я знав, що й ти мене любиш, але я ніколи не сподівався, що ти, така горда людина, мені коли-небудь це скажеш. І ось ти мені це сказав, у хвилину, коли я вже більше нічого не маю, коли мандри і свобода, світ і жінки покинули мене напризволяще. Я приймаю це, і я тобі вдячний".

Лідія-мадонна стояла в кімнаті і спостерігала.

— Ти й далі думаєш про смерть? — запитав Нарцис.

— Так, я думаю про неї, думаю і про те, що сталося з моїм життям. Юнаком, коли я ще був учнем, мені хотілося бути такою ж духовною людиною, як і ти. Ти мені показав, що я не до цього покликаний. Тоді я кинувся в іншу крайність життя, у почуття, і жінки мені вельми допомогли знайти там утіху, вони такі слухняні і пожадливі. Але я б не хотів говорити зневажливо ані про них, ні про чуттєву насолоду, я часто бував дуже щасливий. І я також мав щастя пережити те, що чуттєвість може бути одухотвореною. Тоді з неї постає мистецтво. Однак тепер обидва полум'я погасли. Тваринного щастя хтивої насолоди більше немає — та я й не мав би його, навіть якби жінки ще й сьогодні бігали за мною. Створювати твори мистецтва — цього я теж не хочу, я зробив достатньо фігур, справа не в кількості. А тому мені прийшов час умирати. Я з цим згоден, мені дуже цікаво.

— Чому цікаво? — запитав Нарцис.

— Ет, то таке трохи дурне у мене. Але мені це справді цікаво. Цікаво не потойбіччя, Нарцисе, про це я мало думаю, і якщо я можу сказати відверто, то вже більше в це не вірю. Немає ніякого потойбічного світу. Засохле дерево мертве назавжди, замерзлий птах ніколи не повернеться до життя, так само й людина не повернеться, коли померла. Про неї ще трохи думатимуть, коли вона відійде від нас, але й це довго не триває. Ні, мені смерть цікава лише тому, що я все ще вірю і все ще мрію, що я в дорозі до своєї матері. Я сподіваюся, що смерть буде великим щастям, щастям таким великим, як при першому виповненні любовного бажання. Я не можу позбутися думки про те, що замість смерті з косою то буде моя мати — вона знову візьме мене до себе і поверне у небуття і в невинність.

Під час одного з останніх відвідин, після того, як Ґольдмунд багато днів більше нічого не говорив, Нарцис знову застав його бадьорим і балакучим.

— Отець Ансельм гадає, що ти часто відчуваєш страшні болі. Як тобі це вдається, Ґольдмунде, як ти витримуєш їх так спокійно? Мені здається, тепер ти віднайшов мир і спокій.

— Ти маєш на увазі мир з Богом? Ні, його я не знайшов. Я не хочу з ним жодного миру. Бог погано створив світ, нам не треба Його вихваляти, та Йому не дуже й важливо, чи я Його прославляю, чи ні. Погано Він створив світ. Однак з болями у себе в грудях я уклав мир, це правильно. Раніше я не міг добре переносити біль, і хоча й деколи думав, що смерть буде мені легкою, це було, однак, помилкою. Проте коли про це йшлося справді всерйоз, тієї ночі у в'язниці графа Гайнріха, то виявилося: я просто не міг померти, я ще був занадто сильний і занадто дикий, їм би треба було кожну частину мого тіла убивати двічі. Але зараз це зовсім інакше.

Розмова втомила Гольдмунда, голос його послабшав. Нарцис просив його поберегти себе.

— Ні,— сказав той,— я хочу це тобі розповісти. Раніше я соромився сказати тобі про таке. Ти, мабуть, будеш сміятися з цього. Коли я сів тоді на коня і поїхав геть звідси, то це було зовсім не навмання. До мене дійшла чутка, що граф Гайнріх знову у цих краях і коханка його знову із ним, та Агнеса. Ну, добре, тобі це не видається важливим, нині воно й мені не здається важливим. Але тоді я неймовірно загорівся тією новиною і більше не думав ні про що, крім як про Агнесу; вона була найвродливішою жінкою, яку я знав і любив, я хотів знову її побачити, я хотів ще раз бути з нею щасливим. Я поїхав і через кілька тижнів відшукав її. Там, у ту мить і сталася зі мною зміна. Отож я знайшов Агнесу — врода її анітрохи не зів'яла; я знайшов і Агнесу, і нагоду показатися їй на очі, і поговорити із нею. І ти подумай собі, Нарцисе, вона не хотіла більше нічого знати про мене! Я їй був занадто старий, я не був їй більше вродливий, не був достатньо веселий, більше вона від мене нічого не очікувала. Тим моя подорож, власне кажучи, і закінчилася. Однак я поїхав далі, мені не хотілося повертатися до вас таким розчарованим і таким смішним, і коли я так їхав, то полишили мене зовсім і сила, і молодість, і розсудливість, бо я тоді разом зі своїм конем провалився в якусь прірву й упав у потік, і зламав собі ребра, і так довго лежав у воді. Це тоді я вперше пізнав справжній біль. Я відчув уже при падінні, як щось ламається у мене в грудях і що це приносить мені радість, я відчував його з приємністю, я був цим задоволений. Я лежав у воді й знав, що мушу померти, але це все було зовсім інакше, як тоді у в'язниці. Я не мав нічого проти цього, смерть уже не здавалася мені жахливою. Я відчував цей пекучий біль, його я відтоді чую часто, і при цьому в мене був чи то сон, чи то видіння, називай, як хочеш. Я лежав і в мене в грудях стояв пекучий біль, і я боронився і кричав, але ось я почув, як сміявся чийсь голос — голос, якого я не чув від свого дитинства. Це був голос моєї матері, глибокий жіночий голос, повний хтивої насолоди й любові. І тоді я побачив, що це була вона, що мати була зі мною і тримала мене на своїх колінах, і що вона відкрила мої груди і тримала глибоко між моїми ребрами свої пальці, щоб вийняти

мені серце. Коли я це побачив і зрозумів, мене більше не боліло. І тепер, коли ці болі повертаються, вони більше не болі, це більше не вороги, це пальці моєї матері, що виймають моє серце. Вона докладає тоді великих зусиль. Часом вона трохи притискає і стогне, як від любовного задоволення. Інколи вона сміється і мугикає ніжні звуки. Інколи її немає біля мене, вона там, на небі, між хмарами я бачу її обличчя, велике, мов хмара, вона ширяє там і сумно усміхається, і її сумна усмішка всмоктує мене і витягає мені з грудей серце".

Знову й знову він говорив про неї, про свою матір.

— Знаєш, що ще? — запитав він в один із останніх днів.— Колись я забув свою матір, але ти її викликав знову. Тоді також було дуже боляче, ніби звірячі пащі жерли мої нутрощі. Тоді ми ще були юнаками, були гарними молодими хлопцями. Але вже тоді мати кликала мене, і я повинен був іти слідом за нею. Вона всюди. Вона — це була циганка Ліза, це вона була прекрасною мадонною майстра Ніклауса, вона була життя, кохання, любовна хіть, вона була страх, голод, прагнення. Тепер вона — це смерть, і пальці її у мене в грудях.

— Не говори так багато, любий,— просив Нарцис,— зачекай до завтра.

Ґольдмунд глянув йому в вічі зі своєю усмішкою, з тією новою усмішкою, яку він приніс зі своєї подорожі, усмішкою, що виглядала такою старечою, такою немічною і яка, деколи здавалося, була трохи несповна розуму, а деколи сяяла лише добротою і мудрістю.

— Мій любий,— прошепотів він,— я не можу чекати до ранку. Я повинен з тобою попрощатися і на прощання я мушу тобі ще все сказати. Послухай-но мене ще хвилю. Я хотів тобі розповісти про матір, і про те, що вона зімкнула свої пальці довкола мого серця. Вже чимало років моєю найдорожчою, найпотаємішою мрією було зробити фігуру матері, вона була для мене найсвященнішим з усіх образів, я постійно

носив її у собі, це була постать, повна любові й таємниці. Ще недавно мені було б геть нестерпно думати, що я можу померти, не створивши її фігуру, моє життя здавалося б мені намарним і непотрібним. І от поглянь, як дивно у мене вийшло із нею: замість того, щоб мої руки її творили і надавали їй вигляду, це вона мене творить і надає мені вигляду. Вона охопила своїми руками моє серце, і відпускає його, і робить мене порожнім, вона звабила мене, щоб померти, і зі мною помре й моя мрія, чудова фігура, образ великої Єви-матері. Я ще бачу цей образ, і якби я мав у руках силу, то міг би втілити її. Але вона так не хоче, вона не хоче, щоб я зробив видимою її таємницю. Їй більше хочеться, щоб я помер. Я вмираю охоче, вона мені в цьому допомагає.

Нарцис збентежено слухав цих слів, щоб могти їх зрозуміти, він повинен був низько схилятися до обличчя Ґольдмунда. Деякі зі слів він чув нечітко. Деякі чув добре, однак їхній зміст залишався йому незрозумілим.

І ось хворий ще раз розплющив очі і довго вдивлявся в обличчя свого друга. Він попрощався з ним очима. І намагаючись поворухнутися, так, ніби хотів похитати головою, Ґольдмунд прошепотів: "Але як же ти колись вмиратимеш, Нарцисе, якщо ти не маєш матері? Без матері не можна любити. Без матері не можна померти".

Що він потім ще мурмотав, було вже незрозуміло. Два останні дні Нарцис сидів біля його ліжка, день і ніч, і дивився, як він згасає. Останні слова Ґольдмунда горіли у його серці, мов полум'я.

КІНЕЦЬ